

**ДВАДЦЯТІЙ
РІЧНИЦІ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ**

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ПОЛІТОЛОГІЇ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ І АРХЕОЛОГІЇ КАРПАТ

СТАРОЖИТНОСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ

ДЖЕРЕЛА
З ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ НАСЕЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

КАТАЛОГ
ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ
ТА КУЛЬТУРИ

у **2**-х ТОМАХ

ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНЕ ВИДАННЯ

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2011

БОГДАН ТОМЕНЧУК
МИКОЛА КУГУТЯК
ПЕТРО СІРЕДЖУК
ІГОР КОЧКІН
МИРОСЛАВ ВОЛОЩУК

A photograph of several tall, rectangular stone towers, likely remnants of a castle or fortress, situated on a grassy hillside. The towers are made of dark, weathered stone and have large, irregular openings. The background is a clear blue sky. The foreground is a lush green field.

2 ГОРОДИЩА, ЗАМКИ,
ОСЕРЕДКИ СОЛЕВИДОБУТКУ,
ДАВНІ ТРАНСКАРПАТСЬКІ
ШЛЯХИ

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2011

РЕКОМЕНДОВАНО
ДО ДРУКУ
ВЧЕНОЮ РАДОЮ
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
І ПОЛІТОЛОГІЇ
ПРИКАРПАТСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Книга «Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури» підготовлена на основі історико-археологічних досліджень 2006 – 2011 років колективом Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Каталог уперше вводить у науковий обіг як джерела сотні оригінальних стародавніх, середньовічних і новочасних пам'яток, розкриває етапи цивілізаційного поступу краю, особливості розвитку його етнічної історії, духовної і матеріальної культури.

До першого тому ввійшли пам'ятки сакральної спадщини давнього і середньовічного населення Галицької Гуцульщини, зокрема скельні святилища і ритуальні камені, що супроводжуються унікальними петрогліфічними комплексами. У книжці відображено також християнську монастирську традицію в період середньовіччя і нового часу.

До другого тому включено пам'ятки оборонного характеру – давні городища, середньовічні замки та укріплені двори, які були центрами суспільно-політичного, економічного і культурного життя краю. Досліджено джерела та осередки традиційного солевидобутку. Висвітлено роль і значення давніх транскарпатських, трансєвропейських шляхів.

Для істориків, археологів, етнологів, музейних працівників, краєзнавців, викладачів і студентів, учителів та учнів, а також усіх шанувальників старожитностей Українських Карпат.

ЗМІСТ

розділ **1** | ГОРОДИЩА
ПРУТО-БИСТРИЦЬКОГО
ПІДГІР'Я 7

розділ **2** | ЗАМКИ І ОБОРОННІ ДВОРИ
ГАЛИЦЬКОЇ
ГУЦУЛЬЩИНИ 59

розділ **3** | СОЛЯНІ ДЖЕРЕЛА
ТА ОСЕРЕДКИ
СОЛЕВИДОБУТКУ 159

розділ **4** | ДАВНІ
ТРАНСКАРПАТСЬКІ
ШЛЯХИ НА ГУЦУЛЬЩИНІ 250

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК 256

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК 262

**Автор ідеї, головний редактор
і керівник авторського колективу
Микола Кугутяк**

РЕДАКЦІЙНА РАДА:
Михайло Вишиванюк,
Микола Кугутяк,
Петро Мелень,
Іван Миронюк,
Богдан Остафійчук,
Олександр Сич

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Мирослав Волощук,
Ігор Кочкін,
Микола Кугутяк,
Петро Сіреджук,
Богдан Томенчук,
Борис Хруслов

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Степан Павлюк –
доктор історичних наук, професор,
академік НАН України (Інститут
народознавства НАН України)

Олександр Моця –
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
(Інститут археології НАН України)

Сергій Пивоваров –
доктор історичних наук, професор
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

розділ 1 | ГОРОДИЩА
ПРУТО-
БИСТРИЦЬКОГО
ПІДГІР'Я

Карта городищ, локалізованих Карпатською археологічною експедицією у 2006-2011 роках на території Галицької Гуцульщини

ГОРОДИЩА ПРУТО-БИСТРИЦЬКОГО ПІДГІР'Я

Територія етнографічного району «Гуцульщина», яка географічно розміщена в гірській і передгірській частині України та Румунії (180x80 км), відноситься до надзвичайно своєрідного історико-географічного регіону Центрально-Східної Європи, а саме до Галицько-Буковинського Прикарпаття, де в середньовіччі була розміщена Мала Галицька земля, а потім Покуття і Буковина. В історичному плані він був контактною зоною багатьох євразійських цивілізацій, культур та держав, а в природному був контактною зоною лісостепу, степу і гір. Зокрема, саме тут в передгір'ях північно-східних Карпат закінчувався Великий Євразійський Степ. Він починався від далекосхідних гір Хінгану і закінчувався на Покутті в долинах рік Ворона і Бистриць (Надвірнянської і Солотвинської), де в часи глобальних кліматичних змін (похолодання) утворювалось велике (20x15 км) озеро¹, за яким починався давній праліс («*Silva riészungarum*», тепер «Чорний Ліс»). У Молдові Великий Степ закінчувався в долині р. Серет Карпатський. Цим величезним степовим коридором спочатку рухалися із Заходу на Схід європейські народи (від мезоліту до епохи бронзи), а потім (від ранньозалізного віку до середньовіччя) вторгалися зі Сходу на Захід іраномовні і тюркомовні племена. Останні, в часи аридизації клімату на Сході, перетворювались із степових скотарів у войовничих кочівників, щоб пізніше, вже на Заході, знову стати степовими скотарями.

Не менш складними були в цій контактній зоні й етнополітичні процеси, пов'язані з лісостеповими народами Півночі і Заходу та Карпато-Дунайського (Балканського) Півдня. Представники багатьох з них в різні часи приходили і надовго заселяли ці благодатні землі, де можна було займатись і скотарством, і землеробством. Все ж, необхідно пам'ятати про особливості природно-кліматичних умов у гірській, передгірській і степовій зонах, які визначали відповідний тип господарства і етнокультурний тип населення². В таких контактних природних (лісостепу і степу та гір) і етнічних зонах історики відзначають існування поліетнічних землеробсько-скотарських археологічних культур і племінних об'єднань та їх етнополітичних кордонів.

Гуцульщині (своєрідне продовження Степу), з її численними полонинами (понад 270), був дуже близький степовий етнокультурний і етнологічний тип населення. Процеси давнього заселення Гуцульщини і розвитку економіки в цьому регіоні, в першу чергу, були пов'язані з відгинним (полонинським) скотарством та з добуванням солі з соляних джерел. У першому процесі було задіяне не лише місцеве населення, але й землеробське та скотарське населення Прикарпаття, Поділля і Молдови. Виробництвом солі також займалися крім місцевого населення численні (невеликі) спеціалізовані артілі, які представляли інтереси різних племінних і ранньодержавних утворень Карпатського регіону. В цілому,

продукція тваринництва і соледобування існували в технологічному зв'язку та займали важливе місце як предмети обміну та торгівлі в давні історичні часи.

До того ж тут проходили і дуже давні трансєвроазійські шляхи, якими здійснювалась міграція, завоювання і колонізація. Вони ж мали і особливо важливе значення в розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Перебуваючи під контролем різних держав, торговельні шляхи завжди мали і військово-політичне значення. Внаслідок складних етнокультурних і етнополітичних процесів у зоні давніх транскарпатських (Дністровського і Серето-Дунайського) шляхів, цей район виділяється і великою кількістю різноманітних пам'яток археології, серед яких особливе місце займають городища – центри суспільно-політичного, економічного і релігійного життя давнього населення.

У цьому виданні (Каталозі) характеризуються лише городища Галицької Гуцульщини (90x45 км) (з перехідною зоною), між річками Черемошем, Прутом і Бистрицею Солотвинською. На цій невеликій території зараз відомо більше 20 городищ, які можна розглядати в історичному плані як периферійну, прикордонну групу, безпосередньо пов'язану з етнополітичними процесами всього Галицького Прикарпаття і Середнього Подністров'я³.

Проведені дослідження дозволяють зробити висновок про те, що найдавніші городища палеометалічної епохи (мідний, бронзовий і

ранньозалізний віки) були побудовані на цих землях з землеробсько-скотарським населенням як городища-сховища (для людей і тварин) у період військової небезпеки. В цей же час з'являються і городища з невеликим військовим гарнізоном, які забезпечували охорону і функціонування транскарпатських шляхів. У пізньослов'янський та киеворуський і давньогалицький періоди городища вже були пов'язані з соціально-економічними та політичними процесами в столичному Галичі і в Галицькій землі. Серед них були замки, святилища, монастирі. Вони, як і в попередній час, в основному розміщувалися в зоні транскарпатських шляхів, які відігравали надзвичайно важливу роль у державотворчих і містотворчих процесах.

Перші городища в північно-східному Карпатському регіоні виникають за доби міді – бронзи, коли з'являлась військова загроза в нестабільні часи міжетнічних конфліктів. Саме тут, у цій природній контактній зоні степу і гір, перетинались перші зустрічні міграційні рухи балкано-дунайських землеробів і східних скотарів. Зокрема, тут зійшлися тоді дві великі історико-етнічно-етнографічні зони: східноіндоєвропейська (з основним індоіранським компонентом) і центральніндоєвропейська (з праслов'янським і прафрако-ілірійським компонентами)⁴.

Причиною міграцій і переселень, у першу чергу, були глобальні зміни клімату. Зокрема, для епохи міді характерне різке похолодання з 3500 по 2500 років до н. е. (максимум в 3250 р. до н. е.), а для епохи бронзи – різке потепління (максимум в 2500 і 1750 роки до н. е.). У ранньозалізний час знову прийшло велике похолодання (максимум в 750 р. до н. е.). Холодне I тис. до н. е. під кінець почало теплішати і вже на рубежі тисячоліть нормалізувалось. У I – II ст. н. е. почалось різке потепління, а з III до IV ст. н. е. вже було нове похолодання (максимум 500 р. н. е.). Велике похолодання («велика зима») було в V – початку VI ст. н. е. З середини VII до середини VIII ст. зафіксоване вже різке потепління, яке скоро, з 760-их років змінюється на довге і різке похолодання (до середини X ст.). XIII ст. було перехідною епохою між двома найбільш значними кліматичними змінами II тис. н. е.: середньовічною теплою епохою (IX – XII ст.) і «малим льодовиковим періодом» (XIV – XIX ст.). Похолодання вело до збільшення лісів і зменшення степів, до повеней, короткого холодного літа і великих снігів, які закривали перевали і транскарпатські шляхи та полонини. Населення змушене тоді тимчасово покидати гори і переселятись в Подністров'я тощо. Різке потепління вело до збільшення степів, але і скорочення землеробства. Зате відкриваються транскарпатські шляхи і полонини та повертається старе (нове) населення в Карпатський регіон. Стабільні кліматичні умови визначали і стабільний економічний розвиток місцевого населення.

Перша поява городищ на Прикарпатті і, зокрема, на Гуцульщині археологічно відноситься до ран-

нього етапу культури фракійського гальштату (XI – VIII ст. до н. е.) і до фрако-кіммерійського часу (IX – VIII ст. до н. е.). Ці городища-сховища були великі за площею та мали значну житлово-господарську забудову і окремі культові комплекси. В оборонних валах присутні кам'яні конструкції та покриття глиняною обмазкою (обпалені). Окремі з них вже могли бути і військово-політичними центрами міжплемінних союзів. Подібні перші урбаністичні процеси засвідчені в цей гальштатський час в усій Центрально-Східній Європі⁵.

З розпадом первіснообщинних стосунків, почався процес переходу до військової демократії і протодержави. Можливо тут, у північно-східному Карпатському регіоні та на Прикарпатті й було утворене царство агафірців (за Геродотом), яке проіснувало до приходу сюди бастарнів і до піднесення даків. У скіфський час агафірці, очевидно, були у сфері військово-політичного впливу скіфів, які з VI ст. до н. е. підпорядкували і Карпатський регіон. Свідченням цього є поява скіфських городищ, побудованих на стратегічно важливих шляхах і, зокрема, в Дністровському степовому коридорі з виходом на транскарпатські перевали.

На рубежі III – II ст. до н. е. Східно-карпатський регіон, де перехрещувалися всі трансєвразійські шляхи, зазнав великого і майже одночасного нашествия трьох народів: із заходу – бастарнів (германців), зі сходу – сарматів і з півдня – кельтів-галатів. Лише останнім, з їх високоорганізованою фортифі-

каційною архітектурою, були при-таманні городища, побудовані на новопідкорених землях. Кельтські городища (оппідуми) з потужними дерев'яно-кам'яними стінами були важливими військово-політичними, економічними і торговими центрами в зоні транскарпатських шляхів. Даки, організовані Бурестією, а потім Децебалом, розгромили кельтів і вийшли з-під їх залежності. Дакійські військово-політичні впливи поширились на увесь Карпатський регіон. Вони супроводжувались побудовою цілого ряду нових городищ у підлеглих землях. У степовій зоні Карпатського регіону (Потисся і Подністров'я) панівне становище зайняли сармати, які, осівши тут, займались відгінним (полонинським) скотарством. Невеликі військові загони бастарнів, які з'явилися тут і заснували декілька поселень (колоній), в більшості цікавили трансєвразійські шляхи з виходом на транскарпатські перевали⁶.

У пізньоримський час Дакія стає римською провінцією (117 – 271 роки н. е.). У Карпатах з'являються десятки фортець уздовж римського лімесу, а територія Гуцульщини стає пограничною зоною з великим варварським світом північних даків, германців і сарматів та слов'ян-венедів. У першій половині I тис. н. е. в історії Подністров'я починається ранньослов'янський (венедський) період. Венеди починають просування на південь і, зокрема, в Карпатський регіон, а водночас розпочався і процес асиміляції слов'янами гето-дакійського населення, германців і сарматів.

Археологічні джерела фіксують зростаючий культурний зв'язок і політичну консолідацію між всіма ранньослов'янськими групами населення Подніпров'я, Волині, Поділля і Прикарпаття⁷.

Поступальний процес формування у Центрально-Східній Європі венедського, ранньослов'янського етносу, який активно проходив і на Прикарпатті, було перервано готами (східними германцями). Вклинившись на територію слов'ян, вони розірвали венедську спільність. Велика частина волинських і подільських племен була змушена мігрувати на Середнє Подністров'я, де вже було етнічно споріднене до них слов'янське населення. Це привело до різкого збільшення тут слов'янського елементу. Захопивши Волинь, готи через Західний Буг і Серет (давнім Східноєвропейським Бурштиновим шляхом) – до Дністра. Тут вони розділились. Одні пішли вниз Дністром до Чорного моря, а інші через Серет Карпатський дійшли до Дунаю. Останні зайняли і Римську (Карпатську) Дакію, яка дістає тепер назву «Готія» (271 – 375 роки н. е.).

Надзвичайно складною залишалась етнополітична ситуація на Прикарпатті. Одне з германських племен – тайфали («народ верхників»), яке прийшло з готами, осіло в північно-східному Карпатському регіоні (за Л. В. Вакуленко). Вони стали одним з компонентів (політичним) своєїрідної фрако-слов'янської культури карпатських курганів, поширеної по обидві сторони Карпат, включаючи Гуцульщину (III – V ст. н. е.)⁸. Готи

(вельбарська культура) стали політичним стержнем поліетнічної провінційно-римської черняхівської культури, поширеної на великій території України, Молдови і Румунії. Вони об'єднали в ній слов'ян-венедів (лісостепова зона), дако-гетів (межиріччя Дністра і Дунаю) та скіфо-сарматів (північно-західне Причорномор'я). У Верхньому Подністров'ї, де не було готської влади, почав формуватись дулібський військово-політичний союз слов'янських племен. Остаточно цей процес завершився лише в VI – VII ст., але тоді він вже охоплював і Волинь, куди повернулася частина старого венедського населення, вигнаного готами⁹.

В кінці IV ст. у степах України з'явилися гуни, які дали поштовх новому етапу великого переселення народів. Спочатку вони підкорили сарматів, а потім – готів. Слов'яно-готські і гуно-готські війни заставили готів покинути остаточно територію України і Карпатський регіон. Останній зайняли гуни (420 – 454 роки н. е.), а Прикарпаття почали заселяти венеди Верхнього Подністров'я, де почала формуватись ранньосередньовічна слов'янська культура склавинів (празько-корчацька культура). У східній частині українського лісостепу, де була поширена поліетнічна (слов'яно-гото-скіфо-сарматська) черняхівська культура, формується ранньослов'янська культура антів (пеньківська культура)¹⁰.

Найбільш складною і надалі залишалась етнополітична ситуація на Прикарпатті, яка здавна була

контактною зоною фракійського, германського, сарматського і давньослов'янського населення. Тепер тут утворилась нова контактна зона між склавинами і антами. Вже в V ст. н. е. пам'ятки склавинів і антів з'являються на правому березі Дністра, на Пруті, Сереті Карпатському. Причиною їх ранньої появи тут, безперечно, була необхідність взяття під контроль транскарпатських шляхів і найбільше – давнього трансєвропейського Східного Бурштинового шляху в його нижній частині (Дністер – Прут – Серет Карпатський – Дунай). Значення останнього набуло особливої ваги в VI – VIII ст., в епоху Великого переселення слов'ян на Балкани. Склави́ни, піднявшись на Середній Дунай, склали основу морав'ян, словаків і чехів. Анти пішли на Балкани, де стали основою болгарської, македонської, сербської, хорватської та інших етнічних груп південних слов'ян. Дністро – Серето – Дунайський шлях став основним у Великому переселенні слов'ян у зв'язку з блокуванням транскарпатських шляхів Аварським Каганатом (568 – 799 роки н. е.). Останній, володіючи Карпатським регіоном, мав значний політичний вплив на склавіно-антське населення Прикарпаття, яке прийняло найбільшу участь у переселенському русі на Дунай і Балкани. Саме тому політичним центром Дулібського союзу стала в цей час Волинь.

Це був час швидкого росту культурно-етнічної самосвідомості слов'янської спільноти, яка вступила в період воєнної демократії. Проходить процес становлення

територіальних кордонів окремих політичних утворень. На їхніх землях закономірно виникають одиничні городища – політичні (економічні) центри союзів племен, де перебували військовий вождь і бойова дружина та ремісники, які обслуговували військо і політичну верхівку. Все ж, нестабільна політична система тогочасного слов'янського ранньосередньовічного суспільства періоду переселень без чітких територіальних (племінних) кордонів, ще не потребувала великої кількості городищ як центрів політичної влади і прикордонних форпостів. Майже всі перші слов'янські городища припинили своє недовге існування уже на початку VII ст. під ударами аварів. Саме авари, очевидно, найбільше стримували інтеграційні процеси в слов'ян Подністров'я і Волині, які все ж на короткий час зуміли створити великий Дулібський племінний союз. Він був закономірним етапом в розвитку державотворчих процесів на території Верхнього Подністров'я і Волині, населення яких входило до однієї історико-культурної зони, яка склалась ще на початку I тис. н. е. Дулібський союз, після склавинів і антів, які ще не позбавились старих рудиментів поліетнічності, можна вважати початковим етапом державності східних слов'ян.

У VIII – IX ст. цей процес почав набувати нової форми організації східнослов'янських племінних союзів, які перетворювались у племінні князіння. Саме вони і є в недатованій частині Літопису: поляни, деревляни, новгородці,

полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, дуліби, волиняни, радимичі, в'ятичі, тиверці, уличі, хорвати. Археологічним відповідником полян, деревлян, дулібів, бужан, волинян, уличів, тиверців і хорватів є культура (культури) Луки Райковецької, яка розміщена від Прип'яті до Дніпра та до Серето–Пруто–Дністровського межиріччя¹¹. Такої єдності матеріальної культури не було навіть у рівній їй за масштабами черняхівській культурі. Перша (поліетнічна) була провінційно-римською і політично об'єднана готами. Друга була вже етнічно однорідною і перебувала в зоні провінційно-візантійських впливів. Вражаючи єдність матеріальної культури Луки Райковецької поки що важко піддається археологічному виділенню в ній літописних племен. Все ж, можна вважати, що на Подністров'ї розміщувались уличі (лівобережжя), тиверці (правобережжя) і хорвати (Середнє Подністров'я). Зокрема, стерженевою організуючою основою хорватів був Східноєвропейський Бурштиновий шлях.

Баварський Географ (початок IX ст.) розміщує на лівобережжі Середнього Дністра «область сіттиці», де було «багато народів і сильно укріплених градів», а на правобережжі (Галицько-Буковинське Прикарпаття) – «стадіці» – «численний народ, який мав 516 міст» (поселень). Костянтин Багрянородний (X ст.) підкреслював, що етнонім «хорвати» з грецької означає « мешканців великої країни». З давньоіранської «хорвати» означає ще і «охоронців худоби»

(пастухів). Етнонім «волохи», які розміщені в сусідньому східному Карпатському регіоні також, очевидно, має господарсько-культурний аспект («пастухів»). Усе це відповідає і надзвичайно великій густоті землеробсько-скотарського (скотарсько-землеробського) населення цих земель та одному з основних типів його господарської системи (відгінне полонинське скотарство). Історично це район пізнішої Теребовлянської і Малої Галицької земель.

У IX ст. хорватські племена були в зоні політичного впливу Першого Болгарського царства, яке підпорядкувало увесь Східнокарпатський регіон (до Тиси). Західнокарпатський регіон був під владою Великої Моравії, яка поширила свій вплив на Верхнє Повісляння і Верхнє Подністров'я. Таким чином, Велика Болгарія контролювала Східноєвропейський Бурштиновий шлях, а Велика Моравія – Центральноєвропейський (Вісла – Морава – Дунай). Одержавлення Карпатського регіону Великою Болгарією і Великою Моравією супроводжувалось широким будівництвом фортець. Християнізація населення Східнокарпатського регіону за болгарського князя Бориса-Михайла (першого болгарського святого), після 865 р. призвела і до відповідного започаткування тут перших християнських монастирських і церковних комплексів. Подібні заходи щодо християнізації населення Західнокарпатського регіону (включаючи Верхнє Подністров'я) були здійснені і великоморавською владою. В

кінці IX – початку X ст. хорватські землі опинилися в зоні політичного впливу і молоді Київської держави, яка почала боротьбу за трансєвропейські (зокрема за Дністровський) і транскарпатські торгові шляхи. За часів Олега і Ігоря східнохорватські землі, як і сусідні тиверські, очевидно, опинились у залежності (номінальній) від Київської держави. Незважаючи на таку складну етнополітичну ситуацію в даному регіоні, хорватські племена продовжували формувати свою племінну (общинну) структуру. Археологічним відповідником малих племен (простих вождівств) є гнізда поселень, а їх ядром – общинні центри, які починають набирати з часом вигляду городищ¹².

У кінці IX – на початку X ст. на території Галицько-Буковинського Прикарпаття (включаючи Гуцульщину), з'являються перші пізньослов'янські городища. Проіснувавши більше ста років, більшість з них були знищені в першій половині X ст. під час утворення Великохорватського князівства. За цей час тут сформувалось (еволюціонувало) чотири основні типи городищ, що свідчить про досить організовану соціально-політичну структуру тогочасного суспільства. Зокрема:

1. Общинно-племінні центри з додатковими функціями сховища для людей і тварин. Розміщені в густозаселених районах. Характеризуються великою (2 – 5 га) площею.

2. Общинно-племінні центри з додатковими функціями торгово-

ремісничого характеру. Здебільшого розміщені в зоні трансєвропейських (транскарпатських) шляхів.

3. Прикордонні фортеці. Розміщені в контактній зоні з іншими етносами і державами (культурами). Характеризуються невеликою (1 га) площею.

4. Городища-святилища. Розміщені в зоні заселення общини (племені). Характеризуються невеликою (діаметром 20 – 30 м) площею.

Незважаючи на те, що ці пізньослов'янські городища були першими за довгий «безгородищенський» період, вони мають досить ефективну систему оборони з використанням передових технологічних прийомів європейської фортифікації та традиційного слов'янського житлово-господарського будівництва. Зокрема, основою фортифікації були оборонні стіни бінарної стовпової конструкції (шириною 2 – 3,5 м), розділені на окремі бойові камери. Вони одноповерхові, з бійницями в зовнішній стіні і односхилим (до оборонного рову) дахом. Перед стіною (до рівня бійниць) були споруджені земляні укоси, які переходили до внутрішньої стінки оборонного рову. Крім стовпової стіни (бінарної і одинарної) використовувався частокіл та система берм. Біля оборонної стіни, з внутрішньої сторони, частобули розташовані (примикали) і окремі житлово-господарські приміщення.

У середині – другій половині Х ст. в результаті внутрішнього одержавлення, яке розпочалося на хорватських землях у зв'язку з послабленням великокиївської

і великоболгарської влади, було утворене окреме Хорватське князівство, більше відоме під назвою «Велика Біла нехрещена Хорватія» (за Костянтином Багрянородним). Вона була «Білою» – західною, відносно Константинополя і «нехрещеною», на відміну від хрещеної Балканської Хорватії. Це було перше справді державне утворення на Прикарпатті, яке виникло, по-перше, як протидія активним спробам зовнішнього одержавлення, яке проводилось сусідніми державами (Велика Моравія, Велика Болгарія, Угорщина). По-друге, цей процес внутрішнього одержавлення був організований новоутвореною великохорватською верхівкою проти общинної (племінної) знаті «малих хорватій». Остання, за відсутності державних структур, особливо швидко збагатилась завдяки контролю над транскарпатськими (трансєвропейськими) шляхами. Цей процес внутрішнього одержавлення супроводжувався знищенням старих общинних (племінних) центрів і окремих представників старої родової знаті. Проводиться реформа всієї старої політико-адміністративної системи і господарської структури малохорватського суспільства¹³. Залишалась незмінною лише язичницька («національна») релігійна система.

На землях Великої Хорватії будується цілий ряд тепер вже державних (князівських) городищ, і в тому числі полісного типу. Ці перші містотворчі процеси, як у цілому і державотворчі, так і не були завершені. Багато городищ

залишилися недобудованими і малозаселеними. Найбільше городищ було споруджено в прикордонних землях. Зокрема, на Хотинській височині зі сторони тиверців і Степу та в Карпатському підгір'ї зі сторони Великої Болгарії і Угорщини. Особливу увагу приділялось і ключовим ділянкам транскарпатських шляхів. Все ж, головним завданням великохорватської влади було утворення нових, великих політико-адміністративних центрів, які водночас були і торгово-ремісничими та релігійними центрами. Це був новий тип городищ-полісів, площею 5 – 50 га. В цей час ще продовжують існувати городища-святилища, але вже з'являються нові релігійні центри в структурі самих полісів.

Основою фортифікації великохорватських городищ і надалі залишаються оборонні стіни стовпової конструкції (бінарні і одинарні), частоколи і система берм тощо. Окремі укріплення модернізуються і стають ще більш ефективними. Зокрема, з'являються вже і зрубні бінарні стіни (одно- і двоповерхові), розділені на окремі бойові камери. Вони часто мають і обмазку глиною. Перед стіною споруджуються не лише земляні укоси, але й кам'яні стіни-кріпиди (укоси). Земляні вали також уже часто мають кам'яне облицювання. Фортифікація городищ еволюціонує. Змінюються і вони самі в залежності від політичної і соціальної структури суспільства, змін у економіці та релігії. Відчувається і значний вплив фортифікаційних прийомів сусідньої Великої

Болгарії і в цілому візантійських традицій. Особливо за планувальною структурою, багаторядністю оборонних ліній і у використанні кам'яних конструкцій. Великохорватські городища проіснували недовго (30–45 років) і були знищені в результаті русько-хорватської війни (992–993 років).

Таким чином, у кінці X – на початку XI ст. землі Великої Хорватії в результаті другого зовнішнього одержавлення (за Володимира Святославича), увійшли до складу Київської Русі, а адміністративно, очевидно, були приєднані до Волинської волості¹⁴. Тепер були зайняті не лише зовнішні пограничні райони Великої Хорватії, а й внутрішні. Все ж, державні впливи Київської Русі й надалі залишались слабкими. Вони базувались у основному на військовому забезпеченні данини, що здійснювалось досить невеликою кількістю киеворуських дружинних укріплених центрів, які виділяються наявністю біля них курганних дружинних могильників. Ці городища ще досить великі (1,5 – 2 га). На їхній території розміщувалася житлово-господарська забудова та підвальні приміщення (або підкліті). Основою їхньої фортифікації були бінарні стіни (шириною 2,5 м) зрубної конструкції, поділені на окремі бойові камери. До них в окремих місцях примикали житлово-господарські споруди з підклітями.

У середині XI ст. на окраїнах Київської Русі помітні ознаки удільної роздробленості. Зміцнілі економічно, князі прагнуть повернути традиції місцевих самостійних

політичних об'єднань (союзів), князівств, незалежних від великокиївської влади. У другій половині XI ст. на старих великохорватських землях відновлюється процес нового внутрішнього одержавлення, який завершується в кінці XI ст. створенням Ростиславичами трьох удільних князівств: Перемишльського, Звенигородського і Теробовлянського.

Процес внутрішнього одержавлення галицьких земель проходив у боротьбі з киево-волинським політичним центром і супроводжувався знищенням або підпорядкуванням їхніх військово-адміністративних центрів на цих землях. Відновлюються старі великохорватські столиці (Перемишль, Теробовля, Галич) та будується багато нових фортець і міст. Збільшується і кількість боярських замків у зв'язку з відродженням великохорватської знаті. З кінця XI ст. на галицьких землях простежується і різке збільшення населення, очевидно, за рахунок тиверців, які покидали Нижнє Подністров'я перед загрозою печенігів, а згодом (XII ст.) і половців. Половці, як і печеніги, зі своїми кочовищами доходили аж до Покуття. Угорський король Бела IV при підтримці папської курії навіть заснував Куманську єпископію з центром у м. Мілково. Таким чином, Галицька земля знову опиняється на пограниччі з номадами та Угорщиною, що змушує будувати тут потужну систему з прикордонних замків і фортець¹⁵.

У середині – другій половині XII ст. (за Володимирка Волода-

ревича і Ярослава Осмомисла) Галицьке князівство, яке об'єднало Перемишльську, Звенигородську, Теробовлянську і Малу Галицьку землі, досягло найбільшого економічного розквіту та політичної незалежності, що підтверджується і великою кількістю городищ, які виникли в цей час. Саме тоді набула широкого розвитку і християнізація населення, яка супроводжувалась виникненням низки церковних і монастирських комплексів. З кінця XII – початку XIII ст. Галицьке князівство вступає в епоху складних політичних взаємовідносин з сусідніми державами і, особливо, з Угорщиною, коли окремі галицькі князі перебували у васальній залежності від угорських королів. Останні (Бела III, Андрій II, галицький король Коломан, герцог Андрій) і самі вважали себе «королями Галіції і Лодомерії». Галицькими князями на цей період були і окремі представники Волинської, Чернігівської і Новгородської князівських родин. Усе ж, лише волинському князю Роману Мстиславичу і, особливо, його сину Данилу, вдалось утвердитися в Галичі і навіть утворити Галицько-Волинську державу. Всі ці державотворчі процеси, безперечно, впливали і на містотворення, зумовлювали появу нових замків і фортець, побудованих з використанням різних архітектурно-будівельних традицій, часто з різноетнічними гарнізонами. В їхній побудові простежується основний вплив фортифікаційних прийомів Києворуської держави¹⁶.

До основних типів городищ XII –

XIII ст. і надалі відносяться прикордонні фортеці (кількість яких збільшується), замки (кількість зменшується) у зв'язку з концентрацією боярства в самому столичному Галичі, монастирі і невеликі міські комплекси. В оборонних конструкціях більшого застосування набувають земляні вали (в тому числі земляні платформи), сформовані як дерев'яно-земляні городні. На них споруджують дерев'яні стіни зрубною конструкції, розділені на окремі бойові камери. Зовнішні стіни інколи обмазані глиною. З внутрішньої сторони валу (городен, шириною 3 – 5 м і висотою до 2 м), розміщувалась житлово-господарська прибудова. Інколи ще застосовувались і старі традиційні фортифікаційні прийоми (частокіл, стіни стовпової конструкції, земляний укис тощо), але здебільшого вже споруджуються зрубні стіни. Найбільш потужною і складною була фортифікація міських комплексів, де дитинець і посад мали свої окремі укріплення. В їхній забудові присутня житлово-господарська та ремісничча частина. Окремо виділяються в цих міських центрах і церковні та монастирські комплекси¹⁷.

У 1239 р. половці, східні сусіди Галицької землі, після поразки від монголів, мігрують в Угорщину, перейшовши через Карпатські перевали, як колись це зробили, зокрема, сармати, гуни і авари. У 1240 р. монголи займають вже Київ і війною проходять через волинські і галицькі землі, які з цього часу стали від них залежними. Східний кордон Галицької землі

знову був з номадами, але тепер вже з Золотою Ордою. Нижнє Подністрів'я і Пониззя перебували у прямій залежності від монголів і в зоні їх розселення. У середині XIV ст. криза в Монгольській імперії та загострення князівсько-боярського протистояння на галицьких землях призвели до їх завоювання і розчленування Польщею, Литвою, Угорщиною і Молдавією.

---

1. Востанне фіксується на картах Європи XV – XVI ст.

2. Природа Івано-Франківської області. – Львів, 1978. – 158 с.; Мандибура М. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-ті рр. XX ст. – К., 1978. – 190 с.; Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження). – Львів, 2005. – 285 с.

3. Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття (раннеславянський і древнерусський періоди). – К., 1990. – 190 с.; Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К., 1957. – 96 с.; Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Прута та Середнього Дністра. – Чернівці, 2006. – 300 с.; Карпато-дунайские земли в средние века. – Кишинёв, 1975. – 321 с.; Тимошук Б. Восточные славяне: от общины к городам. – М., 1995. – 261 с.; Возний І. Поселення X – XIV ст. у межиріччі Верхнього Серету та Середнього Дністра. Ч. 1.: Укріплені поселення та давньоруські міста. – Чернівці, 2005. – 256 с.; Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976 –

2006 років. — Івано-Франківськ, 2008. — 695 с.

4. Толочко П., Козак Д., Моця О., Мурзін В., Отрощенко В., Сегада С. Етнічна історія давньої України. — К., 2000. — С. 44; Пелещишин М., Конопля В. Східнокарпатський регіон у первісності (кам'яний вік) // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 31-114; Пелещишин М., Крушельницька Л. Етнічна історія Східних Карпат у бронзовому віці // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 115-144.

5. Бандрівський М. Етнокультурна ситуація у північно-східних Карпатах у період раннього заліза // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 145-162; Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза. — К., 1982. — 194 с.; Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття (єнеолит, бронза і раннє залізо). — К., 1990. — 185 с.

6. Козак Д. Особливості етнічної історії східнокарпатського регіону в латенський

час і в перших століттях нашої ери // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 163-226.

7. Там само.

8. Вакулєнко Л. Населення східних Карпат в пізньоримський час // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 227-262; Вакулєнко Л. Українські Карпати у пізньоримський час. — К., 2010. — 310 с.

9. Толочко П., Козак Д., Моця О., Мурзін В., Отрощенко В., Сегада С. Етнічна історія давньої України. — К., 2000. — С. 153-174.

10. Баран В. Східнокарпатський регіон у V — VII ст. н. е. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 263-308.

11. Приходнюк О. Східні Карпати у VIII — IX ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 309-340; Михайлина Л. Населення Верхнього Попруття VIII — X ст. — Чернівці, 1997. — 144 с.

12. Тимошук Б. Слов'яни Північної Буковини V — IX ст. — К., 1976. —

176 с.; Тимошук Б. Давньоруська Буковина (X — перша половина XIV ст.). — К., 1982. — 206 с.; Тимошук Б. Восточные славяне: от общины к городам. — М., 1995. — 261 с.

13. Майоров А. Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона. — Санкт-Петербург, 2006. — 208 с.; Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. — Івано-Франківськ, 2006. — 328 с.

14. Моця О. Карпати у X — XIV століттях // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 341-360.

15. Рожко М. Міста, дерев'яне будівництво. Наскельні та оборонні споруди Карпат IX — XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 361-460.

16. Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Прута та Середнього Дністра. — Чернівці, 2006. — 300 с.

17. Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976 — 2006 років. — Івано-Франківськ, 2008. — 695 с.

розділ **2**

ЗАМКИ І ОБОРОННІ ДВОРИ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

Карта замків і оборонних дворів, локалізованих Карпатською історико-археологічною експедицією у 2006-2011 роках на території Галицької Гуцулщини

ЗАМКИ І ОБОРОННІ ДВОРИ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

Історія фортифікування північно-східної частини Карпатського хребта (сучасна етнографічна Гуцульщина) надзвичайно складна, переповнена суперечливих процесів, які для сучасного дослідника ще більше ускладнюються у зв'язку із браком писемних та речових джерел.

Вивчення процесів озамкування Карпат розпочалося в ХІХ ст. за умов, коли частина із досліджених на нинішній день пам'яток ще мали добре видимі сліди своїх укріплень і могли бути описані у подорожніх записках учасників різних експедицій, мандрівок та ін.

Ще автори «Географічного словника», який регулярно публікувався, починаючи від 1880 р. (до 1902 р. було видано 15 томів), маючи на меті чітко встановити кількість населених пунктів, що існували в межах колишнього Польського королівства, відзначали наявність тривалої історії більшості із таких поселень. В основі окремих статей (зокрема, щодо Кут) були свідчення М. Баліньського та Т. Ліпінського, перу яких у 1846 р. належало дослідження «Старожитна Польща, описана з історичної, географічної та статистичної точки зору» («Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana»).

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. А. Чоловським було проведено поверхневе історичне дослідження з історії оборонного будівництва Галичини. У 1892 р. історик написав короткий нарис про

найбільш відомі фортифікаційні споруди, відомі в межах Галицької землі («Давні замки і укріплення в Галицькій Русі»¹), де помітну увагу приділив Пнівському замкові, подавши його опис, короткий історичний нарис, навівши ескіз пам'ятки тощо.

Дослідження А. Чоловського продовжили М. Лозинський, М. Орлович, А. Прохазка, які у власних нарисах, присвячених різним сторінкам минулого Галичини і Гуцульщини в тому числі, не раз звертали увагу на історію фортифікаційної забудови краю у різні періоди його приналежності до Польщі. Ученим належить введення в науковий обіг коротких історичних довідок про такі оборонні двори й замки, як Делятин, Ланчин, Косів, Пнів, Уторопи та ін.

Значний вклад у вивчення старожитностей гуцульського краю внесли вітчизняні історики. Увесь пласт робіт цієї тематики умовно можна поділити на наукову літературу та праці історико-краєзнавчого характеру, де історичні відомості про досліджувані нами пам'ятки доповнювались місцевими переказами, легендами.

Одним із перших українських учених свідчення про укріплені двори та замки почав збирати І. Крип'якевич. Його праці «Жерела з історії України» та «З історії Гуцульщини» містять короткі відомості до історії таких фортифікацій, як Довгополе, Косів, Пнів та ін. Загалом вчений не ставив собі за мету здійснити ґрунтовне описання вказаних пам'яток, а збирав лише загальну інформа-

цію про них – часто вже відому серед науковців.

Активізація досліджень з історії краю наступила з кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. Окрім вже відомих, станом на ХХ ст. пам'яток оборонного характеру, відомості про які були доповнені новими документальними свідченнями з архівів Варшави та Кракова, в межах Галицької Гуцульщини історикам вдалося віднайти джерельні відомості про існування фортифікацій в Білих Ославах, Княждворі, Коломиї, Лючі, Надвірній, Печеніжині, Старих Богородчанах. Тим не менше, дослідження вказаних об'єктів не набуло системності, а самі пам'ятки не були локалізовані. Істориків здебільшого цікавила приватновласницька складова історичного минулого даних форпостів, генеалогія та біографістика їхніх дочасних власників тощо. Відтак вивчення досліджуваних нами пам'яток відбувалося зазвичай у контексті політичної та соціальної історії.

Внаслідок кризи радянського тоталітарного режиму, поступового відходу вчених від засад марксистсько-ленінської методології та демократизації самого процесу історичного дослідження з'явилося достатнє підґрунтя для цілого комплексу новітніх розробок, активної експедиційної діяльності як старих, так і новостворених науково-дослідних інститутів. Більш ґрунтовно почали вивчатися історії населених пунктів України, в тому числі на Прикарпатті. Для вчених

з'явилась можливість працювати не лише у вітчизняних архівах, але й за кордоном, де доступ до матеріалів набагато відкритіший. Інтенсивнішими стали археологічні дослідження на місцях.

Активну наукову роботу в галузі вивчення історичного минулого Гуцульщини проводив В. Грабовецький, перу якого належить не тільки багато нарисів з історії міст і сіл краю (Іванівці, Коломия, Печеніжин, Уторопи), але багатотомне дослідження «Нариси історії Прикарпаття», праці, присвячені опришківському рухові («Олекса Довбуш», «Легендарні опришки – лицарі Карпат (ХVI – ХІХ ст.) в літописі та ілюстраціях») тощо. Саме завдяки праці вченого вдалося конкретизувати не лише обставини спорудження окремих фортець та дворів, як наслідок частих нападів опришків, але й усвідомити тенденції розвитку місцевої оборонної інженерії в контексті військових походів ватажка Мухи, козацького полковника Семена Височана, гетьмана Богдана Хмельницького, а також турецьких військ під час протистояння з Польщею впродовж 1672 – 1676 років.

Автором було опубліковано багато невідомих досі джерел про облогу опришками Пнівського та Богородчанського замків. Історик послуговувався даними місцевої топонімії задля виявлення та локалізації об'єктів та ін.

Значну пошукову і археографічну роботу за останні десятиліття провів П. Сіреджук, перу якого належить серія нарисів не лише

з історії окремих населених пунктів, але й публікація досі невідомих джерел (як правило, інвентарних описів) з минулого, пам'яток оборонного характеру (Космач, Кути, Люча, Надвірна та ін.). Завдяки скрупульозній роботі в архівах Львова (ЦДІАЛ), Варшави (AGAD), Кракова (AP w Krakowie) та ін., вдалося встановити величезну кількість невідомих фактів з історії військової інженерії таких замків і оборонних дворів, як Білі Ослави, Великий Ключів, Кути I, Кути II, Люча I, Надвірна, Пнів, Рожнів, Стопчатів, Хімчин, Шешори, Яблунів та ін. Істориком були реконструйовані важливі елементи побуту місцевих польських та українських залог, детально описаний місцевий бойовий арсенал не одного двору. Відтак, подібні свідчення не лише поглибили конкретні дані про стан розбудови тієї чи іншої пам'ятки, але й допомогли усвідомити відповідну роль вказаних об'єктів у системі військово-політичних подій ХVI – ХVIII ст.

Окрему групу досліджень з історії фортифікування Галицької Гуцульщини становлять праці краєзнавчого характеру. Серед такого роду робіт на увагу заслуговують нариси з історії Добротова (І. Янко), Косова (В. Стеф'юк), Лючі (М. Рибчанський, М. Лисисин), Надвірної (Р. Гандзюк), Пістиня (автори – В. Гаврилків, Г. Бесюк, Н. Пліхтяк), Пнева (М. Максим'юк та М. Мицан), Шешор (О. Василяцук) тощо.

З 90-х років ХХ ст. дослідженням фортифікацій краю займався

львівський вчений О. Мацюк. Обстеження ряду пам'яток Косівського району дали можливість у вигляді окремої статті опублікувати результати дослідження експедиції в історичному нарисі «Старожитності Косівщини». Учений встановив факти існування оборонних дворів у Лючі II, Нижньому Березові, Пістині I, Текучій, Тюдіві, Уторопах, Шешорах I та ін.

На початку XXI ст. вивчення обороноздатності Галицької Гуцульщини набуло системного характеру. Проведення інтенсивних пошукових розвідок працівниками новоствореного у 2007 р. Інституту історії, етнології та археології Карпат на чолі з М. Кугутяком (Б. Томенчук, П. Сіреджук, М. Волощук) дало змогу виявити низку досі невідомих пам'яток фортифікаційного характеру, які суттєво поглиблюють існуючі знання, як про історію краю загалом, так і значно детальніше окреслюють певні аспекти військово-політичної минувшини, повсякденного життя місцевих мешканців, етнокультурних процесів та ін.

Протягом 2006 – 2011 років учасниками експедицій було виявлено та досліджено на основі архівних матеріалів цілий ряд нових замків та оборонних дворів у Богородчанському, Верховинському, Коломийському, Косівському та Надвірнянському районах, а саме – Білоославського, Богородчанського, Великоключівського, Делятинського, Добротівського, Зарічанського, Іванівського, Княздвірського, Кутського, Ланчинського, Піс-

тинського, Рожнівського, Солотвинського, Стопчатівського, Фитківського, Хімчинського, Шешорівського та Яблунівського. Виявлено також документи про Верхньоасенівський, Довгополівський, Космацький, Текученський та Тюдівський оборонні двори. В наукових дослідженнях використовувався міждисциплінарний підхід, залучалися спеціалісти з різних галузей наук. Робота в українських та зарубіжних бібліотеках, архівах дала можливість віднайти багато досі невідомих свідчень з історії оборонного фортифікування Галицької Гуцульщини.

Результати поточних досліджень неодноразово публікувались вченими на сторінках всеукраїнських наукових періодичних видань («Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис», «Карпати: людина, етнос, цивілізація»).

На основі проведених досліджень загалом на території сучасних південно-східних відрогів Карпат можна виокремити кілька найбільш характерних етапів озамкування.

Фортифікаційне будівництво на теренах сучасної Галицької Гуцульщини започатковано ще в добу енеоліту, однак перші добре відомі з археологічних досліджень пам'ятки оборонного характеру належать до періоду так званого фракійського гальштату (X – VII ст. до н. е.). Найдавнішим і найбільш репрезентативним фортифікаційним об'єктом краю даного періоду є розташоване на

високому місці укріплене поселення у с. Спас Косівського району, яке займало площу 1,5 га, з напільного боку захищене ровом і валом². До аналогічного типу пам'яток належить городище Грушів I (с. Грушів Коломийського району).

Період пов'язаний із присутністю в сучасній Трансільванії (провінція *Tres Daciae*) та частково Північній Буковині римських легіонів та влади династії Антонінів (I – II ст.), подальші процеси переселення народів, які зачепили Карпати на всій протяжності хребта, більш тривале чи менш успішне тут закріплення впливу різноманітних етносів, створили ряд потужних укріплень, частково підтверджених даними античних писемних джерел і археологічними розкопками. До такого типу фортифікацій належить так званий «Траянів вал».

Держава карпатських хорватів, яка охоплювала більшу частину сучасних українських Карпат³, спричинила до появи мережі укріплень, завойованих київським князем Володимиром (980 – 1015 рр.) у 993 р.: «**Иде Володимиръ на Хорваты**»⁴. Налагодження ним близько 997 р. добросусідських відносин «...с **Болеславомъ Лядскимъ . и съ Стефаномъ . Оугорскимъ и съ Вндроникомъ Чьшкимъ**»⁵) символізувало підпорядкування хорватів.

Археологічні дослідження та топоніміка краю свідчать, що в межах сучасної етнографічної Гуцульщини та Покуття існували

десятки ранньослов'янських городищ: Воскресинці, Город, Дебеславці, Кути, Надвірна, Назавизів, Фитьків та ін.⁶. За свідченнями Б. Тимошука, кордони держави хорватів сягали на півночі до Пліснеська⁷, загалом включаючи в себе в передгір'ях і в самих горах, за різними підрахунками, понад 170 відкритих поселень, або городищ⁸. Таким чином, після походу київського князя Карпатський хребет перетворився на природну прикордонну межу володінь кількох центральноєвропейських династій: Рюриковичів, П'ястів і Арпадів. Відповідно, розпочався новий етап і у справі укріплення та розвитку господарської інфраструктури цього регіону.

Значна кількість оборонних об'єктів до нас дійшло з княжої доби. Городища, на думку українських дослідників, були прототипами середньовічних замків. За князівських часів городища функціонували в Городі, Делятині, Кутах, Кобаках, Пістині, Спасі, Надвірній, Назавизіві й Шипоті та в багатьох інших теренах⁹. Частина з них, на думку М. Рожка, існували ще з хорватських часів, продовжуючи розбудовуватись і розвиватись в XI – XIII ст.¹⁰.

Власне архітектурна забудова городищ даного періоду й лягла в основу зведення на землях досліджуваного ареалу двох нових видів фортифікаційного будівництва – замків і оборонних дворів. Такий поділ є загальноприйнятим у сучасній європейській кастеології.

Подібна практика об'єктивно залежала від загальних процесів укріплення меж володінь правлячих династій, які контролювали східний та західний схили Карпат – Арпади і Рюриковичі (у Галичині – від кінця XI ст. Ростиславовичі; з кінця XII – до середини XIV ст., з перервами – Романовичі), відповідно. Угорці до другої половини XIII ст. подібній інженерній діяльності приділяли мало уваги. Прослідкувати яку-небудь активність східнослов'янських володарів у даному напрямі важко з огляду на вище приведену причину та використання в якості будівельного матеріалу дерева – нестійкого і швидко знищуваного в часі військових дій.

Літописна спадщина Русі та нарративні джерела сусідніх європейських країн до середини XIV ст. практично не надають якої-небудь чіткої інформації стосовно як урбанізації і фортифікування східних Карпат, межиріччя Серету і Пруту. У «Списку Руських городів, дальніх і ближніх», датованому близько XIV ст. серед географічно найглибше розташованих у Карпатах чи Передкарпатті згадується лише Коломия і Город на Черемоші, який чернівецькі історики ідентифікують з літописним Хмелевим¹¹. Тим не менше, по сусідству існувало чимало укріплень різної величини і стратегічного призначення. Серед подібних – фортеця Цецина в історичній Шипинській землі (в межах сучасного міста Чернівці), гіпотетично заснована в часі правління в Галичі князя,

а згодом – короля Русі Данила Романовича.

Перші систематичні списки населених пунктів сучасної Гуцульщини появляються на сторінках актового матеріалу П'ястів і нової угорської династії Анжу від середини – другої половини XIV ст., що пов'язано з посилення польських та угорських впливів на цій території, передачею у володіння підданам Казимира III (Casimirus, 1333 – 1370 роки, Лайоша Анжуйського (Lodovicus, 1342 – 1382 роки), Владислава Ягайла (Wladislaus, 1386 – 1434 роки) чи Ядвізі (в тому числі – галицькій знаті) окремих сіл і міст. Факти анонімного опису Східної Європи XIV століття переконують у контролі угорцями верхів'їв р. Прут (purut), з яких вони сплавляли у Пониззя та, очевидно, Подунав'я сіль «...per totum regnum [Hungariae. – автори] et ad alia regna...» («...через все королівство [Угорщини. – автори] та до інших королівств...»)¹².

Поява оборонних фортифікацій на гуцульських теренах, на нашу думку, зумовлена, перш за все, політичними факторами: потребою польських магнатів і шляхти утвердити своє домінування над горянами-гуцулами та захистити себе й свої маєтки від спустошливих нападів татарських орд. Була ще й внутрішня потреба: захистити своє майно від зазіхань задрісних сусідів, родичів та опришків. Наприклад, у результаті міжусобиць між братами Белзецькими делятинський замок став купою руїн. Так звані домаш-

ні війни були типовим явищем для середньовічної доби.

Серед населених пунктів, згідно із писемними джерелами, визначити фортеці вкрай важко, оскільки абсолютна більшість фігурує в документах як villa – село, а не castrum – фортеця, чи fortalitiu – оборонний двір, малий оборонний об'єкт, комплекс дрібних укріплень. Ключова різниця середньовічного міста та села полягає у відсутності оборонних споруд останніх. Зрозуміло, що більшість укріплень такого типу будувалась із дерева і лише окремі – із каменю.

Компаративне співставлення фактів угорської офіційної і приватної документації зі свідченнями східнослов'янських пам'яток дозволяє встановити, що межиріччя Пруту і Серету зі східної сторони Карпат (у другій половині XIV ст. входило до складу districti Colomiensi – Коломийського округу) та комітат Марамарош (comitatus Maramarosiensis) із західного не потребували особливої уваги з боку військових інженерів, містобудівничих, фортифікаторів тощо. На сході і на заході Карпат існували внутрішні шляхи сполучення, які забезпечували рух транспорту і військ правлячих династій вздовж хребта.

Третій етап у формуванні фортифікаційної сітки в межах сучасної Гуцульщини об'єктивно припадає на XV – XVIII ст., і був викликаний серією подій міжнародного характеру. Насамперед, від 1387 р., у результаті укладен-

ня Кревської унії та військового походу польської знаті на чолі з королевою Ядвігою в першій половині 1387 р. до Галичини, Королівство Польське на найближчі понад 500 з лишнім років встановило свій контроль над південно-східними межами Карпат, потіснивши звідти угорців. Напружені відносини з останніми в часі правління короля Владислава Ягайла з одного боку та Сигізмунда Люксембурзького (Sigismundus, 1387 – 1437 рр.) – з іншого, змушували поляків чи не вперше серйозно подбати про обороноздатність краю, провівши інвентаризацію рухомого і нерухомого майна, облік населених пунктів. Подібного роду заходи слід було провести також унаслідок непевної зовнішньополітичної орієнтації Молдавського господарства, яке від середини XIV ст. по чергово перебувало у сферах впливу як Угорщини, так і Польщі, часто намагаючись позбутись такої залежності через прямий військовий опір. Така ситуація мала місце, зокрема, у 1497 р., коли господар Молдавії Стефан Великий (Ștefan cel Mare și Sfânt, 1433 – 1504 роки) розбив військо польського короля Яна Ольбрахта (Jan I Olbracht, 1492 – 1501 рр.).

Також наприкінці XIV – на початку XV ст. південні відроги Карпат та велика частина нижнього Подунав'я стали об'єктом зовнішньополітичних заходів Оттоманської Порти, яка послідовно, від першої половини XV ст. нав'язала патронат Валахії, у 1475 р. стала

сюзереном Кримського ханства, в 1526 р. розпочала завоювання Угорщини, а в 1538 р. встановила протекцію над Молдавським господарством. Подією, яка прямо впливала на необхідність контролю гірських територій, стало завоювання турками у 1541 р. Трансильванії, найближчого сусіда Польщі в цьому регіоні.

Відтак, потреба в укріпленні даної прикордонної ділянки на найближчі 200 років набула стратегічного характеру. Саме XVI століттям, згідно з писемними джерелами, дослідженнями археології та інших спеціальних історичних дисциплін, датується поява перших фортифікацій у межах сучасної Гуцульщини, які споруджувались як з каменю, так і, здебільшого, з дерева. Як правило, такі оборонні споруди не мали однотипної конфігурації, що залежало від конкретного рельєфу місцевості, де вони стояли. Відтворити їх приблизний вигляд можна лише при завершенні археологічних досліджень.

Ці твердині на перших порах були осідком проживання їх власників, а пізніше – адміністрації шляхетських і магнатських родин, таким чином, мали в основному не резидентський, а адміністративний характер. У цьому полягає певна місцева самобутність згаданих фортифікацій, яка їх виокремлювала від аналогічних пам'яток інших регіонів Прикарпаття, зокрема, Покуття, де більшість замків і оборонних дворів були виключно резиденціями власників. У часи татарських

нападів у міських замках Галицької Гуцульщини переховувалися не тільки міщани, а й селяни, сільська адміністрація близьких і віддалених сіл.

Міські замки краю були двох типів: такі, що знаходилися на певній відстані від міста й такі, що були включені в інфраструктуру міста, посилюючи його обороноздатність. До першої категорії належать замки в Косові, Пістині, Уторопах і Яблуніві, а до другої – у Кутах і Надвірній. Так, косівський замок був розташований за межами міста й на міській горі підносився над Косовом. За міськими валами й палісадом був і яблунівський замок. Кутський замок захищав Кути з буковинського боку, а надвірнянський – Надвірну з напільного боку Покуття.

Оборонні двори, як правило, будували на рівних підвищених майданчиках поблизу потоків і струмків, як уже зазначалося, з добрим оглядом місцевості. Їхніми складовими елементами були шляхетський двір (місце проживання володаря села чи його адміністрації), алкір (сторожова вежа), господарські будівлі (конюшня, хлів, курник, пекарня, стодала, шпіхлер). На перших порах, коли мали місце постійні загрози татарсько-турецьких нападів, вони мали й додаткову замкову систему оборони. У будівництві оборонних дворів краю чітко можна виділити два етапи: ранній і пізній. Ранній двір був вежовим, а пізній – з алкірами. Найкраще вежова система

військового захисту простежується на прикладі укріплень села Заріччя на Надвірнянщині.

Укріплені двори другого етапу на теренах краю появилися наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Щоправда, у самій Польщі алкіри повсюдно почали будувати з початку XVII ст., оскільки часті татарсько-турецькі набіги на прикордонні українські землі Речі Посполитої не дозволили зразу тут утвердитися цій новації фортифікаційного будівництва.

В цілому, оборонні двори в межах Гуцульщини з архітектурної точки зору докорінно відрізнялися від фортифікацій аналогічного типу, розташованих в інших воєводствах Речі Посполитої. Основна відмінність полягає в тому, що польські двори були мурованими, а гуцульські – дерев'яними. Це означає, що на теренах краю існувала своя давньоруська мілитарна традиція зведення фортифікаційних будівель, а не сліпе запозичення чужої, панівної на той час у Польщі будівельної оборонної архітектури.

Адміністрація власників проживала в іспаському, космацькому, хімчинському дворах. Зокрема, в іспаському й космацькому – адміністратори магнатської родини Яблоновських, а в хімчинському – Дідушицьких. Припускаємо, що в Космачі вони пильнували за виробничим процесом сільської солеварні та були збирачами натуральної і грошової ренти.

Новозбудовані фортифікації мали й багато інших не менш важливих завдань.

Безперечно, одним із найважливіших – було прикриття і оборона транскарпатських шляхів, якими потенційний ворог міг потрапити до володінь Польщі, зокрема Татарського перевалу, що отримав свою назву від спустошливого набігу кочівників на угорські землі в 1593 р. Важливою місією новоспоруджених дрібних і великих оборонних об'єктів того часу була мобілізація людей та ресурсів для потенційно необхідної військової кампанії. Власне, згаданий татарський напад, у ході якого сильно постраждала дялятинсько-надвірнянська околиця, спонукав магнатський рід Куропатвів руками гуцулів збудувати наприкінці XVI ст. муровану фортецю в с. Пнів. Як показав час, пнівський замок до появи подібного замку в Станіславі був найсильнішою фортецею не лише в Галицькій Гуцульщині, але й на всьому Прикарпатті. Тут доречно зазначити, що муровані замки на цьому етапі фортечного будівництва повсюдно стали зводити й у самій Польщі. Безперечно, їх могли собі дозволити будувати лише найбагатші з багатих – магнати.

Без сумніву, спорудження мережі оборонних форпостів мало й певні соціальні причини. Активізація, в межах утвореної станом на 1569 р. Речі Посполитої, козацьких заворушень, їхніх не санкціонованих польською владою набігів на землі Молдови, Трансільванії, часті походи до воєводства Руського впродовж кінця XVI – першої половини XVII ст., змушували окремо взятих

власників сіл, селищ і навіть міст дбати про власну безпеку, недоторканність майна та ін. Не випадково спорудження подібних об'єктів, як правило, відбувалося з ініціативи окремо взятого власника його ж коштом, який не покривався із надходжень до бюджету воєводства чи повіту.

Замки краю, як правило, зводилися на підвищеннях: Делятинський, Косівський, Пістинський, Уторопський. Усі вони контролювали стратегічні шляхи, які проходили повз них. Наприклад, Косівський замок обслуговував дорогу, що йшла з Покуття вглиб жаб'євської околиці. Надвірнянський замок наглухо закривав галицьку дорогу на Закарпаття. Шешорський замок захищав дорогу, котра з Пістиня проходила на Прокураву, а далі роздвоювалася на Брустори та Космач. До речі, із стратегічної точки зору місце побудови замку в Шешорах вибрано дуже вдало. Він був зведений на стрімкому мисі, який із східної, південної сторін омивався водами швидкої течії тоді повноводної Пістиньки, а з півночі був захищений стрімкою горою, порослою густим лісом. З нього, як на долоні, добре проглядалася вся рівнинна територія Пістиня аж під косівські ліси.

Фортифікаційна активність у межах краю суттєво посилилась на фоні діяльності гетьмана Війська Запорозького Богдана Хмельницького, його кампаній 1648 – 1649 років на теренах сучасного Прикарпаття. Широкий відголос у середовищі місцевого,

в першу чергу, сільського населення, призвів до раптової появи абсолютної більшості укріплених дворів (*fortalicium*), які виникали в межах окремо взятих населених пунктів навіть у найбільш віддалених гірських районах, позбавлених нормальних комунікацій.

Козацькі загони, поповнені селянами з навколишніх поселень та представниками української шляхти*, під керівництвом полковника Семена Височана і його сотників тримали в напрузі польську шляхту, здобули багато важливих укріплень Покуття і сучасної Гуцульщини: Отинію, Обертин, Городенку, Заболотів, Єзупіль та ін. Виняток становили міста Галич, Коломия, Солотвино, де оборону тримали великі загони шляхти.

Загони С. Височана захопили й кілька замків, зокрема, Печеніжинський (оборонявся Станіславом Потоцьким) та Пнівський (оборонявся власниками – магнатами Куропатвами), що були зруйновані вщент, а місцеві гарнізони поголовно винищені.

Міжнародна дипломатія козацької верхівки, зокрема співпраця українських гетьманів у другій половині XVII ст. з князями Трансільванії (Дьордь Ракоці, Ференц Ракоці), призводила до організації періодичних походів союзницьких армій на Польщу (зокрема, в 1657 р.) змушувала шляхту, яка володіла нерухомістю в передгір'ях Карпат, постійно перебувати в напрузі, очікуючи чергового нападу. Про загрозливий стан справ свідчить хоча

б інвентарний опис маєтностей окремо взятих дворів, де, окрім ручної вогнепальної зброї, були одиниці легкої та середньої потужності, артилерія.

Так, зокрема, лише впродовж 1648 – 1649 років, селяни, як свідчать джерела, без підтримки козаків здобули та пограбували багато укріплених дворів, зокрема в Лючі, Тюдові та ін. У 1670 р. селяни з навколишніх сіл організували напад на Надвірнянський замок. Крім облоги в 1648 р., Пнівський замок штурмувався також у 1676 р. турецькими військами.

Важливою причиною активного укріплення шляхетських будівель і перетворення їх на справжні фортеці стали часті суперечності між окремими представниками польської знаті, їхні судові процеси на предмет, як правило, територіальних переділів, що неодноразово призводило до кровопролиття, сутичок, штурмів дворів та ін. Шешорський *fortalicium*, локалізований працівниками Інституту в урочищі Замчище, який належав родині Потоцьких, являється типовим тому підтвердженням, оскільки в 1742 р. зазнав подібного нападу вінницького старости – Людвіга Калиновського.

Діяльність опришків, що особливо поширилася в першій половині XVIII ст., будучи найбільше пов'язана з особою Олексія Довбуша та його послідовників, є наступною причиною постсередньовічного інкасталамента пригірських територій. Групи

опришків неодноразово брали участь у масштабних військових діях, як, наприклад, на стороні козацьких військ при облозі та штурмі Кам'янець-Подільського в часі Б. Хмельницького, чи на боці Ф. Ракоці під час війни трансільванського князя з Австрією. Загони гуцулів-опришків успішно переходили умовний «державний кордон», що відокремлював Річ Посполиту і австрійські землі, неодноразово завдаючи останнім (особливо – в Трансильванії) неабияких матеріальних збитків. Їм були добре знайомі методи здобуття як кам'яних, а тим більше дерев'яних форпостів, тому неодноразово ці знання використовувались на прикладі укріплених дворів польських шляхтичів, що мешкали в межах сучасної Гуцульщини.

Як свідчать документи, бойовий арсенал більшості гуцульських замків був малопотужним. Ним можна було здійснити лише короткочасну вогневу відсіч, розраховану на відбиття кількох атак ворога. У 1724 р. на озброєнні уторопського замку було шість гаківниць і дванадцять мушкетів. Деяко кращу боєздатність мали окремі оборонні двори гуцульського краю. Зокрема, охорона оборонного двору в селі Заріччі на Делятинщині в 1701 р. мала на озброєнні моздир, лонтову гаківницю, одинадцять лонтових мушкетів і кілька кресових мушкетів¹³.

Не дивно, що з таким украй погано оснащеним озброєнням малопотужні гуцульські форти-

фікації ставали легкою здобиччю ворога. У ході польсько-турецької війни 11 жовтня 1673 р. чамбулом турецького війська був здобутий замок у Білих Ославах, який султанські вояки спалили після захоплення.

Серед сільських дерев'яних замків гуцульських теренів найкраще озброєння мав шешорський замок. Станом на 22 травня 1724 р., у ньому було таке озброєння: при в'їзній брамі стояли шість великих гармат, дві шміговниці (легкі гармати), які були на колісних лафетах. У башті лівого боку замку було 14 гаківниць (довгі рушниці з гаками для кріплення на замковій стіні), 14 мушкетів, 14 списів з малими наконечниками, чотири крайцари (шомпольний пристрій із штопором для чищення стволів гармат і гаківниць), бочка пороху (на дві п'яді неповна), чотири півбочки гарматного пороху. У цій башті під курдигардою (в'язницею) зберігалася одна гаківниця, десять різних мушкетів, чотири кайдани та три форми для виливання куль.

За брамою з правого боку в новій башті стояли дві гаківниці, а під курдигардами містилися два гарматних лафети. У цехгаузі (складі, де була зброя) зберігалася 200 великих гарматних ядер, чотири лавери (важелі для підйому великих гармат), два довгих списи (дзіди), десять смоляцьких, п'ять колових (з колісцевим замком), два лонтових ("фітільних") мушкети, дві яничарки (рушниці турецького виробництва), три залізнi стемлі (шомполи), довгий

залізний ланцюг від гармати, позолочений буждиган (парадна булава-пернач), турецька шабля з позолоченою рукояткою із слонов'ї кістки й панцир¹⁴.

Звідси й не дивно, що взяття окремих фортець практикувалось опришками доволі часто. Багатства замків і оборонних дворів були предметом зацікавлення карпатських опришків. З резонансних нападів опришків на гуцульські замки з метою заволодіння їхніми цінностями були напади ватагів Степана Буклашки 1621 р. на пнівський та Івана Бойчука на шешорський замки¹⁵. Діяльність О. Довбуша засвідчує його неодноразову появу у багатьох споруджених для захисту від опришків фортифікаціях місцевого значення, шляхетських будівлях та ін. Практично жодне велике поселення сучасної Гуцульщини не залишилося поза увагою загонів Довбуша наприкінці 30-х – у першій половині 40-х років. XVIII ст. Особливо серйозно постраждав, як свідчать документи, Богородчанський замок, якому в серпні 1744 р. було завдано загоном опришків певних збитків.

Не випадково на даному фоні окремо взяті оборонні укріплення часто виконували і роль в'язниць для особливо непокірних селян, бунтівників, злодіїв та ін. Такого типу «соціальні установи» розміщувались, зокрема, в Надвірній і Пневі, що відомо із письмового інвентарю об'єктів.

Поступовий занепад, занедбання, розкрадання майна

призабутих фортечних укріплень припадає на середину – другу половину XVIII ст., а особливо – першу половину XIX ст. Крах Речі Посполитої, поділ її територій між Російською імперією, Австрією та Пруссією у 1772, 1793 та 1795 роках, внутрішньополітична боротьба в самій Польщі, повстання, бунти населення, призвели до частой появи в межах Прикарпаття і сучасної Гуцульщини військових контингентів, які займалися як придушенням подібного роду виступів, так і використовували вказані території з військово-стратегічною і тактичною метою. Солдатське розквартирування часто відбувалося коштом місцевого польського дворянства, було обтяжливим, а відтак – важким для подолання з економічної точки зору. Такі затрати, а також загальний господарський занепад (відсталість польської економіки від більш прогресивної німецької, зокрема), припинення активної діяльності опришків, зміни в тактиці облогової війни, переозброєння європейського війська загалом призвели до втрати досліджуваними об'єктами своєї першочергової ролі. Неодноразово вказані об'єкти піддавались пограбуванню іноземними контингентами.

Із реляції Миколи Прибиславського, власника оборонного двору в Рожневі, довідуємося, що 2 серпня 1739 р. він був пограбований козаками російського війська. У посідача забрано готівки 550 тисяч злотих, чотири шаблі, в тому числі й срібну,

одяг, дорогоцінні речі, серед яких значився перський килим вартістю 80 злотих, сім швабських сорочок, три гданських обруси, три кедрові, окуті залізом, великі скрині. Вартість забраних у нього речей становила 5 825 злотих польських¹⁶.

Важливим чинником, що послабив тенденції озамкування стала також поразка угорського визвольного руху на чолі з Ф. Ракоці у 1711 р. та поступове руйнування впродовж наступних десятиліть австрійською владою абсолютної більшості угорських фортець, в тому числі – в межах сучасного Закарпаття, як потенційно небезпечних із соціальної точки зору об'єктів, центрів формування руху опору, опозиційних настроїв. Подібні тенденції безперечно спіткали приєднані до Австрії у 1772 р. землі Польщі, в тому числі – етнографічну Гуцульщину. Наслідком господарського запустіння колись добре укріплених районів став відтік частини населення, поступове занедбання фортифікацій, запустіння, руйнація.

Доля фортифікаційних споруд склалася по-різному. Наприклад, лючинський замок, за яким не доглядали, під впливом часу сам по собі розвалився. Пістинський замок пристосували під тюрму, у якій утримували й страчували опришків. Мури пнівського замку і його господарських хат розібрали як будівельний матеріал для спорудження нових будинків і броварні в Надвірній. Така ж доля спіткала й надвірнянську

фортифікацію. Замок у Яблунові переробили під казарми для австрійського гарнізону, який вів боротьбу з опришками. Відомо, що цей гарнізон мав свої пости по всій Галицькій Гуцульщині ще 1820 р., у тому числі й у Космачі аж три – в центрі села, на Буківцю та Завоєлах. Отже, припускаємо, що яблунівський замок остаточно припинив своє існування десь після 1820 р., коли австрійський гарнізон виїхав з нього. Донині найкраще зберігся Пнівський замок, але й він зазнає нещадної руйнації.

Подальше вивчення історії мілітарної архітектури потребує об'єднаних зусиль фахівців різних галузей: істориків, археологів, архітекторів і кастеологів, а також фінансової підтримки місцевої влади на проведення серйозних наукових пошуків і публікації результатів досліджень. Поява оборонних укріплень Галицької Гуцульщини зумовлена перш за все утвердженням влади іноземної (в першу чергу – польської) знаті над місцевим населенням і потребою захистити свої маєтки й родинні гнізда від ворожих нападів, насамперед від набігів татарських ординців, а також наскоків опришків і недоброзичливих сусідів і родичів.

Мілітарне будівництво краю велось із врахуванням європейського досвіду оборонних споруд. Більшість з них були стінно-вежового типу. Укріплення бастионного типу були притаманні лише косівській та пнівській твердиням. Оборонні об'єкти на

теренах Галицької Гуцульщини будували й утримували за кошти магнатів Белзецьких, Куропатів, Потоцьких, Яблоновських і середньозаможної шляхти. Часто такі кошти надходили у скарбницю власників за рахунок зібраних у місцевих селян-гуцулів податків. Розвиток військової архітектури в гуцульському краї проходив ті самі етапи, що і європейське оборонне будівництво, у тому числі й польське.

Станом на початок XIX ст. абсолютна більшість фортифікацій, згідно з писемними джерелами та проведеними впродовж 90-х років XX – початку XXI ст. польовими розвідками, очевидно втратила своє першочергове призначення, перебуваючи з цього часу в цілковитому забутті. Інтерес до наукового вивчення вказаних об'єктів упродовж «активного» з точки зору археографічної діяльності та історичних досліджень XIX та першої третини XX ст. був украй слабким. Натомість, перехід у 1939 р. та закріплення у 1944 – 1945 роках західноукраїнських територій у складі СРСР взагалі унеможливило даний процес з огляду на історико-політичну кон'юнктуру та інші чинники. Досліджувані в останній час об'єкти навіть не стали осередками розвитку туризму, пам'ятками, які б сприяли вихованню молоді і т. д. Все це й далі залишалося в забутті, територія передавалась місцевим колгоспам, радгоспам або ж у приватну власність.

Останній фактор на нинішній день являється чи не найскладні-

шим для подолання і вирішення, оскільки на окремих фортифікаціях унеможлиблює проведення археологічних розкопок задля більш ґрунтового їх вивчення. Власники будівель перешкоджають навіть поверхневому огляду, фотофіксації, замірюванням, картографуванню слабо збережених решток пам'яток, не кажучи вже про персональний дозвіл на дослідження. Тому на нинішній день роботу, проведenu в напрямі вивчення динаміки озамкування північно-східної смуги Карпатського хребта, етнографічної Гуцульщини, можна вважати серйозною, однак далекою від вирішення всіх, чи хоча б більшості завдань.

Зібраний матеріал – унікальний, оскільки вперше постає перед читачем у такій цілісній, комплексній формі із використанням як історичних (у тому числі – архівних, які досі не були опубліковані), археологічних джерел, так і вислідів етнографії, лінгвістики тощо. На нинішній день працівниками Інституту виявлено і опрацьовано 37 пам'яток (замків та оборонних дворів): Білі Ослави, Великий Ключів, Верхній Ясенів, Делятин, Довгополе, Добротів, Заріччя, Іванівці, Княздвір, Коломия, Косів, Космач, Кути I, Кути II, Ланчин, Люча I, Люча II, Надвірна, Нижній Березів, Печеніжин, Пістинь I, Пістинь II, Пістинь III, Пнів, Рожнів, Солотвино, Сопів, Старі Богородчани, Стопчатів, Текуча, Тюдів, Уторопи, Фітьків, Хімчин, Шешори I, Шешори II, Яблунів.

Кожна пам'ятка чітко локалізо-

вана в топографічному сенсі, має детальний план, зафіксована в численних фотознімках, автентичних рисунках, супроводжується короткими найважливішими історичними даними. При цьому, автори не ставили собі за мету дослідити абсолютно всі перипетії розвитку кожного фортифікаційного об'єкту. У багатьох випадках робота учасників експедицій виявилась піонерською, системною і започаткувала дослідження фортифікаційних споруд даного регіону.

Участь у пошуковій та дослідницькій роботі приймали фахівці різних галузей наук: історії, археології, етнографії, архітектури. Такий міждисциплінарний підхід дозволив максимально повноцінно в рамках роботи Інституту виявити, описати, картографувати абсолютну більшість фортифікаційних споруд Галицької Гуцульщини, здійснити заміри, провести фотофіксацію тощо.

Робота над пошуками здебільшого маловідомих, а назагал – взагалі не відомих досі фортифікаційних споруд велась у складних умовах. Експедиційні групи виїжджали на місця локалізації пам'яток, часто не маючи належних орієнтирів, користуючись лише мікротопонімічними даними. Велику допомогу в таких випадках науковцям надавали студенти Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, які складали топонімічні карти сіл, виступали екскурсоводами для учасників

експедицій, збирали краєзнавчу інформацію та легенди про пам'ятки.

Чималу пошукову, археографічну роботу працівники Інституту проводили в архівах та бібліотеках не лише України, але й зарубіжжя, де намагались віднайти невідомі документи до історії фортифікаційного будівництва краю. Багато автентичних джерел виявлено в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові, в Науковій бібліотеці імені Василя Стефаника (м. Львів), у Головному архіві давніх актів (м. Варшава, Польща).

Виявлені працівниками Інституту пам'ятки є унікальними не лише з історичної, краєзнавчої точки зору. На фоні туристичної привабливості Прикарпаття, Гуцульщини, існує потреба у реконструкції хоча б декількох із найкраще збережених досі об'єктів, зокрема, оборонних дворів у Пістині, Шешорах чи Делятині, зокрема, задля покращення туристичної інфраструктури, залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у розвиток краю, відкриття нових робочих місць, покращення туристичних маршрутів та екскурсійних програм. Відновлені пам'ятки могли б стати місцями проведення різноманітних історичних відзнак, проведення фестивалів історичної реконструкції тощо. Такі широкі перспективи на основі конкретних прикладів відновлених пам'яток історії дали б можливість українським школярам та студентам глибше вивчити

історію рідного краю.

Дослідження замків і оборонних дворів краю знаходиться на початковому етапі. На нинішній день, окрім Надвірнянського, Пнівського і Печеніжинського замків, повноцінні археологічні обстеження не проводились на жодному з об'єктів. Брак подібної практики значною мірою пов'язаний з приналежністю території, на якій колись були розташовані оборонні двори чи замки, приватним власникам.

Подальші дослідження створили б умови для перегляду в майбутньому практики роздачі історично важливих територій під приватну забудову, створення відповідних важелів впливу на подібні прецеденти тощо.

Безумовно, важливим і перспективним завданням істориків є пошук втрачених архівів міських магістратів Надвірної, Коломиї та інших міст краю, які в роки Другої світової війни були частково знищені, а частково вивезені за межі України. Сліди цих архівних матеріалів зустрічаються у Австрії, Німеччині, Росії, Чехії.

1. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – we Lwowie: Nakładem autora, 1892. – 70 s.
2. Крушельницька Л. Нові пам'ятки культури Гава-Голігради // Пам'ятки гальштатського періоду в межириччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – К., 1993. – С. 118 – 121; Її ж. Найдавніше населення Карпатського регіону // Українські Карпати. – К., 1989. – С. 20 – 21; Бандрівський М. Археологія Косівщини і суміжного з нею краю // Старожитності Косівщини: історичні нариси. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – С. 64 – 65.
3. Войтович Л. “Білі” хорвати чи “карпатські” хорвати? Продовження дискусії // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. – Дрогобич: Коло, 2004. – Вип. 8. – С. 38 – 45; Его же. Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности // *Rossica antiqua*. Исследования и материалы. – СПб.: Изд. Санкт-Петербургского университета, 2006. – С. 6 – 39; Його ж. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.) / За ред. В. Смоля та ін. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2004. – Вип. 4. – С. 105 – 132. В більш узагальненому вигляді історія держави карпатських хорватів викладена в монографії О. Майорова (див.: Майоров А. В. Велика Хорватія: етногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона / Отв. ред. А. Ю. Дворниченко. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2006. – 209 с.)
4. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – Т. 2. – Изд. 2. – Стб. 106.
5. Там само. – Стб. 111.
6. Вакуленко Л. В., Приходнюк О. П. Слов'янське городище поблизу м. Коломиї // Тези доповідей і повідомлень першої Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 1990. – С. 60 – 61; Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Івано-Франківськ, 1992. – Т. 1 (з найдавніших часів до кінця XV століття). – С. 28, 31; Приходнюк О. П. Східні Карпати у VIII – IX ст. // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат / Гол. редактор С. Павлюк. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – Т. 1 (Археологія та антропологія). – С. 233, 311 та ін.
7. Тимошук Б. О. Восточные славяне: от общины к городам. – М., 1995. – С. 173.
8. Рожко М. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX – XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат / Гол. редактор С. Павлюк. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – Т. 1 (Археологія та антропологія). – С. 446.
9. Мацюк О. Пам'ятки оборонного будівництва Косівщини: замки і фортеці // Старожитності Косівщини: історичні нариси. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – С. 84, 85, 87.
10. Рожко М. Вказ. праця. – С. 446.
11. Масан О. М., Возний І. П. Де лежав середньовічний «город» Хмелів? // Археологічні студії / Інститут археології НАНУ, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому державному університеті імені Ю. Федьковича / Ред. кол. П. П. Толочко та ін. – К. – Чернівці: Прут, 2000. – Вип. 1. – С. 99 – 112.
12. Anonymi Descriptio Europae Orientalis / Ed. O. Górká. – Cracoviae: Sumptibus Academiae Litterarum, 1916. – S. 47 – 48.
- * У першу чергу до Семена Височана приєднувалася дрібна українська шляхта, яка відіграла в військових подіях значну роль. Це, зокрема, шляхтичі з Ісакова Матвій Книгицький, Богдан Грабовецький з синами, Петро Везезовський, Дмитро Татомир, а також Андрій Грабовецький-Рошкович, Олександр Голинський-Кагар, Роман Голинський-Гусак, Олександр Голинський-Макогін, Гриць Грабовецький-Дідича, Григорій Угерницький, Лесь Березовський та багато інших Березовських, Грабовецьких і Журавських.
13. ЦДІА України, м. Львів, ф. 7, оп. 1, спр. 81, с. 1293.
14. Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України (ВР), ф. Баваров, спр. 320, арк. 291, 320.
15. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 89; Максим'юк М. Пнівська твердина. – Надвірна, 2008. – С. 8.
16. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 243, с. 1835 – 1836.

БІЛІ ОСЛАВИ

Село Білі Ослави
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Білоославський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована на території 30Ш у с. Білі Ослави на високому (8 – 10 м) мисовидному виступі правого берега р. Ославка (права притока р. Прут) в урочищі Замок

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

1 жовтня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Кугутяк, Б. Томенчук

ОПИС

Зберігся майданчик підпрямокутної форми (90х60 м), який із двох сторін має ескарповані схили (рисинок 1). З двох інших, очевидно, був оборонний вал і рів, які не збереглися. В північно-західному куті простежуються залишки кутової вежі бастіонного типу. В'їзд був у південно-західній частині мису (рисунок 2). Пам'ятка розташована на перехресті двох доріг. Культурний шар характерний для дерев'яних укріплених дворів.

ІСТОРІЯ

Село виникло над річкою Ославка на початку XVI ст. Звідси первісна назва населеного пункту - Ослава. Перша письмова згадка про Ославу датується 1537 р. Близько 1558 р. поселення розділилося на два села. Більш давня частина отримала назву Білі Ослави, а пізніша – Чорні Ослави¹.

За даними К. Бараньського, у 1645 р. тут був сільський замок². Цей замок 11 жовтня 1673 р. татари і турки в ході польсько-турецької війни спалили, а також 37 селянських хат в Білих та Чорних Ославах. У власника села Казимира Убиша ординці відібрали в Білих Ославах 68 волів, 43 дійних корови, 70 голів великої рогатої худоби, 197 вуликів і 360 овець, а у селян – 52 воли, 237 голів великої рогатої худоби, 900 овець і 200 вуликів, а також полонили 248 осіб. З Чорних Ослав було полонено 48 осіб, забрано 40 панських волів, 130 голів панської худоби, 73 вівці, а в селян – 95 голів худоби, 130 овець та 40 вуликів³.

Очевидно, власник Казимир Убиш не вдовзі відбудував двір, адже повторна згадка про нього є в матеріалах Галицького гродського суду за 1687 р.: позов Олександра Обертинського проти власника села Олександра Убиша. Двір також згадується в інвентарі села 1720 р.⁴.

Місце перебування пам'ятки локалізовано 2010 р. Карпатською археологічною експедицією Інституту історії, етнології і

археології Карпат. Встановлено унікальний для краю факт сотенної системи поділу села.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

К. Бараньський, В. Грабовецький та П. Сіреджук (80 – 90-і роки XX – початок XXI ст.) займалися пошуком документальних свідчень про пам'ятку. Грунтовні наукові обстеження були проведені в жовтні 2010 р. Б. Томенчуком, М. Кугутяком. Дослідники виконали обміри, здійснили картографування об'єкта і його опис.

Рисунок 1
Село Білі Ослави.
Урочище Замок.
Фрагмент валу
оборонного двору

1

1. AGAD. ASK, КР, sygn. 18, к. 62 v; ЦДІА України, м. Львів, ф. 6, оп. 1, спр. 44, с. 1008.

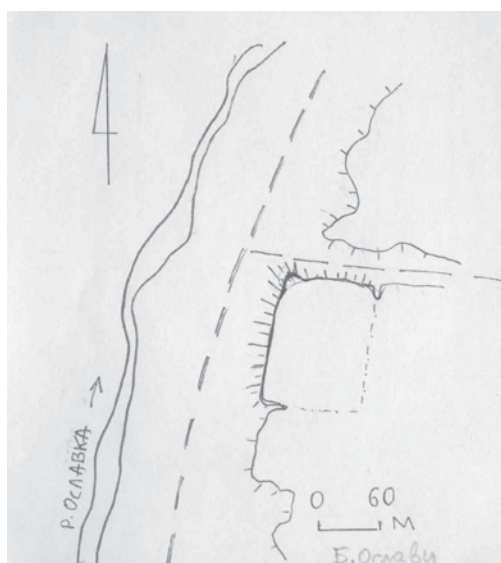
2. Barański K. Przemieneli, zagończycy chłiborobi, chasydzi. Rzecz o ziemie stanisławowsko-kołomyjsko-stryjskiej. — London: Pando Press, 1988. — S. 41.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 178, с. 1861 — 1862.

4. Там само, спр. 217, с. 2681.

5. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. — Т. 2 (XVI — перша половина XVII ст.). — Івано-Франківськ, 1993. — С. 112.

Рисунок 2
Село Білі Ослави.
Урочище Замок.
Схема оборонного двору

ВЕЛИКИЙ КЛЮЧІВ

Село Великий Ключів
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Великоключівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в центральній частині села Великий Ключів (біля церкви), на підвищеному (6 – 8 м) мисовидному виступі правого берега потічка (права притока р. Прут), в урочищі Двір

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

3 жовтня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Кугутяк, Б. Томенчук, Б. Хруслов

ОПИС

Майданчик підпрямокутної форми (70х40 м). Південно-східний схил ескарпований. Тут простежуються залишки двох кутових бастіонів (рисунок 1). Сліди ескарпування помітні також і на північно-західній і південно-східній сторонах, де, очевидно, був оборонний рів, яким проходить дорога (рисунок 2). На території майданчика зараз розміщена садиба священика, яка продовжує стару традицію плебанії.

ІСТОРІЯ

Перша письмова згадка про село датується 1373 р. (від 1565 р. – Великий Ключів)¹. Тут знаходився оборонний двір Антонія з Рожиць Рушковського. Він відомий з інвентарю села 1716 р., складеного 3 дня по святі святого Домініка з нагоди здачі села в оренду отинійському купцеві (ingola) Дьоді Шломовичу. Згідно з описом, сам двір

перебував у занедбаному стані. Ліворуч дитинця при острозі була ліплена стайня, накрита старою соломною, за нею – старий невеликий ліплений хлів, далі стояв хлів без покрівлі. Праворуч дитинця – старий хлів, за ним – старий дерев'яний гусятник з дощаною покрівлею. Далі був старий стебник з кільканадцятьма порожніми вуликами; ближче до колодязя – дерев'яний шпихлер, покритий соломною. Посередині дитинця був сам двір, збудований з дерева і накритий дошками, який складався з сіней, малої житлової кімнати, комори. Усі двері були на бігунах. Навпроти двору стояла пекарня, збудована з кругляка, з дверима на бігунах і накрита дошками. На території двору був майданчик з копицею сіна, сім скирт сіна, три коп'яки надгнилого ячменю, нива вівса, нива проса, сімнадцять курей з курчатами, двадцять каплунів (кастрованих півнів) та 38 гусей².

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

П. Сіреджук та М. Савчук (90-і роки XX – початок XXI ст.) займалися пошуком джерельного матеріалу до історії пам'ятки. М. Волощук у серпні 2010 р. здійснив поверхневе обстеження місця розташування оборонного двору.

У жовтні 2010 р. Б. Томенчук і М. Кугутяк провели ретельні обміри, здійснили картографування об'єкта і його опис.

1. AGZ. – Lwów, 1875. – T. V. – S. 39.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 213, арк. 2264 – 2265.

Рисунок 1
Село Великий
Ключів. Урочище
Двір. Земляні
укріплення
оборонного двору

Рисунок 2
Село Великий
Ключів. Урочище
Двір. Схема
оборонного двору

ВЕРХНІЙ ЯСЕНІВ

Село Верхній Ясенів
Верховинського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Верхньоясенівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в селі Верхній Ясенів

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVIII – початок XIX ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

Травень 2011 р.

ІСТОРІЯ

Первісна назва села – Ясенів (перша згадка – 1623 р.). Для того, щоб відрізнити від Ясенова на Городенківщині, австрійська адміністрація у 80-х роках XIX ст. назву населеного пункту уточнила на Горішній Ясенів¹. Оборонний двір старости Бахтинського Домініка з Дідушиць Дідушицького був збудований перед 1773 р. До його охорони були залучені Федір Беднарчук, Василь Корсак, Іван Пуряк. Адміністратором укріплення був Йозеф Гержинський².

За даними інвентарю від 19 січня 1811 р. двір ще існував, маючи порядковий №194. Мешканці села, згідно зі встановленою чергою, виходили на його охорону. Кожен мисливець платив власникові двору і села від стрільби (вогнепальної зброї по 12 флоринів, від ведмежої сітки – 12 флоринів, від вовчої сітки – 8 флоринів, від сітки на лисицю, дрібну звірину та птаха – 4 флорини). Окрім того, селяни були змушені завести дрова на територію двору та забезпечувати безперебійну роботу винниці, яка продукувала горілку. На кошти громади утримувалось двоє гайдуків, які охороняли мандатора-адміністратора двору Стефана Білінського.

Станом на 30 березня 1773 р. в селі налічувалось 210 родин, з яких 25 були коморницькими. Жителі населеного пункту на той час мали 197 коней, 28 волів, 450 корів, 127 голів великої рогатої худоби трирічного віку – третяків, 219 голів дволітніх і 323 голів річного віку, 144 свиней та 160 овець³.

У 1811 р. Ясенів належав до найбільш залюднених сіл Галицької Гуцульщини, в якому налічувалось 277 селянських родин. За майновою диференціацією тоді в межах поселення проживало 15 парових, 11 поєдинків або півтяглих, 167 четвортинників, 60 бідняцьких-халупників та 24 коморницьких селянських родини.

З домашніх тварин утримувались 82 лошаки, 255 лошат, 185 коней, 24 воли, 170 бичків і 502 голови великої рогатої худоби, овець і кіз 2292, а молодняка – 1405 голів, 267 свиней і 194 поросят⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Архівні матеріали до історії оборонного двору у Верхньому Ясеніві зібрав П. Сіреджук.

1. ЦДІАЛ, ф. 5., оп. 1, спр. 12, с. 969.

2. Там само, ф. 146, оп. 16, спр. 1446, с. 1 – 5.

3. Там само.

4. Там само, ф. 146, оп. 16, спр. 1447, арк. 56, 59 зв. – 60, 94 зв. 97.

ДЕЛЯТИН

Селище міського типу Делятин
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Делятинський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в північній частині селища Делятин на мисовидному виступі правого берега р. Лойовець (права притока р. Прут), в урочищі Погрібич

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок (*castrum*)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

10 травня 2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутак

ОПИС

Замок з північної і південної сторін обмежений глибокими ярами, а з західної – широким (10 м) глибоким ровом (рисунок 1). У південно-західній частині зберігся потужний вал. Вони обмежують велику (80х30 м) територію замку, яка зі східної сторони має ескарповані схили берега річки. В його середній частині розміщено окремих підвищений центральний майданчик підпрямокутної форми (30х30 м). Ще один боковий майданчик сформовано в південній частині площі замку. Тут є сліди будівлі й криниці. Залишки ще однієї великої споруди простежуються і на центральному майданчику. Вони супроводжуються культурним шаром (кераміка, кахлі, цегла, каміння) по всій поверхні замку, яка зараз зайнята городами. В центральній частині оборонного рову фіксується старий в'їзд (перемичка), який фланкується двома вежами (збереглися від них дві вежоподібні

основи). Вздовж рову проходить давня дорога зі слідами мощення камінням (рисунки 2, 3).

ІСТОРІЯ

Делятин відомий з 1370 р. У 1554 р. поселення отримало статус містечка¹. В науковій літературі згадка про Делятинський замок міститься в працях Е. Горнової, В. Лозинського та К. Баранського².

На думку істориків, Делятинський замок збудовано на межі XVI – XVII ст., коли місцеві землі перейшли магнатам Белзецьким³. Він був розміщений на горі Погрібнич (тепер – урочище Погрібич), яка на той час входила до складу с. Делятин. Відомо нам документальна звітка про нього припадає на 1645 р. Потреба у спорудженні замку виникла після руйнівних нападів татар у 1575 р., 1589 р., 1594 р., 1612 – 1633 рр. та особливо – 1621 р.⁴.

У ньому жив його власник Теодор Белзецький разом з братом Бонавертурою Белзецьким, які мали багату і дуже цінну бібліотеку.

Їхній інший брат, Еверест Белзецький, невдоволений розподілом спадщини батька, зібрав до 500 селян з Березова, Ганусівців, Добрилово, Ославів та Турки, на вигідному місці навпроти укріплення розставив чотири гармати, два моздири і дванадцять гаківниць і почав обстріл маєтностей Теодора Белзецького.

В ході бомбардування було пошкоджено мури та зруйновано замкову каплицю. Стрільці-горяни розпочали щільну при-

1. ЦДДАЛ, ф. 6, оп. 1, с. 151, с. 626; Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej // Zeszyty naukowe wyższej szkoły naukowej pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opole. Seria A. Historia XIII. – Opole, 1975. – S. 32.

2. Łoziński W. Prawem i Lewem. Obyczaje na Rusi Czerwonej w pierwszej połowie XVII wieku. Wyd. czwarte. – Lwów, 1931. – T. 2. – S. 119 –

120, 124; Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemie halickiej 1590 – 1648. – Opole, 1963. – S. 21; Barański K. Op. cit. – S. 41.

3. Клапчук В. М., Клапчук М. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. – Делятин: Фоліант, 2007. – С. 104.

4. Там само. – С. 105.

Рисунок 1
Селище міського
типу Делятин.
Урочище Погрібич.
Майданчик колись
укріпленого
Делятинського
міського замку

цільну стрільбу. Залога замку зазнала втрат. У цій складній обстановці Бонавентура вийшов на башту і звернувся до брата з проханням припинити вогонь, зайти до замку і вирішити конфлікт мирним шляхом. Еверест на пропозицію не пристав і у відповідь тільки посилив вогонь. Наступного дня Еверест послав до братів свого парламентаря з пропозицією здати замок без бою і капітулювати, на що отримав відмову. Тоді Еверест наказав артилеристам і стрільцям відкрити по обложених нищівний вогонь. Опинившись у безвихідному становищі, а також перед загрозою голоду, зморений безсонням Бонавентура

Белзецький 7 березня 1646 р. погодився підписати перемир'я з братом на умовах відмови від прав на Делятинський замок та його покинення⁵.

Згодом Бонавентура Белзецький подав на брата позов у Галицький гродський суд. У відповідь Еверест Белзецький зібрав 300 селян з різних сіл Делятинщини й Коломиїщини і повторно здійснив напад на замок у Делятині. В ході здобуття замку частину оборонців убили, інших було поранено або забрано до села Турки під Коломиєю⁶.

Делятинський замок восени 1648 р. було піддано облозі загонами Семена Височана⁷. Очолював напад не сам полковник,

а колишній парох Делятина А. Намісник. Серед інших учасників нападу згадувались: Івась Велзський, Федір Смігарів, Пектошин Мигалевич, Федик Кушнір з Добротова, Матій Дерча, Андрій Пігістонів зять, син Гаврилищиної вдови, Тимко Дерчин з Ланчина, Кость Рудий, побережник Михальців з синами, Гринєць Попович, Прокіп Дянець та Луцик з Красної і багато інших⁸.

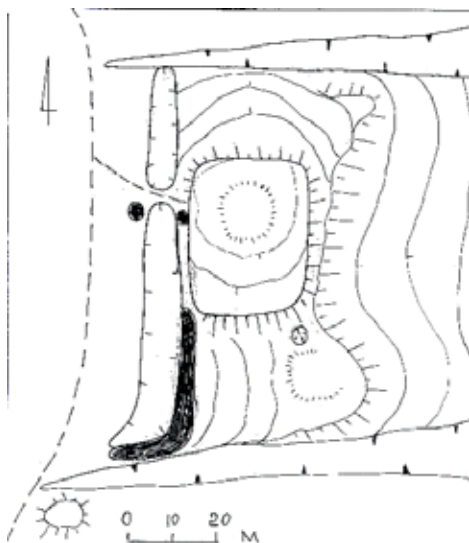
Наступна згадка про замок Делятина датується суботою після свята святого Лаврентія 1650 р. в матеріалах скарги Бонавентури Белзецького проти Андрія Потоцького до Коронного суду в Любліні. Помер позивач 4 травня 1679 р. Він зали-

шив по собі багато золотих і срібних речей. Зокрема, позолочену шкатулку, гусарський позолочений палаш старовіцької роботи, срібний гусарський палаш, ординку, вправлену в золото, ординку, вправлену в срібло, чотири челядничих палаші, панцер з золотим і срібним оздобленням, два позолочені келихи, оксамитовий одяг, розшитий золотими і срібними нитками, дорогий посуд, повну скриню з різними документами, скриню хусток, турецький пояс, срібну чорнильницю, чотири турецьких килими, прикраси з діамантами, срібні й золоті ланцюжки, посріблений буждиган, срібний дзвіночок, три золотих дукати, 60 червоних золотих, 4500 талерів. Стайню: в якій утримували четверо гнідих, четверо вороних, шість тяглових і четверо інших коней. Окрім цього, ще дерев'яну позолочену гданську карету з двома вікнами та гатеком по боках, невеличку карету, а також глазурований ридван на четверо коней, кований скарбний віз на шість коней, другий кований віз драбинчастий на шість коней, другий скарбний некований віз на четверо коней, некований кухонний віз на пару коней, кований віз на пару коней. Описане усе добро магната містилося на 11 листах.

Пізніша згадка про пам'ятку датується 18 травня 1675 р. Востаннє замок у Делятині згадується 9 березня 1677 р. у матеріалах Галицького градського суду. На той час його власником був Іоанн Белзецький⁹.

Після зруйнування на місці об'єкта був город і пасовища, які 1787 р. згадуються в Йосифінській метриці Делятина. За Францисканською метрикою від 1819 р. на Замчиську пасовища вже не було. Очевидно, воно було освоєне під городи або забудову¹⁰.

Рисунок 3
Селище міського типу Делятин.
Урочище Погрібич.
Схема міського замку

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут замку ще за часів приналежності краю до складу Угорського королівства у XIV ст., коли до містечка часто приїжджала мати короля Лайоша I (1342 – 1382 рр.) – Єлизавета.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

П. Сіреджук та М. Клапчук (90-і роки ХХ – початок ХХІ ст.) займалися вивченням історії пам'ятки. Зокрема, П. Сіреджук виявив групу не відомих досі джерел. Б. Томенчук та М. Кугутяк (2009 р.) провели обміри, здійснили картографування об'єкта і його опис (рисунок 3)¹¹.

5. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 140, с. 307 – 316, 356, 358.

6. Там само, спр. 143, с. 1183 – 1184.

7. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII – XIX ст.: історичний нарис. – Львів: Вища школа, 1982. – С. 70; Його ж. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112, 115.

8. Клапчук В. М., Клапчук М. М. Вказ. праця. – С. 111.

9. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 176, с. 1736, спр. 178, с. 1157.

10. Там само, ф. 19, оп. VI, спр. 66, арк. 37; Там само, ф. 20, оп. VI, спр. 125, арк. 214.

11. Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини. Матеріали досліджень 2006 – 2010 рр. // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2010. – Ч. 17. – С. 45.

Рисунок 2
Селище міського
типу Делятин.
Урочище Погрібич.
Дослідження
соляного джерела
біля Делятинського
замку

ДОБРОТІВ

Село Добротів
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Добротівський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована на території села, на лівому березі р. Прут (1 км від нього)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міські укріплення
(міський замок, castrum)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

24 вересня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, М. Волощук,
М. Вуянко, В. Романець, Б. Хруслів

ОПИС

Міські укріплення обмежували велику територію (9 га) міста. Вони являли собою оборонний вал і рів, який проходив по всьому периметру міста (рисунки 1, 2). Найкраще зберігся північно-східний вал (довжиною 300 м) та південно-східний (300 м). Гіршої збереженості південно-західні невеликі вали (рисунк 3). Зі сторони високої берегової тераси Прута досить добре фіксується й більша частина північно-західного валу. Укріплення мали чітку прямокутну форму. В середині цих укріплень була міська забудова, що включала міський замок і ринкову площу, які фіксуються лише топонімами. Місто стояло на в'їзді в Карпати, контролювало та обслуговувало транскарпатський шлях.

ІСТОРІЯ

Населений пункт відомий з 1448 р.¹. У багатьох джерелах Добротів ще назива-

ють Добриловим. Близько 1623 р. Добротів став містечком, яке було одним із найменших у Коломийському повіті Галицької землі Руського воєводства. Свій статус містечко утримувало до 1753 р., а далі знову значиться селом².

Спорудження замку в Добротіві було обумовлене частими нападами кримських татар та опришків, які здійснювались із періодичністю в кілька років, починаючи від 1575 р. (1589 р., 1594 р., 26 пограбувань з 1612 до 1633 рр.). У 1621 р. майже всі укріплення були знищені³.

Спорудження замкових фортифікацій у поселенні почалось у 1623 р. Населений пункт в 1624 р. отримав магдебурзьке право, яке було забране у 1717 р., хоча чисельність населення за півтора століття майже не змінилась: від 228 осіб станом на 1624 р. до 280 чоловік у 1781 р.⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Краєзнавчий матеріал до історії Добротова впродовж 90-х років ХХ ст. збирав

директор місцевої ЗОШ І. Янко. У вересні 2008 р. Б. Томенчук, В. Романець, М. Волощук, М. Вуянко провели обстеження території Добротівського замку, здійснили його фотофіксацію. Восени 2010 р. М. Кугутяк та Б. Томенчук провели обміри, здійснили картографування об'єкта і його детальний опис (рисунк 4).

1. AGZ. – Lwów, 1887. – Т. XII. – С. 168.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 121, с. 133; спр. 262, с. 1038.

3. Янко І. Добротів. Історія села. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – С. 22.

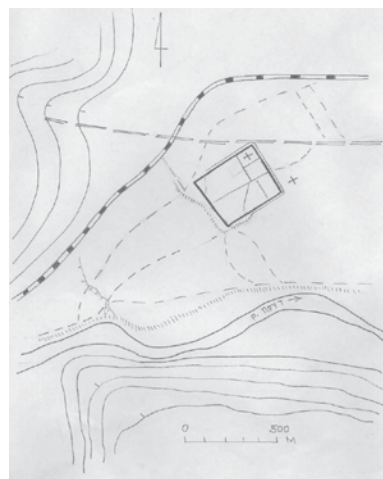
4. Там само. – С. 34.

Рисунок 1
Село Добротів.
Залишки
оборонного валу

Рисунок 2
Село Добротів.
Фрагменти валів
на території ЗОШ
с. Добротів та
сільської церкви

Рисунок 4
Село Добротів.
Схема замку

Рисунок 3
Село Добротів.
Земляні укріплення
містечка Добротів

ДОВГОПОЛЕ

Село Довгополе
Верховинського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Довгопільський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Місце пам'ятки не локалізовано

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

Друга половина XVIII ст.

актів, де зберігається донині. Архівні дані про пам'ятку введені в науковий обіг П. Сіреджуком.

ІСТОРИЯ

Село відоме з 1500 р.¹ Довгополе нанесено французьким інженером Г. Бопланом на карту «Покуття». Тут був оборонний двір. Згадка про нього датується 9 липня 1780 р. Відомості про двір у науковий обіг уводяться вперше².

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Інформація про Довгопільський оборонний двір виявлена в земельній книзі села, яка колись зберігалася в канцелярії кутського замку, а в міжвоєнний часі П. Контним передана до Архіву давніх

1. Крип'якевич І.
З історії Гуцульщини. –
Львів, 1928. – С. 8.

2. ЦДІА України,
м. Львів, ф.166, оп. 1,
спр. 1452, арк. 15.

ЗАРІЧЧЯ

Село Заріччя
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Зарічанський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований на північний схід від села на високій надзаплавній терасі правого берега р. Прут в урочищі Двір панський

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2 вересня 2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслов

ОПИС

Майданчик фортифікації мав підпрямокутну форму (125х120 м). Добре збереглась північна оборонна стіна у вигляді земляного валу та рову (рисунки 1, 2). У середній його частині простежується в'їзд. Західною стіною об'єкт примикав до обриву берега р. Прут. З двох інших сторін оборонні стіни не фіксуються. З півночі простежуються окремі зовнішні оборонні лінії (рови) (рисунок 3). Село мало сотенну систему поділу, схожу за своїм характером до устрою в с. Білі Ослави.

ІСТОРІЯ

Населений пункт у письмових джерелах вперше згадується 1610 р.¹ Ймовірно, об'єкт обороняв головну дорогу, що вела в Карпати до Татарського (тепер – Яблуницький) перевалу. З інвентарю села, який датується 4 січня 1701 р., відомо, що на присілку Межиріччя був оборонний двір

власника села Олександра Белзецького, який, очевидно, зайняв територію старого замку (XVII ст.). Він мав вигляд хати, яка складалася з двох кімнат, сіней, кухні, прикухні з вікнами, де була проста біла піч. Обабіч було збудовано дерев'яну пивницю. Осторонь стояв другий житловий будинок, що складався з двох кімнат, мав глиняну білу піч з кошином. За нею була стайня з підлогою і прибудованою стаєнкою. Двір був обнесений ялиновим палісадом².

Потрапити на подвір'я можна було через в'їзні ворота, які мали хвіртку. В палісаді на подвір'ї була башта невеликих розмірів зі стрільницею, за якою розташовувався курник. Охорона двору мала на озброєнні моздир, лонтову гаківницю, одинадцять лонтових мушкетів і кілька кресових мушкетів³.

Інформація про Зарічанський оборонний двір у науковий обіг вводиться вперше. Розташування пам'ятки локалізовано 2009 р. експедицією Інституту історії, етно-

логії і археології і Карпат.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

П. Сіреджук виявив невідомі документи до історії оборонного двору в Заріччі. М. Кугутяк та Б. Томенчук (2009 р.) провели обміри, здійснили картографування об'єкта і його опис⁴.

1. ЦДДА України, м. Львів, ф. 6, оп. 1, спр. 171, с. 1915.

2. ЦДДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 197, с. 2269.

3. ЦДДА України, м. Львів, ф. 7, оп. 1, спр. 81, с. 1293.

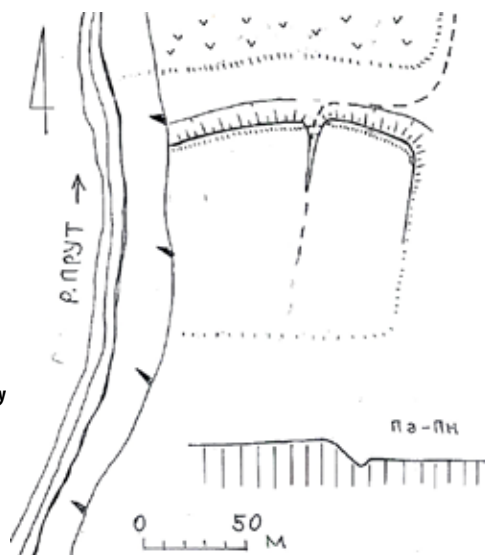
4. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 46.

Рисунок 1
Село Заріччя.
Урочище Двір
панський. Місце
розташування
оборонного двору

Рисунок 2
Село Заріччя.
Урочище Двір
панський.
Фрагменти
укріплень

Рисунок 3
Село Заріччя.
Урочище Двір
панський. Схема
оборонного двору

ІВАНІВЦІ

Село Іванівці
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Іванівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в південній частині села (біля старої церкви), на підвищеному (6 – 8 м) мисовидному виступі лівого берега (2 тераса) р. Прут, в урочищі Двір

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

3 жовтня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, А. Королько

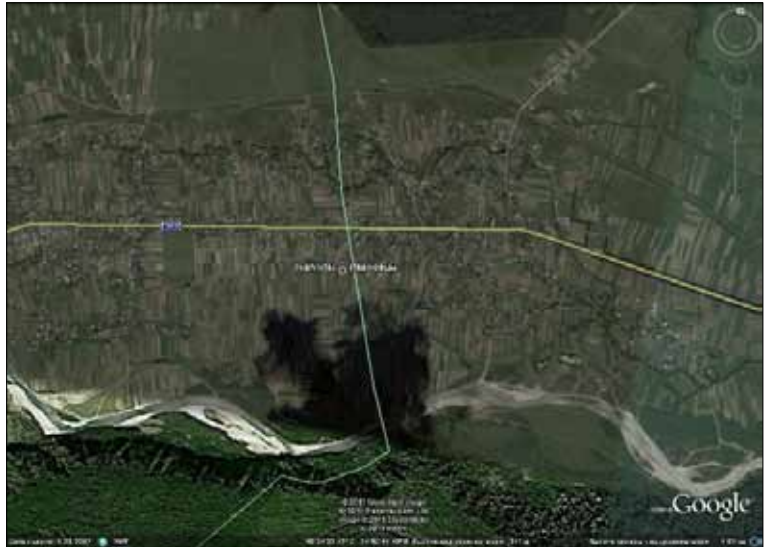
ОПИС

Майданчик підпрямокутної форми (120x60x130 м). Схили ескарповані, а північні і східні ще підсіпані (1,5 – 4 м), що виділяє його серед навколишньої поверхні (рисунки 1, 2). У східній частині майданчика розміщена стара дерев'яна церква та дзвіниця. Вздовж зовнішньої західної сторони фортифікації проходить давня дорога.

ІСТОРІЯ

Село відоме з 1500 р.¹. Через село протікає потічок Іванів, який бере початок з земель села Ланчин. Згадка про Іванів потік у документах значиться за 1627 р. при розмежуванні Ланчина і Саджавки. Від нього і походить назва села.

В інвентарі села, який був складений 29 квітня 1678 р. з нагоди задачі в оренду Іванівців власником Бонавентурою Белзецьким орендарю Мартинові Убишу, зазначається, що оборонний двір був спа-

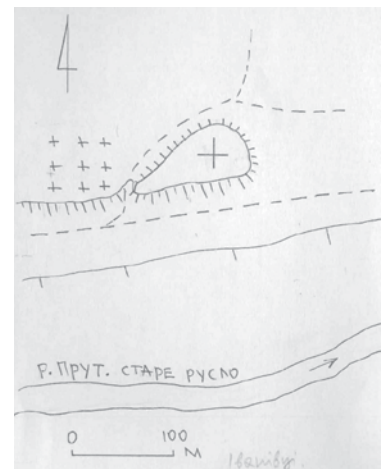

лений, очевидно, турками в жовтні 1673 р. в часі польсько-турецької війни 1672 – 1676 років.²

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

В. Грабовецький у нарисах з історії с. Іванівці залишив короткий коментар щодо існування місцевого оборонного двору³. Нові невідомі документи до історії пам'ятки на початку XXI ст. виявив П. Сіреджук. М. Кугутяк і Б. Томенчук восени 2010 р. локалізували, провели обміри, картографування, здійснили опис оборонного двору.

Рисунок 2
Село Іванівці.
Урочище Двір.
Схема оборонного двору

1. ЦДІА України, м. Львів, ф. 6, оп. 1, спр. 135, с. 50.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 183, с. 1757.

3. Грабовецький В. Іванівці: Літопис села над Прутом: До 485-річчя заснування. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. – 264 с.

Рисунок 1
Село Іванівці.
Урочище Двір.
Фрагмент валу
оборонного двору

КНЯЖДВІР

Село Княждвір
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Княждвірський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в центральній частині с. Княждвір на невеликому підвищенні лівого берега потічка (права притока р. Прут) в урочищі Двір-Костел

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVI – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

8 жовтня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ОПИС

Майданчик підпрямокутної форми (35x40 м) з трьох сторін має ескарповані схили, а з південної, напільної, очевидно, був вал та рів, які не збереглися (рисунок 1). На південь від залишків цього замку в XIX ст. розміщувався костел, а далі – за дорогою – панський двір. На північ від фортифікації в заплаві потічка був великий став. У околицях об'єкта є залишки млина, солеварень (урочище Баня) і цегельні.

ІСТОРІЯ

Княждвір з писемних джерел знаний з 1419 р.¹, хоча, не виключено, що село існувало раніше, отримавши свою назву у XII чи XIII ст. Оборонний двір «...з резиденцією, а під ним сад і млин Димидецьких...» відомий з документа, що датується 2 дня після свята Діви Марії (не ясно, якого саме – автори) 1596 р. з поділу маєтку між синами Андрієм і Криштофом по смерті

Іллі Димедецького, який окрім Княждвору володів Іванівцями, Іспасом, Димидчем і Джурковом².

К. Баранський твердить, що в 1645 р. у селі вже існував замок (насправді оборонний двір – автори)³. Як свідчить судовий позов Адальберта Насеровського, зареєстрований в Галицькому градському суді 27 жовтня 1649 р., дану фортифікацію восени 1648 р. було здобуто повсталими селянами з Іванівців, Княждвірки, Товмачика, а тому вона деякий час не функціонувала⁴. Пізніше, на тому ж місці, ймовірно, був збудований новий шляхетський двір типу замку, адже в подальшому часі його в документах ще йменували замочком. 11 квітня 1711 р. у дворі-замочку магнатом Станіславом Яблоновським за присутності економа Франціска Бруницького, адміністратора сіл Іванівці, Княждвірка, Княждвір та Тлумачик Альберта Янковського було зачитано рішення Люблінського коронного суду⁵.

21 квітня 1711 р. тут же відбулося укладення договору щодо оренди села за 3000 злотих між орендодавцем Антонієм Барановським та орендарями – подружжям Щавінських, які так і не подбали про ремонт об'єкта. Станом на 30 травня 1729 р., двір-замок перебував у вкрай занедбаному стані: підйомні мости були пошкоджені, ворота зіпсовані, пекарня без вікон, печі, стіни обдерті, волівня зруйнована. Сам двір позбувся стаєнь, хлівів і столів. З усіх будівель залишився лише один будинок менш-більш придатний для користування⁶.

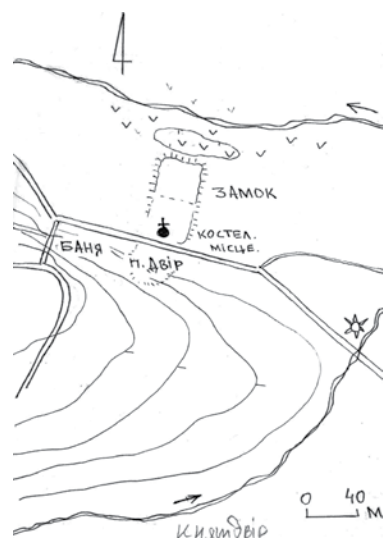
Чергова згадка про Княждвірський оборонний двір датується 27 травня 1750 р. Повідомлення про нього є в контракті на посесію села, укладеному магнатом Яблоновським і посесором Яном Руцицем⁷.

Наступний опис Княждвірського двору проведено 2 листопада 1754 р. при складанні інвентарю тієї частини поселен-

ня, яка належала графу Ігнатію Цетнеру. Згідно з описом, двір був розташований у південній частині села, звідки – і в'їзд до нього. Ворота виготовлені з простих дощок під гонтовим дашком, який потребував ремонту. Вони були в поганому підгнилому стані, нахилені вперед. У воротах була хвіртка. По лівій стороні від воріт була резиденція-двір з гонтовою покрівлею. При вході до сіней був ганок, покритий гонтами. Посеред ганку стояла лавка для сидіння з простого дерева. При вході до сіней розташовувались двері на завісах з засушеним дерев'яним замком. З сіней ліворуч був вхід до житлової кімнати, двері якої мали подвійні залізні завіси і замок. Житлова кімната в денний час освітлювалася трьома вікнами зі скляними шибками, деякі з яких були надбиті. Вікна мали кватирки з заціпками, а також віконниці. В житловій кімнаті була зелена поливана кахлева піч з простим комином. З цієї кімнати був вхід до алкіру, підлога в якому була зі звичайного дерева. З алкіру були вхідні двері до сіней. Навпроти нього була друга кімната, яка теж мала три нових вікна. Піч до половини була зроблена з зелених кахлів, а її друга половина побілена. Підлога в кімнаті була дощаною. Всі приміщення двору перебували в занепаді.

Праворуч від резиденції був будинок для підстарости. Його дах був накритий драгицями, нахилений до упадку. Він, як і резиденція, мав сіни і дві кімнати. Посередині резиденції розміщувалася кухня, а ліворуч – пекарня з двома малими вікнами з побитими шибками. В пекарні лікарська піч була простої мулярської роботи з бовдуром-комином. Навпроти пекарні була хатина з трьома повибиваними вікнами і простою кахлевою піччю. Всі будинки на подвір'ї двору збудували з дерева.

З господарських будівель на території двору була стара дерев'яна стайня з двій-

Рисунок 1
Село Князів.
Схема оборонного двору

ними воротами, яка мала жолоби і ясла. Дах стайні у верхній частині був покритий соломною, а в нижній – драницями. На другій стороні стояла шопа або возівня з половинними воротами та зі ступами-стовпами. Дах возівні був покритий соломною. Неподальк возівні стояла стара дерев'яна комора. Підлога в ній була дерев'яна, а її дах покритий соломною. Далі за нею теж була невеличка комора-шпихлер, позаду якої розташовувалась шопа на стовпах, але без стін. При виході з двору на млинівці стояв млин з двома каменями, фолюшем і ступами. По другій стороні млинівки була демня або берейтовня, для розкоу черенів, у якій був великий молот, два ковадла, ковальський міх та точило. Поблизу двору був бровар або винниця зі старим малим пивним котлом та солодовнею⁸. Більш пізніх згадок про пам'ятку немає.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ
П. Сіреджук та В. Футулуйчук (90-і роки XX – початок XXI ст.) займалися вивченням історії пам'ятки, пошуком невідомих джерел. М. Кугутяк та Б. Томенчук весною 2010 р. провели обміри, картографування, здійснили опис оборонного двору.

1. ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 260, с. 1135.
2. ЛННБУ. ВР, ф. 145, оп. 1, спр. 19 а, арк. 42
3. Barański K. Op. cit. – S. 41.
4. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 141, с. 1819 – 1820.
5. Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 205, с. 226 – 227, 274.
6. Там само, спр. 230, с. 960.
7. Там само, спр. 260, с. 232 – 237.
8. ЛННБУ. ВР, ф. 145, оп. 1, спр. 19 а, арк. 42.

КОЛОМИЯ

Місто Коломия

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Коломийський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на лівому березі р. Прут, на важливій стратегічній ділянці трансєвроазійського торгового (міграційного) шляху, який проходив з Північного Причорномор'я до Татарського перевалу в Карпатах і далі в Паннонію. Другий напрям шляху пов'язував район соляних джерел (літописна «коломийська сіль») з Подніпров'ям

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок

ДАТУВАННЯ

XVI – XVIII ст.

ОПИС

На території міста і ближніх околиць зафіксовано понад 10 пам'яток від епохи неоліту і енеоліту до бронзи і раннього заліза, що свідчить про давню заселеність цього місця і регіону в цілому. Городище XII – XIII ст. – дитинець міста, містилось на підвищеному (6 – 8 м) лівому березі р. Чорний Потік (ліва притока р. Прут), в урочищі Старий двір, де виявлено відповідний культурний шар (товщина – 0,6 м). Сліди укріплень не простежуються, оскільки тут у XIV – XVI ст. був міський замок. У XVII ст. дана територія (площею 1,3 га) була передана під єврейське кладовище. Торгово-ремісничий посад міста XII – XIII і XIV – XVI ст. розташовувався на південь від міського замку, на невисокій надзаплавній терасі р. Прут (між ним і р. Чорний Потік). Його площа становила близько 1 км². Крім житлово-господарської забудови тут розміщувались і декілька культових об'єктів. Зокрема, в крайній південній частині над

Прутом був розташований монастир Діви Марії отців домініканців (з початку XV до XVI ст.). За люстрацією 1565 – 1566 років у межах замку і міста існувало три головні вулиці: Лелова, Снятинська і «За ринком». Ще один монастир Благовіщення Пресвятої Богородиці (з 1530 р.) розміщувався в західній околиці міста (1,6 км від міського замку) при дорозі на Татарський перевал, в місці її перехрестя з дорогою до запрутських соляних бань (урочище Монастирок).

За дослідженнями К. Бараньського та В. Грабовецького, Коломийський замок (або ж якийсь його фрагмент) міг розташовуватися в центрі міста біля сучасної 30Ш №1, де й досі зберігається топонім Замок¹. Система валів чітко простежується в районі сучасної вул. Міцкевича у південно-східному напрямі при виїзді з міста на с. Воскресинці.

ІСТОРІЯ

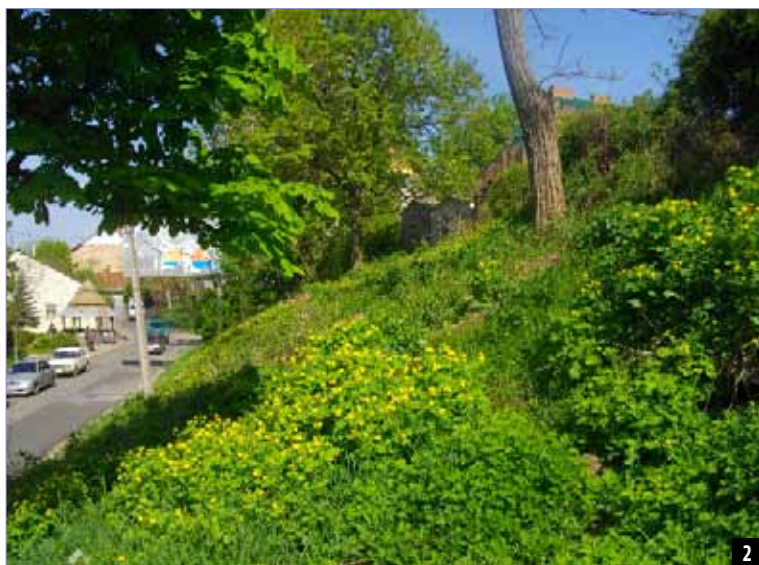
Коломия, починаючи з XIII ст. вважалась важливим центром торгівлі і ремесла Галицького, Галицько-Волинського князівств та Угорського королівства. Літопис

повідомляє про «коломийську сіль», прибутки від ревізії якої перебували у княжій компетенції, йдучи на утримання княжого війська «Даниль [Романович, галицько-волинський князь, 1201 – 1264 рр. – М. В.] же оув давъ . посла Юкова столника своего . с великою жалостью . ко Доброславу [Суддич/Судиславович, держатель Коломийської волості, 1238 (?) – початок 1242 (?) рр. – М. В.] . гля к нимъ . князь ваш азъ есмь . повеления моего не творите землю грабите . Черниговьскы боярь не велях ти . Доброславе приимати . нъ дати волости Галичкымъ . а Коломыйскую соль влоучите на мя [] якову же рекшоу емоу [Доброславу. – М. В.] . — како можеши бес повеления княжа вдати ю сима [смердам Лазарю Домажричю й Івору Молибожичю. – М. В.] . ко величии князи держать сню Коломыю на роздавание в роужникомъ². На підставі даних свідчень та цілого ряду дочасних

Рисунок 1
Місто Коломия.
Вулиця Валова.
Фрагмент валу
оборонного двору

Рисунок 2
Місто Коломия.
Вулиця Валова.
Залишки оборонних
укріплень

Рисунок 3
Місто Коломия.
Вигляд укріпленого
двору з місцевості
Кляштор

1. Barański K.
Op. cit. – S. 187;
Грабовецький В. Історія
Коломиї. З найдавніших
часів до початку
XX ст. – Коломия: Вік,
1996. – Ч. 1. – С. 32.

наукових досліджень, можна зробити висновки, що замкові укріплення існували на території міста вже з XIII ст.³. Не виключено, що частина з них могла бути збудована в часі угорського контролю над Галицькою землею впродовж першої половини XIII ст. (з перервами)⁴.

Протягом XIV – XVI ст. місто перебувало у складі Польського, Угорського королівств та Молдавського князівства, отримуючи періодично низку різноманітних привілеїв⁵.

Від 1405 р. місто користувалась магдебурзьким правом⁶, хоча існують непрямі свідчення того, що це відбулося ще за правління короля Казимира III (Casimirus, 1333 – 1370 роки)⁷. У 1411 р. Владислав Ягайло віддав міський замок на 25 років у заставу молдавському господареві Олександрові Доброму (1431 – 1436 роки)⁸. Після повернення міста і всіх міських укріплень до складу Польщі у 1448 р., король Казимир Ягеллончик (Casimirus, 1447 – 1492 роки) призначив місцевий замок для проживання своєї тітці Марії – вдові молдавського воєводи Ілляша⁹. У 1490 р. місто разом з усіма фортифікаціями було захоплене загонами Мухи¹⁰. Фортифікація активно функціонувала і в XVI ст., зокрема у 1517 р. міщани відмовлялись відбудувати вали, зруйновані в часі татарських набігів, послаючись на давні привілеї.

У 1565 р. польський король Сигізмунд Август (Sigismundus, 1520 – 1572 роки) на сеймі в Пйотркові розширив старі і надав нові права місту. В даному привілеї міститься згадка про Коломийський замок та замкову службу¹¹.

У 1589 р. місто разом з усіма укріпленнями в ході одного із набігів було спалене татарами¹².

На початку XVII ст. (в 1616 р.), внаслідок сильних повеней, які затоплювали надпрутську частину міста та його незахищеність перед частими нападами татар,

за наказом старости Петра Корицінського, було «перенесено» на північ (від міського замку). Новий торгово-ремісничий посад було оточено потужним валом та оборонними стінами. Площа укріплень становила 800x550 м, де розмістилась нова житлово-реміснична забудова пізньосередньовічної Коломиї¹³.

Міський замок (100x150 м) тепер був розташований у південно-східному куті цієї укріпленої міської території. В центральній частині міста була велика ринкова площа з дерев'яною ратушею. З люстрації від 1627 р. відомо, що фортифікація мала потужні вали, вежі і ворота з засувом. Стрільниць у замку не було. Замкові поля мали косити або жати гультяї, що йшли через місто на роботу. Міщани за власний кошт згодом збудували стрільниці та придбали озброєння¹⁴. З інших даних про замок відомо, що на його території були: «... замкова стайня і півниця з коморою. Зброї жодної нема. Замкових ланів є два, один на Вовчківцях, а другий між міськими ланами»¹⁵.

Після повені 1865 р. було збудовано нову ратушу в південно-східному куті ринкової площі. На захід від неї розміщувався домініканський монастир, який було перенесено сюди з надпруття (1627 – 1788). Згодом, у 1855 р. на цьому місці була споруджена церква св. Михаїла. За люстрацією у місті були такі вулиці: Шпитальна, Снятинська, Рин, Козя, Глинська, Двірська, Руський кут. Крім житлово-господарської і ремісничої забудови тут розміщувались і декілька культових споруд (католицьких, православних, єврейських). Західний замський

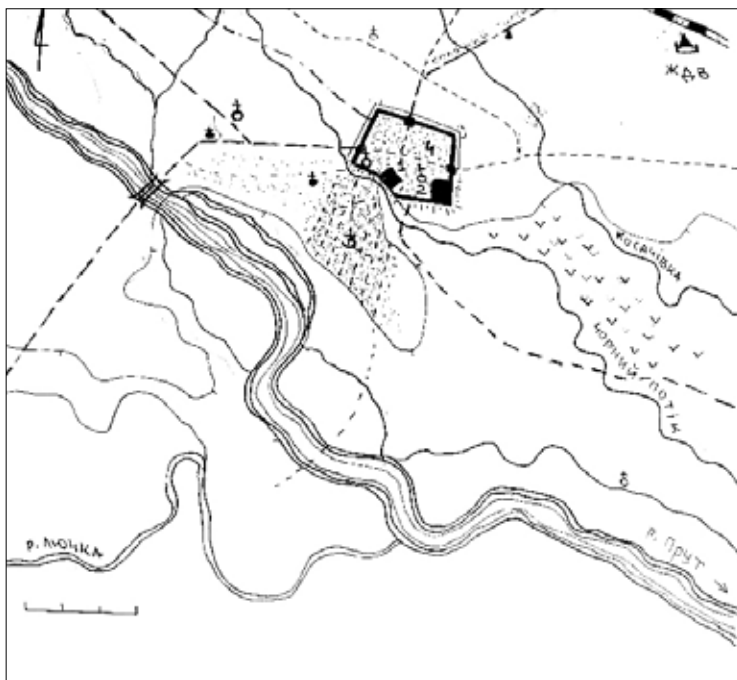
монастир Благовіщення Пресвятої Богородиці було поновлено в 1610 р. (ліквідовано в 1744 р.).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Коломийський замок був предметом зацікавлення істориків з кінця XIX ст. Одним з перших його локалізацією зайнявся професор Коломийської гімназії Л. Вайгель. У другій половині XX ст. на основі писемних джерел пам'ятку активно досліджували В. Грабовецький¹⁶, П. Сіреджук (займався пошуком невідомих архівних документів до історії замку), Б. Томенчук, який локалізував фортифікації міста в топонімічному сенсі (рисунок 1). Окремі короткі розвідки до історії замку провели І. Монолатій та М. Волощук.

Рисунок 4
Місто Коломия.
Схема оборонного двору

2. Ипатьевская летопись. — Стб. 789 — 790.
3. Грабовецкий В. История Коломии. — С. 14 — 17; Драбчук І. Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII — початку XIII ст. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: матеріали Міжнар. наук. конф. (Галич, 10 — 11 жовт. 2008 р.). — Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника "Давній Галич", 2008. — С. 146; Петрик А. До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич: Вимір, 2001. — Вип. 5. — С. 37; Мицько І. Генеалогія та геральдика шляхетських родів Кульчицьких та Доброславичів // Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України. — Львів, 2000. — С. 56 — 57; Волощук М. М. Доброслав Суддич: спроба біографічного нарису // Карпати: людина, етнос, цивілізація. — Івано-Франківськ: Плай, 2010. — Вип. 2. — С. 20 — 31 та ін.
4. Волощук М. М. Докладно про угорський слід у версії походження назви міста Коломії // Коломия давня і нова: міська цивілізація в історії та культурі / Матеріали регіональної науково-теоретичної конференції, присвяченої 600-річчю надання Коломії магдебурзького права, Коломия, 27 жовтня 2005 р. // За ред. І. Монолатія. — Коломия: Вік, 2005. — С. 38 — 50.
5. Див. зокрема: Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словнико-показники М. М. Пещак. Відповід. ред. В. М. Русанівський. — К.: Наук. думка, 1974. — С. 125 — 126, 133 — 134.
6. Монолатій І. Шість століть європейського самоврядування // Коломия з минулого в сьогодення / За ред. В. Ковтуна та І. Монолатія. — Коломия: Вік, 2005. — С. 7 — 18.
7. AGZ. — Lwów, 1873. — T. IV. — S. 125 — 126; MRPS. — 1961. — T. V. — Cz. 2. — Supl. 585; AGZ. — Lwów, 1871. — T. III. — S. 110 — 111; AGZ. — Lwów, 1875. — T. V. — S. 119 — 120 etc.
8. Грабовецкий В. История Коломии. — С. 32.
9. Грабовецкий В. Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490 — 1492 років. — Львів, 1979. — С. 86.
10. Вайгель Л. Нарис про місто Коломию. — Коломия: Вік, 2008. — С. 29 — 30.
11. Там само. — С. 31. Грабовецкий В. История Коломии. — С. 33.
12. Там само. — С. 34 — 35.
13. Там само. — С. 34.
14. Грабовецкий В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. — Т. 2 (XVI — перша половина XVII ст.). — С. 111; Його ж. Історія Коломии. — С. 31 — 34.

КОСІВ

Місто Косів

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Косівський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований на Миській горі м. Косів

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Замок

ДАТУВАННЯ

XVI – XVIII ст.

ОПИС

Замок мав підпрямокутну форму (30x15 м). Південно-східною стороною він примикав до обривистого берега, а з інших мав оборонний вал та рів (рисунки 1, 2). На кутах простежуються сліди бастионів. Топографія об'єкта складна: розташований на пагорбі (Піскова гора, яку нині називають Миською) у центрі міста замок зі східної та північно-східної сторони захищений скелею вапнякової породи (?), із південної – системою валів, понижених приватною забудовою впродовж останніх десятиліть (рисунок 3).

Завдяки вигідному розміщенню замок домінував над цілим містом. Під'їзд до фортеці порослий деревами, кущами. Залишки кам'яних мурів, які ще можна було побачити за часів СРСР, тепер повністю знівельовані в результаті перебудови об'єкта під ресторан. Автентика не збережена. З північного боку оборонність замку забезпечувалась прямовисним скелястим схилом. З південного, східного і західного боків, де схили були пологі, цей замок обнесено потужними валами висотою 5 м, а також викопаними глибокими і широкими ровами, які були заповнені водою. Вали були укріплені частоколом висотою понад 2 м.

В'їзна брама до замку була розміщена в північно-західному куті оборонної споруди – між двома валами перед якими був глибокий рів. Вона була складним інженерно-фортифікаційним триярусним витвором. Перший для проїзду становив дубові оковані залізом ворота шириною в три метри, які для надійності оперізувалися окутими штабами; другий – зубчаста дубова «борона» (захисні повторні ворота), а третій – перекидний міст, який опускали в разі потреби на рів. Всередині фортифікації знаходився палац, господарські будівлі, шпихлір, комори, конюшня з возівнею та криниця, розташовані на південь від нього у вузькому (30 – 10 м) хребті. З цієї ж сторони знаходився в'їзд до міста, який мав два додаткових укріплення.

Окрім того, замок мав підземні ходи: один виводив до міста, а інший – у лістинський ліс, що дозволяло захисникам непоміченими зайти в тил ворога, зробити засідку чи розвідку, або ж на момент облоги фортеці поповнити запаси харчових продуктів у безпечних місцях.

Уперше залишки фортифікації були ви-

явлені на початку серпня 1934 р. при спорудженні автостанції у м. Косові.

Нині, на місці замку колишнім головою райдержадміністрації Косова І. Підлетейчуком збудовано приватний маєток, що суперечить Земельному кодексові України та Законів України «Про культурну спадщину», де чітко зазначається, що землі культурно-історичного призначення забудові не підлягають. Відтак більша частина автентичної забудови фортифікації знищена.

ІСТОРІЯ

Фортеця у м. Косові була частиною міської інфраструктури, що почала формуватися від 1564 р. на землях села Косова (тепер Старого Косова). Поява міста зумовлена розквітом солеварного промислу. Це було приватне містечко, яке перебувало в руках полонізованого українського роду Язловецьких, а від початку XVII ст. належало до приватних маєтків спольщеного галицького боярсько-магнатського роду Дідушицьких¹.

Спустошливі татарські набіги на українські пригірські землі у 20-х рр. XVII ст., в

Рисунок 2
Місто Косів.
Міська гора.
Система валів
Косівського
замку

1

Рисунок 1
Місто Косів. Міська
гора. Оборонний
вал міської
фортифікації

2

тому числі й на Косів, спонукали можливо-владця міста для його захисту звести добротну оборонну споруду – замок².

Найдавніші письмові відомості про замок сягають 1620 р. За військової загрози тут переховувалися мешканці не тільки з Косова, але й навколишніх сіл. Зокрема, 1623 р. у замку напад ординців пересидів отаман громади села Новоселиця на Покутті. Косівський замок згадується також у 1638 р.

У 1693 р. власницею фортифікації стала Барбара де Горай Чурилівна, яка мала маєтки не лише на Гуцульщині (м. Косів, села Косів, Жаб'є, Криворівню, Рожнів, Хімчин), але й на Покутті (села Антонів, Димидче, Задубрівці, Келехів, Корнів, Кунисівці, Новоселиця, Олешків і Тростянець)³.

Станом на 29 серпня 1718 р., згідно з даними джерел, власником замку був Георгій Дідушицький⁵.

Більше різних згадок про Косівський замок припадає на XVIII ст. Відомо також, що 1768 р., коло нього ксьондз міського костелу мав свій земельний наділ⁶.

Чергова згадка про досліджуваний об'єкт припадає на 25 червня 1783 р. У косівську замкову книгу було внесено запис про те, що власниця міст Косова, Яричева на Львівщині та сіл Рахині на Долинщині і Жукова на Коломийщині Соломія Дідушицька, яка походила з роду Трембіцьких, дала дозвіл Василеві Стринафонові з Москалівки за 108 золотих ринських придбати хату і занедбаний земельний наділ по газді Степанові Масетнику, який з родиною втік на Волощину (Буковину – автори)⁷.

Найпізніший запис про Косівський замок припадає на 21 травня 1785 р.⁸

Подальша доля цього замку нам невідома. О. Мацюк вважав, що наприкінці XVIII ст. він занепав, бо не зміг і надалі відігравати ролі фортеці внаслідок застосування при штурмах важкої артилерії, а тому був розібраний.

1. Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. – Lublin, 1989. – S. 286.

2. Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605 – 1633 na Ruś Czerwoną. – Wrocław – Warszawa – Kraków,

1964. – S.69; Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112.

3. Пилип'юк В., Сіреджук П. Новоселиця над Рибницею. Нарис історії села. – Львів:

Світло і тінь, 2006. – С. 26.

4. ЦДІА України, м. Львів, ф.5, оп.1, спр.191, арк.178 –179.

5. Там само, ф.5, оп.1, спр. 215, с.1878.

6. Там само, ф. 159, оп. 9, спр. 2412, арк. 8 зв.

7. ЛННБУ. ВР, ф. 45, оп. 3, спр. 119, арк. 11.

8. Там само, спр. 119, арк. 13.

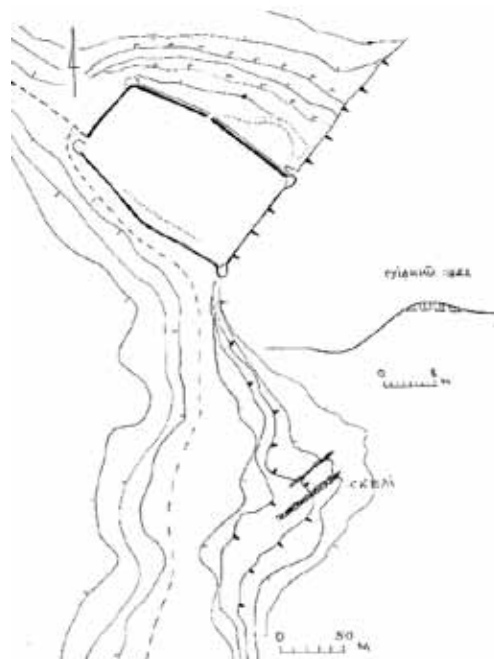
Рисунок 3
Косів. Миська гора.
Панорама околиць
Косова. Вигляд з
міського замку

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Польський історик А. Прохаска, який поклав початок вивченню минулого Косівського замку, стверджував, що 1640 р. у Косові вже існувала фортифікація⁹. Побічні згадки про фортецю містяться в праці М. Орловича та творі Р. Федоріва¹⁰. До проголошення незалежності України ним більше ніхто не цікавився. Перша коротенька розвідка про фортецю зроблена О. Мацюком¹¹.

Більш детально про нього йде мова в урбаністичному нарисі В. Стеф'юка «Косів місто історичне». Щоправда, оповідь про цей замок дослідник запропонував з архітектурної точки зору. Він вважав, що замок у Косові було збудовано в часі виникнення самого міста¹². В серпні 2008 р. обстеження та фотофіксацію залишків оборонних споруд фортифікації здійснив М. Волощук. У

Рисунок 4
Місто Косів. Миська гора.
Схема міського замку

2010 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомка і опис фортеці були здійснені М. Кугутяком і Б. Томенчуком¹³ (рисунок 4). Багато невідомих архівних документів про Косівський замок виявив і ввів у науковий обіг П. Сіреджук.

9. Prochaska A. Fragmenty historyczne, zamki kresowe i kresowa szlachta // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Rocznik XLIV. — Lwów, 1918. — S. 1057 – 1083.

10. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszy, Orawie i Śląsku Cieszyńskim. — Lwów, 1919. — S. 200; Федорів Р. Підкова з Косова // Жовтень. —

1972. — № 3. — С. 80.
11. Мацюк О. Вказ. праця. — С. 84 – 85.

12. Стеф'юк В. Косів місто історичне. (Урбаністичний нарис). — Косів: Писаний камінь, 2002. — С. 50, 52, 53.

13. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. — С. 46.

КОСМАЧ

Село Космач
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Космацький оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований на рівному майданчику гори Діл над Пістинькою. Тепер – це місце турбази заводу «Оболонь» м. Києва

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ІСТОРІЯ

Територія села первісною людиною почала освоюватися в добу верхнього палеоліту. В гальштатській добі тут діяла солеварня. Космач відомий своїми кам'яними старожитностями¹. Перша письмова згадка про село датується 1412 р.². Близько 1668 р. у с. Космач був оборонний двір, який охороняли гайдуки; серед них два були волоського походження – Савул Сухар та Іван Неграй Бікешин³.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Документальний матеріал про пам'ятку зібрав П. Сіреджук.

1. Кугутяк М. В. Кам'яні старожитності Космача. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – С. 3 – 98.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 126., с. 12.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 153, с. 532; Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 202, с. 952; Сіреджук П., Фриз В. Чи була волоська колонізація Українських Карпат?...// Жовтень. – 1992. – № 3/4. – С. 146.

КУТИ І

Селище міського типу Кути
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Кутський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в центральній частині селища на лівому березі р. Черемош

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок (castrum)

ДАТУВАННЯ

XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ІСТОРІЯ

Населений пункт виник на землях села Кути (нині – Старі Кути). Він тут появився завдяки солеварінню в середині XVII ст. Первісна назва поселення є Кутська Слобідка. Близько 1688 р. його обрано за господарський центр королівських маєтків на території сучасного Верховинського і Косівського районів. Містечком вперше згадується 1710 р. під назвою Нові Кути. У 1715 р. Нові Кути отримують статус міста з магдебурзьким правом¹.

Перший раз фортифікація згадується в привілеї Й. Потоцького, даному кутським євреям 18 липня 1715 р., де зазначається, що єврей, який провинився, буде сидіти не в міській, а в замковій в'язниці². Вдруге замок у Кутах постає 29 травня 1735 р. в привілеї польського короля, який дозволив вірменам осідати на міському ринку та Снятинському передмісті міста поблизу замку³. Також відомо, що в одній із замкових кімнат зберігалася поточна документація міського магістрату, яка вписувалася в замкові книги на «вічне зберігання»⁴.

Пізніші відомості про Кутський замок містяться в Йосифинській метриці міста, яка датується 3 травня 1787 р. У місті за нумерацією будинків замок мав перший порядковий номер. Зі сторони річки Черемош він був оточений валом. Наприкінці XVIII ст. фортифікація вже частково втратила своє оборонне значення, на її валах подекуди були збудовані хати. Неподалік від замку була мурована вірменська церква з дерев'яною дзвіницею, до якої від фортифікації вела дорога.

До пам'ятки зі старого двору йшла дорога, вірогідно, від ратуші на ринку, яка іменувалася камеральним домом. Вірогідно, він діяв до кінця XVIII ст., бо в 1789 р. його ще охороняли гайдуки зі сталою річною платнею в сумі 50 золотих ринських. З тогочасних замкових гайдуків згадано Якуба Пачошинського⁵.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У 1932 р. земельні книги гуцульських сіл Верховинщини, в яких є згадки про фортецю у Кутах, виявлені у кутському міському суді львівським дослідником Петром Контним і ним передані на зберігання до архіву бернардинів, нині – Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ф. 166). В останній час цей матеріал опрацьовував і ввів у науковий обіг П. Сіреджук⁶. У 2008 – 2010 роках дослідження й обстеження об'єкта проводились науковою експедицією Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника під керівництвом М. Кугутяка⁷ (рисунок 1).

Рисунок 1
Селище міського
типу Кути. Місце
розташування
міського замку

1. Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym* opisana. — Warszawa, 1846. — T. II. — Cz. 2. — S. 749; *Kuty // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów*

Słowiańskich. — Warszawa, 1884. — T. V. — S. 6; APKW, TS, sygn. 848, k. 193 г.

2. APKW, TS, sygn. 848, k. 193 г.

3. APKW, TS, sygn. 849, k. 452, 565.

4. ЦДІА України, м. Львів, ф. 166, оп. 1, спр. 1279, арк. 56 зв. 57, 59; спр. 1406, арк. 32; спр. 1452, арк. 40, 42.

5. ЦДІА України, м. Львів, ф. 19, оп. 6, спр. 221, арк. 4 зв., 5 зв., 7 зв., 12 зв., 18 зв., 98 зв.

6. Сіреджук П. *Замок у Кутах // Гражда*. — 2009. — № 3/25. — С. 28 — 29.

7. Томенчук Б., Кугутяк М. *Вказ. праця*. — С. 44.

КУТИ ІІ

Селище міського типу Кути
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Кутський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в центральній частині с. Старі Кути біля церкви

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Кугутяк, Б. Томенчук

ІСТОРІЯ

У селі був розташований оборонний двір шляхтича Адама Зембржидовського. Восени 1648 р. цю фортифікацію було взято загонами Семена Височана¹. 1 травня 1649 р. власник вніс до Галицького земського суду скаргу, в якій жалівся на тюдівських селян, що пограбували його². Повторна згадка про пам'ятку як посейїну власність Михайла Зембржидовського, що була передана польським корелем Яном Казимиром Домініку Сулятицькому, датується 1650 р.³

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У 2009 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомка і опис фортеці були здійснені М. Кугутяком і Б. Томенчуком. Групу невідомих джерел до історії оборонного двору ввів у науковий обіг П. Среджук. Окремі аспекти історії оборонного двору досліджені О. Німцем⁴.

1. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. — Т. 2 (XVI — перша половина XVII ст.). — С. 115.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 141, с. 1454 — 1456.

3. Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 199, с. 794 — 795.

4. Німець О. Кути. — Косів: Писаний камінь, 1997. — С. 3.

ЛАНЧИН

Село Ланчин
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Ланчинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована на лівому березі р. Прут. Територія 30Ш с. Ланчин

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

24 вересня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, А. Королько

ІСТОРІЯ

Перша письмова згадка про село датується 1370 р.¹. Однак існує легенда, яку активно досліджує С. Пушик, про заснування села наприкінці XI – на початку XII ст. донькою угорського короля Ласло I (Ladislau, 1077 – 1096 роки) – Ланкою, що була видана заміж за одного із перших галицьких князів Ростиславовичів. Факт існування Ланки (між 1092 – 1099 роками) підтверджений угорськими нарративами XIV ст.².

За даними істориків, у селі станом на 1645 р. вже був сільський замок, який належав Теодору Белзецькому³. Влітку того ж року він запросив до себе брата Евереста, який після випивки влаштував дебош, а потім зі своєю челяддю напав на челядь Теодора. Справа дійшла до кривавої бійки. Були поранені з обох сторін. Даний інцидент роз-

глядав трибунал у Любліні⁴. Весною 1646 р. Еверест Белзецький напав з 300-ма своїми підданими на замок брата Теодора і зруйнував його дощенту. Зруйнованим він відомий також з матеріалів Галицького гродського суду, датованих 10 жовтня 1647 р. – позовної заяви Станіслава Желіборського до Евереста Белзецького⁵.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У науковий обіг згадку про Ланчинський замок ввів В. Лозинський⁶. У 2009 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомка і опис фортеці були здійснені Б. Томенчуком та М. Кугутяком (рисунком 1). Місце розташування замку гіпотетично локалізовано в 2010 р. Групу невідомих джерел до історії оборонного двору ввів у науковий обіг П. Сіреджук.

1. ЦДІАЛ, ф. 6, оп. 1, спр. 151, с. 626.

2. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV // Praefatus est textum recensuit anno tationibus instruxit A. Domanowski // Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum: In 2 v. // Edendo operi praefuit E. Szentpétery. – Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Sumptibus, 1937. – Vol. 1. – S. 423 – 434.*

3. Barański K. *Op. cit.* – S. 41; Грабовецький В. В. *Гуцульщина XIII – XIX ст.* – С. 70; Грабовецький В. В. *Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.)*. – С. 112.

4. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 138, с. 187.

5. Там само, спр. 140, с. 758, 872 – 875.

6. Loziński W. *Op. cit.* – S. 117 – 118, 120.

Рисунок 1
Село Ланчин.
Залишки валових
укріплень
оборонного двору

ЛЮЧА І

Село Люча
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Лючанський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у центральній частині села Люча, на високому лівому березі р. Лючка (ліва притока р. Прут), в урочищі Замок-двір

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

17 травня 2008 р.

ОПИС

Фортифікація мала підпрямокутну форму (160x100 м), південно-західною стороною примикала до обривистого берега ріки. З інших боків об'єкт мав оборонний вал і рів, які й зараз збереглися з північної і східної сторін (рисунки 1, 2, 3). У північно-східному та, частково, в південно-східному кутах добре простежуються сліди веж-бастионів. Поряд із пам'яткою (з півночі) проходила стара дорога з Яблунова на Делятин.

ІСТОРІЯ

Цей населений пункт – один із найдавніших не тільки на Гуцульщині, але й на Прикарпатті. Відомий з 1373 р.¹ Найбільш давній оборонний двір існував перед 1623 р.² Він був власністю Станіслава Лінле, але після його смерті ним заволодів Ян Яблоновський. Лючанська фортифікація вдруге згадується 5 травня 1629 р. у матеріалах Галицького гродського суду, де зазначається, що магнат Ян Яблоновський по святі святого Михаїла наказав своїм підданам, озброєним гарматою і вогнепальною збро-

єю пограбувати двори шляхтичів Степана Арсенича, Хоми Негрича Березовського, Леся (Олексія) та Степана Березовських, а також селян з Нижнього Березова, а їхнє майно (худобу, ліжники, сардаки, коци, сокири, шкури, рушниці) звести до замку в Лючі.

Зокрема, в перших двох було забрано 20 скирт сіна, 105 штук великої рогатої худоби, троє коней, кілька сорочок і 500 злотих готівкою. Обійстя Леся і Степана Березовських нападники спалили. Разом з ними згоріли привілеї на право власності маєтками потерпілих³.

У цьому замку 3 квітня 1634 р. народився відомий державний діяч і полководець польської держави Станіслав Яблоновський (рисунок 4), який пізніше став воєводою Руського воєводства і пільним гетьманом польської держави (з квітня 1676 р.). Вищу освіту здобував у Краківській академії, далі свої знання поглиблював у Празькому університеті, де отримав ґрунтовні знання з математики, рисунку, архітектури і астрономії, а в Паризькому – воєнного мистецтва, фортифікації і інженерії. Учас-

ник Берестецької (1651 р.), Жванецької (1653 р.), Конотопської (1659 р.), Хотинської (1673 р.) битв. У 1690 р. з польським військом перебував деякий час у Снятині. Відзначився гетьман у боях з турками під Львовом і Теребовлею (1676 р.). 6 жовтня 1694 р. під Устечком на Заліщанщині розбив татарське військо і взяв велику здобич: чотири тисячі возів з продовольством та військовим спорядженням. По смерті Яна Собеського (1696 р.) він був одним з претендентів на польський трон. Заслугою С. Яблоновського є те, що він за кошти зібраних з місцевого населення податків, зміцнив Лючанський замок, а в Маріямполі над Дністром збудував фортецю. Помер

1. AGZ. – Lwów, 1875. – T.V. – S.39.

2. Barański K. Przemieñli... – S. 188–189.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 125, с. 792, 794, 1010 – 1111.

відомий поляк-полководець 3 квітня 1702 р. Похований у костелі єзуїтів у Львові⁴. За спасіння Львова 1695 р. від знищення татарами і турками вдячні львів'яни поставили йому пам'ятник, який у 1859 р. був відреставрований⁵.

Оборонний двір відіграв і роль в'язниці. Е 1637 р. з наказу Яна Яблоновського у Стопчатові була зупинена чумацька валка, яка прямувала з Утороп на Коломию. Чумаків було пограбовано, а самих ув'язнено в Лючанському замку.

Фортифікацію магната Яблоновського здобув загін повсталих селян Косівщини і Заболотівщини (300 осіб): Глушкова, Димидча, Задубрівців, Залуччя, Іспаса, Космача, Лючі, Любківців, Новоселиці, Олешкова, Перерова, Рожнева, Підгайчиків, Семаківців, Соколівки, Текучі, Трійці, Тулукова, Обертину та містечок Заболотів і Косів. Зокрема, в нападі на цей замок брали участь з Іспаса Матвій Григорців, Матій Копитко, Олекса? зять Лаврів, Іван Онисів, Андрій Макарів, Федір Микитич, з Космача Пилип Білеренє, Іван Будзів, Нікора Гаврилишин, Степан Гаврилишин, Олекса Івашин, Шпай, Симога, Степан Стролюк, з Лючі Юрко Ватаман, Онисько Бросмачів, Яків Струк, піп, Федір, його брат Степан, Дмитро Онушко, Семен Мельник та Бартко; з Текучі – піп Григорій, Павло Олчич, Іван Якубович, отаман Івасько Якубович, Василь Пнівський, Іван Гердза, Степан Лесенилів, Ілля, Андрій Делятинський, Ілля Календич, Степан Календич, кушнір Степан Боратковський, Іван Голиш, його брат Михайло Кліш, Кость Коритрук, Степан Коритрук, Карп Боднар, Стась Бойко, Ігнат Дуба, Панько, Гринь Старий, отаман Тринар Федорашиць, Василь Стринка, Григор син Федорашиця, Микита зять Полагнин, Федір Міццишин, а з Обертину – Федір Білоус, Іван Климик, Степан Заболотівський, Гринь Мельник, Федір Чапка та ряд інших.

Відбудову пам'ятки розпочато 1659 р.

Рисунок 1, 2
Село Люча. Урочище
Замок-двір.
Фрагменти валів
оборонного двору

Рисунок 3
Село Люча. Урочище
Замок-двір. Система
земляних укріплень
Лючі

Будівництво на власні кошти вів Станіслав Яблоновський. Станом на 14 січня 1661 р. реконструкція ще продовжувалась, однак, згодом оборонну споруду було занедбано, про що свідчив інвентар села від 1752 р. Наприкінці XVIII ст. фортифікація остаточно припинила своє існування⁶.

На думку місцевих краєзнавців-вихідців із Лючі А. Лисишина і М. Рибчинського, замок магнатської родини Яблоновських розташовувався в урочищі Каштани. На цьому місці ще у 1947 р. стояв палац Яблоновських. Останніми його власниками були Левандовські і родина інженера-педагога Василя Фенюка⁷.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Наукова експедиція під керівництвом О. Мацюка у 1993 р. виявила місце розташування пам'ятки⁸. М. Кугутяк та Б. Томенчук у 2008 р. провели ретельне обстеження, зйомку плану, опис та фотофіксацію оборонного двору в Лючі⁹ (рисунок 5). Архівні дані про Лючанський замок зібрав і ввів у науковий обіг П. Сіреджук (рисунок 6, 7).

6

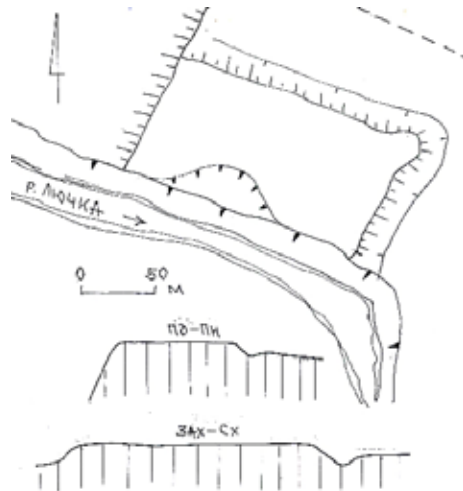

7

4

Рисунок 4
Воєвода Руський,
польний гетьман
Польщі (з
квітня 1676 р.),
полководець
і державний
діяч – Станіслав
Яблоновський.
Народився в
Лючанському замку
3 квітня 1634 р.
Портрет
публікується
вперше.
Зберігається в
королівській
резиденції м. Краків
на Вавелі

4. Nowak T. Jabłonowski Stanisław // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1962 – 1964. – Т. X. – S. 232 – 239.

5. Pomnik Stanisława Jabłonowskiego we Lwowie // Tygodnik ilustrowany. – 1860. – № 39. – S. 356 – 357.

6. ЛННБУ, ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6914 (стара 72/ II а), арк. 44.

7. Рибчанський М., Лисишин М. Люча. Історико-краєзнавчий нарис. – Львів – Полтава: Духовна вісь, 2002. – С. 32 – 33.

8. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 86.

9. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 47.

Рисунок 5
Село Люча. Урочище
Замок-двір. Схема
оборонного двору

Рисунок 6
Документ про замок
в Лючі з фонду
Відділу рукописів
Львівської
національної
бібліотеки
ім. В. Стефаніка

Рисунок 7
Фрагмент скарги
І. Яблоновського
на селян Космача,
Новоселиці,
Рожнева, Соколівки і
м. Косова, які брали
участь у нападі
на його замки у
Дебеславцях і Лючі
восени 1648 р.
(ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1,
спр. 141, с. 1678)

ЛЮЧА II

Село Люча
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Лючанський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у східній частині села Люча, на підвищеному лівому березі р. Лючка в урочищі Двір панський

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ОПИС

Фортифікація мала підпрямокутну форму (50х60 м). Однією стороною вона примикала до берега річки Лючки, а другою (західною) – до яру (ставка). З інших, очевидно, були невисокий вал і рів, які зараз простежуються лише невеликим загальним підвищенням самого майданчика фортифікації. З північної сторони поряд із замком проходила давня дорога («Цісарка»).

ІСТОРІЯ

Власником оборонного двору, збудованого напередодні виступу, Б. Хмельницького, був дрібний шляхтич Григорій Ґадомський. Восени 1648 р. повсталі селяни Косівщини здобули цей замок.

Лючанський оборонний двір восени 1648 р. було піддано облозі загонами Семена Височана¹. Очолював напад не сам полковник, а колишній парох Делятина А. Намісник. Серед інших учасників облоги згадувались: Івась Велзський, Федір Смігарів, Пектошин Мигалевич, Федик Кушнір з Добротова, Матій Дерча, Андрій Пігістонів зять, син Гаврилищиної вдови, Тимко Дерчин з Ланчина, Кость Рудий, побережник Михальців зі синами, Гринєць Попович, Прокіп Дянець та Луцик з Красної багато інших².

Вони, як свідчить зміст заяви шляхтича Григорія Ґадомського до Галицького гродського суду, датованої 16 лютого 1651 р., забрали з замку дві мажі жита з возами, 80 овець, сукна на 90 ліктів, 10 коців, двоє коней з кульбаками, дві бербениці сиру, дві

Рисунок 1
Село Люча.
Урочище Двір
панський.
Схема оборонного
двору

фаски і чотири полці масла, півмацька конопляного насіння, чотири саделі, дві пари жовтого взуття, два кожухи смушкових, два костюми, два паси, шапку за шість злотих, заліза на 12 злотих, пару пістолетів, дві шаблі та інші дрібні речі³.

Оскільки інших відомостей про пам'ятку немає, то вірогідно, її ніхто більше не відновлював. Станом на 1767 р. в інвентарі с. Люча про оборонний двір немає жодних згадок⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Наукова експедиція під керівництвом О. Мацюка у 1993 р. виявила місце розташування пам'ятки⁵. М. Кугутяк та Б. Томенчук у 2009 р. провели ретельне обстеження, зйомку плану, опис та фотофіксацію оборонного двору в Лючі⁶ (рисунок 1). Архівні дані про нього зібрав і ввів у науковий обіг П. Сіреджук. Лючанський оборонний двір був предметом дослідження В. Грабовецького⁷.

1. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII – XIX ст.: історичний нарис. – Львів: Вища школа, 1982. – С. 70; Його ж. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112, 115.
2. Клапчук В. М., Клапчук М. М. Вказ. праця. – С. 111.
3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 143, с. 1447, 1538.
4. Сіреджук П. Інвентар Його ж. Гуцульщина XVII ст. – С. 112; Його ж. Гуцульщина XIII – XIX ст. – С. 66 – 67.

1. Прикарпаття. Науковий збірник на пошану Петра Арсенича. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2006. – С. 452 – 455.
5. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 86.
6. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 47.
7. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112; Його ж. Гуцульщина XIII – XIX ст. – С. 66 – 67.

НАДВІРНА

Місто Надвірна

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Надвірнянський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Залишки кам'яної фортеці збереглися в міському парку м. Надвірна

ТИП ПАМ'ЯТКИ

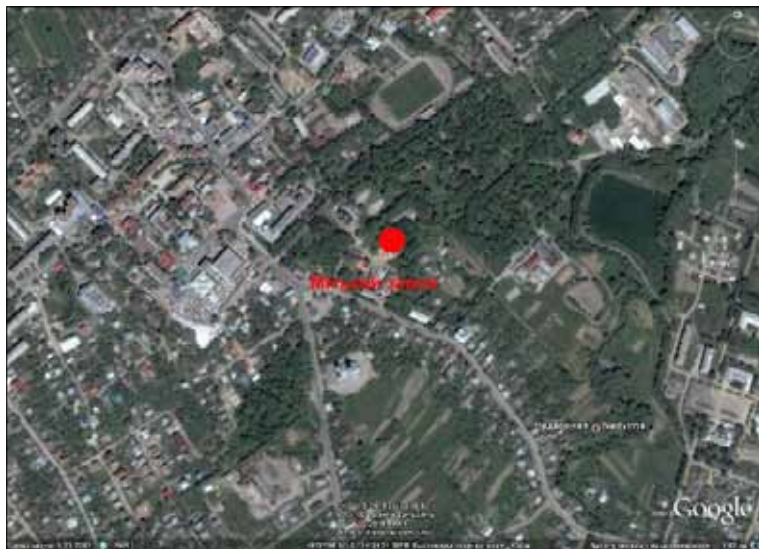
Кам'яна фортеця

ДАТУВАННЯ

Початок XVII ст.

ОПИС

Замок був розташований на рівнинній місцевості на території сучасного парку в центрі міста. Це була потужна оборонна фортеця, про що свідчить ширина стіни до півтора метра напівзруйнованої оборонної вежі з бійницями (рисунки 1, 5). Кладка руїн вежі і залишки стін підтверджують, що цей замок старіший за Пнівську фортецю (рисунок 2). Із західної сторони фортеця омивалася потоком, який тепер протікає через міський парк. З інвентарю міста, датованого 2 березня 1754 р., довідуємося, що замок був обнесений частоколом, з яким межував двірський город з кухнею. До замкових воріт прилягав також другий двірський город, який тягнувся аж до міського пасовища над р. Стримба. На думку П. Сіреджука, Надвірнянський замок є найдавнішим замком Галицької Гуцульщини. Залишки кам'яної фортеці наразі перебувають у незадовільному стані, у зв'язку із недоглянутістю, поганою консервацією, чагарниками, які псують як основу будівлі (коренева система), так і стіни, які засіяні насінням рослин. Площа об'єкта невелика, що засвідчує про відповідні незначні стратегічні завдання, які ставилися військовими інженерами та засновниками із роду Куропатв. Збережені фрагменти стін, за даними археології, датуються XVIII ст.

(рисунки 3, 4). Ведеться подальше дослідження приміщень всередині фортеці (забиті глиною, битою цеглою).

ІСТОРІЯ

Надвірна як населений пункт виникла на землях, які належали магнатському роду Куропатвів. Її первісна назва є Красний-двір. Вперше Надвірна за старою назвою згадується 23 січня 1578 р. в привілеї польського короля Стефана Баторія, який надав місцанам право проводити в новозаснованій місті торги і ярмарки. За теперішньою назвою Надвірна відома з 1596 р.¹

В історії оборонного будівництва Гуцульщини доля Надвірнянського замку досі була маловідомою. Окремі згадки про нього, починаючи з 1835 р. публікувалися в записах чеського мандрівника К. Заппа (під час подорожі зі Станіслава до Микуличина), польського дослідника К. Баранського, розвідках краєзнавців П. Левицького та М. Максим'юка тощо. Зокрема, К. Баранський стверджує, що замок в Надвірній вже існував 1596 р. і ним опікувалася магнатська родина Куропатв.

На думку М. Рожка, оборонні споруди в межах сучасної Надвірної могли існувати вже станом на XIII – XIV ст., прикриваючи вихід до перевалу². З ним частково погоджуються й місцеві історики-краєзнавці³. Перша достовірно відома письмова згадка про замок в Надвірній датується 20 лютого 1648 р. Того дня в замку між власником Надвірні Гіронімом Куропатвою та знатними Іоанном і Людовікією Видзгами укладено угоду про позику на 3 млн. флоринів. Через дев'ять днів її було вписано в актову книгу Галицького гродського суду, як борговий документ, котрий після запису з 29 лютого 1648 р. набрав юридичної сили.

Однак, останні археологічні знахідки на території замку в 2009 р. засвідчують, що він міг бути споруджений не пізніше

1. Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. – Lublin, 1989. – S. 288.

1630 р. Таким артефактом є срібний солід шведського короля Густава Адольфа, карбованого в прибалтійських провінціях Швеції в 1621–1632 роках.

Під 14 квітня 1651 р. відомо, що в Галицькому гродському суді розглядалася справа за позовом якогось Процика проти благородного Валер'яна Жардецького, підданого магната Миколи Потоцького, власника м. Солотвина, що той забрав з Надвірнянського замку три стрільби, полець солонини і жалобний жупан. Чергова згадка про Надвірнянський замок датується 13 червня 1658 р., зокрема, в позові Бонавентури Белзецького проти Станіслава Курдвановського, який розглядався в Галицькому гродському суді. 1670 р. про пам'ятку повідомляється, що селяни Степан Бетчак, Федір Бойко, Євко Ватулин, Онисько Дмитрів, Михайло Долішній, Федко Лещар, Антон Литвин, Кіндрат Ляховецький, Гринь Новиця, Кіндрат Осадця, Гриць Осадчин, Левко Савин, Федко Трицкан, Яремко Труш та багато інших із села Лісна Тарнавиця брали участь у нападі на цей замок. Наступне повідомлення про Надвірнянський замок припадає на 1690 р.

У черговій згадці, датованій п'ятницею по святі святого Бартоломея 1712 р., йде мова про те, що опришки напали на Надвірнянський замок і його пограбували. У трьох спійманих опришків: Василя Дудки, Івана і Петра Гридзуків з Брустур – було вилучено чорний сіряк, два сувої сукна на 15 і 25 ліктів, чотири не вичинених козячих шкіри, нову українську кармазинову шапку, оздоблену порохівницю, стару гуглю та інші цінні речі, в тому числі готівку в сумі 11 битих талерів та 200 злотих, різної іноземної валюти на 45 злотих, двох осідланих коней зі стременами, а також дві бойові сокири.

Наступна згадка про Надвірнянський замок міститься в інвентарі м. Надвірної, складеному в березні 1754 р. і який нині

зберігається у фонді О. Чоловського Голловного архіву давніх актів у Варшаві. В документі повідомляється, що «...перший двірський город знаходиться за кухнею біля замку і межує з частоколом». Далі вказується, що «...другий двірський город доходить до замкових воріт».

Щодо місцевого населення часто застосовували замкову кару, а кожен ремісник повинен був сплачувати по 14 талерів на оплату сторожа – вартового замку або сам періодично виходити на варту згідно зі встановленою чергою. Як засвідчує наведений інвентар, замок був губернаторською адміністративною резиденцією⁵.

Кілька наступних згадок про об'єкт припадає XVIII ст. Мечник Галицької землі, власник замку Юрій Куропатва, 28 лютого 1728 р., надав рабині надвірнянського кагалу Вольві Срулиновичу дозвіл, щоб надвірнянські євреї в школі могли проводити молебні протягом шести років. 20 травня 1728 р. в Надвірнянському замку для своєї дочки, зятя і сина склала заповіт шляхтянка Тереза Олтаревська. 6 липня 1762 р. в межах замку було написано, затверджено і видано грамоту, в якій йшла мова про закріплення ґрунтів для пароха надвірнянської греко-католицької громади⁶. Дещо пізніше, 22 липня 1766 р., у палаці замку магнат Ігнат Цетнер підписав грамоту про закріплення земель за церквою у с. Назавизові⁷. В замку подібну грамоту 10 листопада 1766 р. було видано пароху села Текуча на Косівщині, яке тоді теж входило до складу маєтностей графської родини Цетнерів⁸.

Діючим Надвірнянський замок був і в останній чверті XVIII ст. Відомо, що 19 серпня 1775 р. власник надвірнянського маєтку Ігнатій Цетнер для парафіяльної церкви в Пасічній на Надвірнянщині видав ерекційну грамоту⁹.

У Йосифінській метриці Надвірної під 1789 р. вказується на наявність двору

графа Цетнера, що підтверджує подальше функціональне застосування Надвірнянського замку, повний занепад якого припав аж на 1801 р.¹⁰. Тоді місцева австрійська адміністрація вивезла з нього всі цінні папери, коштовності і дорогі речі. Фортифікація залишилася без нагляду. Занедбаний замок скоро почав розвалюватися і незабаром став руїною, яка ще в 30-х рр. XIX ст. бовваніла у Надвірній. У 1835 р. крайова галицька газета «Розмаїтості» писала, що він занедбаний і поруйнований¹¹.

2. Рожко М. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX – XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат / Гол. редактор С. Павлюк. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – Т. 1 (Археологія та антропологія). – С. 458.

3. Гандзюк Р. Надвірна. Історичний нарис. Від найдавніших часів до наших днів. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 1999. – С. 25.

4. Романець В., Кугутяк М., Кочкін І. Дослідження Надвірнянського міського замку у 2009 р. // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – 2010. – Вип. 2. – С. 194.

5. Среджук П. Інвентар Надвірної 1754 р. // Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, 2000. – Т. V. – С. 72, 73, 82.

6. ЦДІАЛ, ф. 159, оп. 9, спр. 2304, арк. 12.

7. Там само, спр. 2305, арк. 3 зв.

8. Там само, спр. 2317, арк. 6 зв.

9. Там само, спр. 2365, арк. 3.

10. Там само, ф. 19, оп. 6, спр. 56, арк. 20 зв.

11. Rozmaitości. – 1835. – S. 327.

Рисунок 1
Місто Надвірна.
Міський парк.
Кам'яний
фундамент замку

Рисунок 2
Місто Надвірна.
Міський парк.
Фрагмент стіни
Надвірянської
фортеці

Рисунок 3
Місто Надвірна.
Міський парк.
Внутрішній двір
замку

Рисунок 4
Місто Надвірна.
Міський парк. Бійниці
Надвірянського
замку

4

Рисунок 5
Місто Надвірна.
Міський парк. Залишки
фортифікації

5

У той час у Надвірні побував чеський мандрівник Карл Запп, який зробив аналогічний запису своєму щоденнику. Руїни замку в 70-х роках XIX ст. бачив також і відомий краєзнавець Галичини Антоній Шнайдер, про що записав у нотатнику. Опис Надвірної нині зберігається на окремому листку в теці «Надвірна» воєводського архіву на Вавелю у Кракові¹². Очевидно, у 80-х роках XIX ст. місцеві жителі його остаточно розібрали на будівельний матеріал для зведення нових будівель у Надвірній.

ЛЕГЕНДИ

За легендою фортеця мала підземний хід до Пнівського замку¹³.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Короткі нариси про замок містяться в публікаціях П. Левицького та М. Максим'юка. К. Баранський стверджував, що фортеця в Надвірній вже існувала 1596 р. і нею опікувалася родина Куропатів¹⁴. Упродовж 2007 – 2009 років тут проводились охоронні археологічні роботи під керівництвом Інституту археології НАНУ (керівник В. Романець), у яких брали участь Б. Томенчук, М. Кугутяк, Ю. Лукомський, М. Филіпчук, В. Кочкін (керівник студентської практики) та ін. Територія навколо об'єкта розчищена завдяки роботі студентів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника¹⁵ (рисунок 6). Невідомі архівні матеріали до історії Надвірнянського замку ввів у науковий обіг П. Сіреджук.

12. APKW, TS, sygn. 1131, k. 581.

13. Максим'юк М. Пнівська твердиня. Видання 2-е, доповнене. – Надвірна, 2008. – С. 8 – 9.

14. Barański K. Op. cit. – S. 41.

15. Романець В., Кугутяк М., Кочкін І. Вказ. праця. – С. 186 – 196.

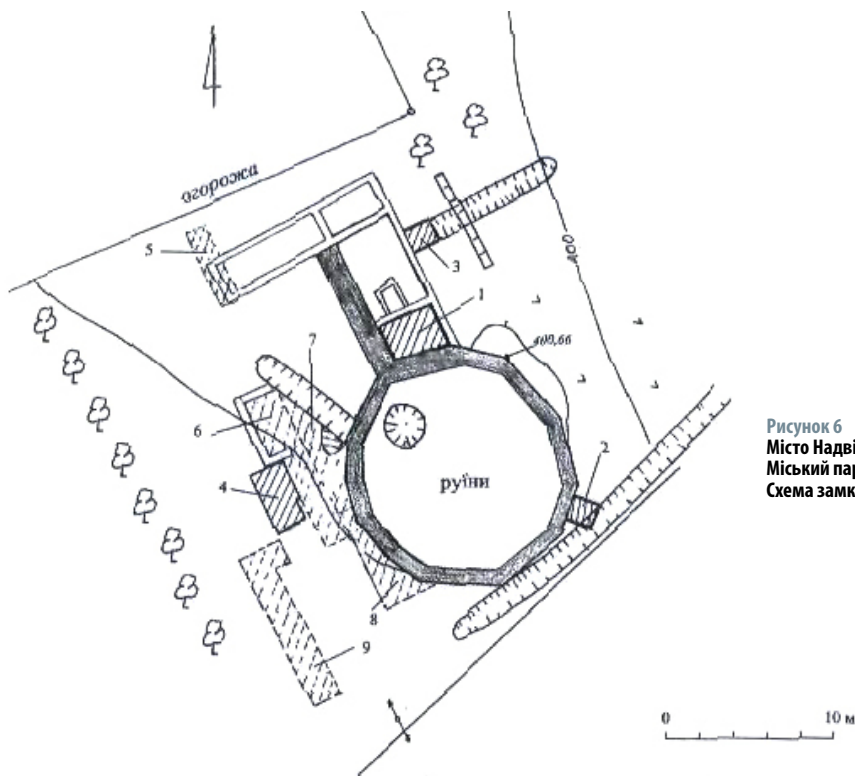

Рисунок 6
Місто Надвірна.
Міський парк.
Схема замку

НИЖНІЙ БЕРЕЗІВ

Село Нижній Березів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Нижньоберезівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована у центральній частині села Нижній Березів на лівому підвищеному березі потічка (права притока р. Лючка) в урочищі Камінь

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVIII ст.

ОПИС

Пам'ятка займала мисовидний виступ берега, утвореного двома потічками. Майданчик підпрямокутної форми (60x70 м), три його сторони являють собою ескарповані схили (рисунок 1). На кутах простежуються залишки бастионів. З напільної (західної) сторони, очевидно, був оборонний вал і рів, які зараз знівельовані. В окремих місцях території об'єкта простежуються кам'яні фундаменти (рисунок 2).

ІСТОРІЯ

Первинна назва населеного пункту – Береза. Перша письмова згадка про село датується 1405 р. За теперішньою назвою відоме з 1470 р.¹ Оборонний двір відомий з інвентарю села, датованого 1708 р.². Вдруге пам'ятка згадується 27 липня 1711 р. в інвентарі с. Чорний Потік, де зазначається, що чорнопотоцькі селяни мають відробити 12 днів панщини для двору у Нижньому Березові³.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

О. Мацюк у вересні 1993 р. організував і провів пошукову експедицію, яка увінчалась локалізацією місця розташування пам'ятки⁴. П. Сіреджук (90-і рр. XX – початок XXI ст.) займався пошуком докумен-

тів до історії оборонного двору. У жовтні 2010 р. М. Кугутяк та Б. Томенчук провели ретельні обміри, здійснили фотографування об'єкта і його опис (рисунок 3).

Рисунок 3
Село Нижній
Березів. Урочище
Камінь. Схема
оборонного двору

Рисунки 1, 2
Село Нижній
Березів. Урочище
Камінь. Система
валів оборонного
двору

1. MRPS. — V., 1905. —
Pars 1. — P. 119; AGZ. —
Lwów, 1887. — T. V. —
S. 334.

2. ЦДІА України,
м. Львів, ф. 5, оп. 1,
спр. 205, с. 588.

3. Там само, спр. 208,
с. 1048 — 1053.

4. Мацюк О. Пам'ятки
оборонного будівництва
Косівщини: замки і
фортеці // Старожитності
Косівщини. — Івано-
Франківськ: Лілея-НВ,
1997. — С. 83.

ПЕЧЕНІЖИН

Селище міського типу Печеніжин
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Печеніжинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Елементи фортифікації розташовані в північно-західній околиці селища Печеніжин на високому пагорбі, який є мисовидним оформленням лівого берега потічка (ліва притока р. Лючка), в урочищі Замкова Гора

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

Перша половина XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Вуянко, В. Романець,
М. Волощук

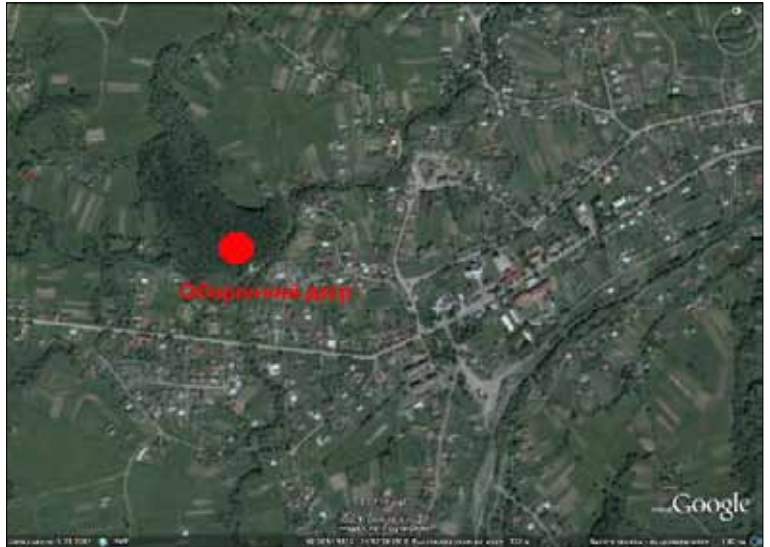
ОПИС

Об'єкт мав чітку прямокутну форму (90х90 м). З усіх сторін оточений оборонним валом та глибоким ровом (рисунки 1, 2). По кутах фіксуються bastiони. В'їзд простежується у південно-східній оборонній стіні. Природне за типом походження узвишшя додатково було оточене кількома системами валів, які наразі порослі лісом (останні насадження виконані в 30-х роках XX ст.). Сам пагорб повністю вкритий лісом, чагарниками, рослинністю (рисунок 3).

ІСТОРІЯ

Населений пункт з письмових джерел відомий з 1443 р.¹. Статус містечка Печеніжин отримав близько 1650 р., а магдебурзьке право – аж 1766 р.².

Печеніжинський фортифікаційний пункт

виник біля 1624 р.³. На думку В. Грабовецького, він був збудований місцевими селянами за наказом Станіслава Потоцького⁴. Вдруге він згадується 31 травня 1650 р. У скарзі адміністратора маєтку Печеніжина Каспера Островського зазначається, що міщани Заболотова та селяни сіл Ганьківці, Задубрівці, Підгайчики, Перерів, Слобідки, Слободи і Чортівця восени 1648 р. вчинили напад на замок Станіслава Потоцького. Зокрема, у цьому нападі обвинувачуються: Бебенко, Болован, Брись, Федко Гончар, Демаш, Онишко Динис, Мацько Дівочка, Ясько Дмитрук, Іван Дудкевич, Федько Жук, Іван Захарчук, Заяць, Андрусь Зубатий, Микита Казік, Петро Коник, Малик Коч з синами, Іван Кліфас, Олекса Ключас, Крашевський, Івась Макович, Манник, отаман Микита, Панько, Томас Радуш, Савка Свинярьський з Ганьківців; Дмитрій Бабій, Лесь Бенчак, Василь Беньків, Бішата, Гриць Богуш, Маць Бородикович, Гавриш Будилович, Який Будзий, Луць Буків, син Василюшина, Іван Гелетка, Текля Гобошанка з сином, Федько Гончар, Андрій Гречишин, Грицько, Юсько Гурко, Яць Дуків, Михайло

Засенчуків, Місь Засенчуків, Кость Ігнашко, Каспер, син Івана Климова, Ясько Костишин, Васько Кушнір, Іван Кучерський, Лисичка, Дмитро Литвинів, Гаврило Луцик, Максим, Максимко, Малик, Мартин, Мацько Миций, Іван Мацьків, Микола Мельник, піп Олекса, Яким Олексин, Тома Пасічник, Гавриш Печенізький, Пилип, Стефан Ручка, Лесь Сніцер, Петро Тесля, Місь Ткач, Собко Ткач, Місь Третьак, піп Федорів, старий Микола Швець, Юрій, Юсип, Тимофій Якимів, Пилип Яцьків з Заболотова; Адам, Дмитро Бейко, Бішата, Маць Бородикович, Гаврилко з двома синами, Петро Гадків, Федір Гадків, Дмитро Галушко, Горинь, Грицько, Федько Зварич, Іван Криж, старий Мазиброда, Максимко, Яць Миша, Яць Плетенець, Івась Полесенко, Іван Полтак, Лукшій, Ілько Сава, Савка, Прокіп Самберка, Сапик, Семен, Тесляк, син Чернякевича з Задубрівців; Андрій Варвариця, Іваниха з синами Нестером, Прусиком і Яремою, Івась Мельник, Роман, отаман, Ямниха з Перерова; Андрій Баран, Григій, піп Михалко, Поташник, отаман Третьак з Підгайчиків; Ясько з Слобідки; Олекса Батьків,

Рисунки 1, 2, 3
Печеніжин.
Урочище
Замкова Гора.
Оборонний
вал і рів

1

2

1. Сіреджук П.
Першовитоки
Прикарпаття //
Краєзнавчий збірник
на пошану Богдана
Гаврилів. — Івано-
Франківськ: Тіповіт,
2003. — С. 43.

2. ЦДІА України,
м. Львів, ф. 5, оп. 1,
спр. 143, с. 1102.

3. Horn M. Op. cit. —
S. 81.

4. Грабовецький В. В.
Нариси історії
Прикарпаття: В 5 т. —
Т. 2 (XVI — перша
половина XVII ст.). —
С. 112, 177.

3

Береза, Григор Демянів, Федько Дяк, Савка Клуник, Гаврило Косевський, волошин Павло Коста, Гаврило Костинець, Іван Кравець, Матвій, Василь Мацькович, Василь Мисько, Матей Мициків, кравець Гриць Осадця, Григор Пашко, Гаврило Присяжний, шваґер Олексин Петрик, Олекса Присяжний, Ясько Ратаїв, Семанко, Семен, Лесько Тисменецький, Лучка Яцків, Ясько Чорний з Слободи; Бедюк, Петро Валько, Гіщак, Головата Юрчиха, Горбуля, Гуща, Кіндрат Головач, Луць Дволіжний, Данило Демидич, Петро Дуца, Жилиха, Іван Золин, Клим, Луцик Кожан, Гурко Левкович, Григор Луляк, Курч, Маць, Гавриш Медуля, Микитич, Данило Місевят, Мучило, отаман Остап, піп, Сениця, Сулек, Цина, Чар, Гаврило Чачко і Яхнів, Яцовчик з Чортівця⁵.

Повстанці завдали С. Потоцькому значної шкоди: захопили дорогі вироби з срібла і золота, гроші, худобу, збіжжя, продукти, домашні речі на суму понад сорок тисяч золотих.

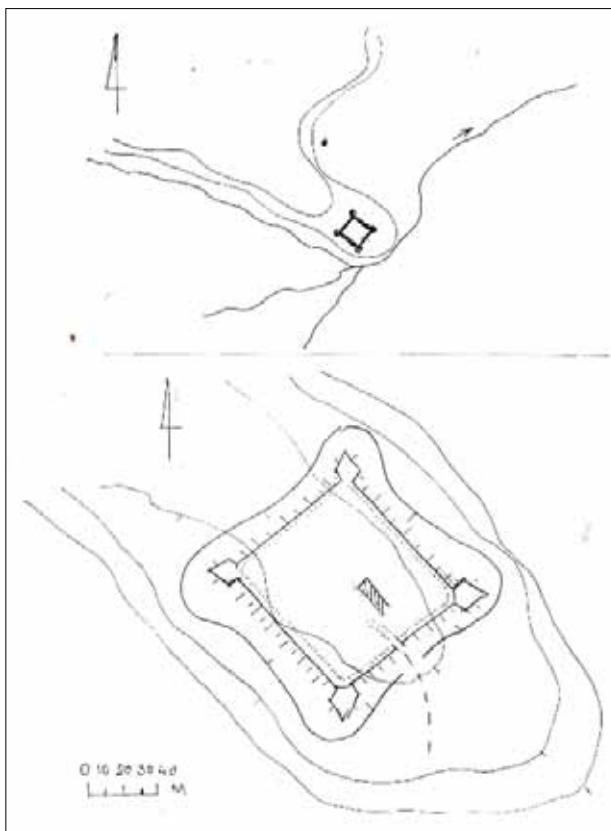
Дані про Печеніжинський замок вперше в науковий обіг введено 1901 р.⁶.

На території об'єкта проводились розвідувальні археологічні дослідження прикарпатських вчених (рисунок 1).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Влітку 2008 р. археологічна експедиція під керівництвом М. Вуянко провела дослідження пам'ятки; було встановлено факт пожежі на об'єкті, умовно датований серединою XVII ст. У вересні 2009 р. М. Вуянко, Б. Томенчук, В. Романець, М. Волощук провели обстеження пам'ятки та її фотофіксацію (рисунок 4). Невідомі архівні дані про Печеніжинський оборонний двір зібрав П. Сіреджук⁷. Дослідженням пам'ятки в 90-х рр. XX ст. займався В. Грабовецький⁸.

Рисунок 4
Печеніжин.
Урочище
Замкова Гора.
Оборонний
двір

5. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 142, с. 769 – 772.

6. Жерела до України-Руси. – Львів, 1901. – Т. V. – С. 121 – 122.

7. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 48.

8. Грабовецький В. В. Історія Печеніжина. – Коломия : Світ, 1993.

ПІСТИНЬ І

Село Пістинь
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Пістинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в південно-східній частині села, на правому високому березі р. Пістинька (права притока р. Прут), в урочищі Штурбак

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

Кінець XVII – початок XIX ст.

ОПИС

Фортифікація складалася з двох прямокутних майданчиків: великого (50x40 м) південного та малого (30x30 м) північного. Північна сторона примикала до високого обриву берега. З південно-західної сторони проходив глибокий оборонний рів, який і зараз добре зберігся. Північно-східні стіни являють собою ескарповані схили мису, утвореного р. Пістинькою і потічком Штурбак (колись – Шкрабан)¹. Північно-східна стіна малого майданчика має сліди кутових веж-бастіонів (рисунок 1). В'їзд був у куті, утвореному південно-східною стіною малого і північно-східною стіною великого майданчиків. Тут було побудовано додатковий зовнішній вал з вежею, вздовж яких і проходила в'їзна дорога (рисунки 2, 3). Дана територія наразі є приватною власністю.

ІСТОРІЯ

Перша письмова згадка про Пістинь датується 1373 р.² Близько 1750 р. село отримало міський статус, який зберігало до Першої світової війни³. Об'єкт проіснував до початку XIX ст. Згодом австрійська влада його освоїла під в'язницю. План цієї тюрми 1803 р. зберігся до наших днів⁴. Площа двору є на

1. Гаврилків В., Бесюк Г., Пліхтяк Н. Віхи історії. Краєзнавча розвідка про Пістинь. – Косів: Писаний камінь, 2000. – С. 6.

2. AGZ. – Lwów, 1875. – Т. V. – С. 39.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 260, с. 420.

Рисунок 1
Село Пістинь.
Урочище Штурбак.
Місце розташування
оборонного двору

Рисунки 2, 3
Село Пістись.
Урочище Штурбак.
Фрагменти валових
укріплень

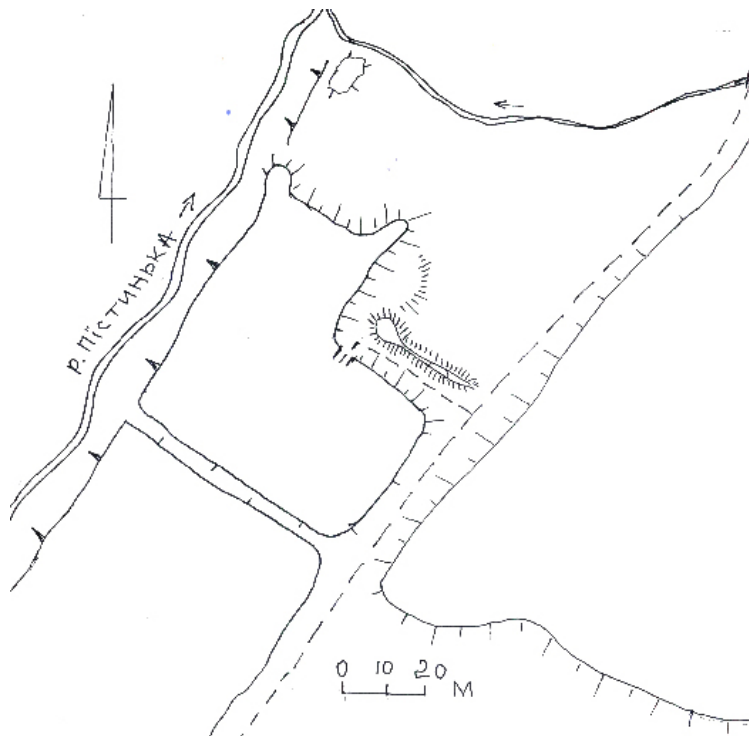
фотознімки об'єкта⁸ (рисунок 4). Невідомі архівні дані про Пістинський оборонний двір зібрав П. Сіреджук.

кадастрових картах 1859 і 1926 років.⁵ З письмових джерел, які вдалося відшукати, встановлено, що він уже існував у 1675 р. Зокрема, в матеріалах Галицького гродського суду, датованих 29 квітня 1675 р., зазначається, що Богуслав Потоцький заставив гвіздецьких євреїв відвезти награбоване добро у міщан Гвіздця і селян Сорок і Росохача до замку у Пістині⁶. Факти з минулого оборонного двору в науковий обіг вводяться вперше.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Перші поверхневі обстеження пам'ятки були виконані у 80-их роках ХХ ст. вчителем географії ЗОШ с. Пістись В. Гаврилківим. Експедиція на чолі з О. Мацюком 25 вересня 1993 р. провела перше наукове обстеження місця розташування фортифікації⁷. Пам'ятка була внесена до реєстру оборонних споруд Косівщини. Повторно оборонний двір досліджувався впродовж 2008 р. науковою експедицією Інституту історії, етнології і археології Карпат під керівництвом М. Кугутяка (Б. Томенчук, М. Волощук). Було проведено обстеження, зйомку плану, опис та зроблено

Рисунок 4
Село Пістись.
Урочище Штурбак.
Схема оборонного
двору

3

---

4. Там само, ф. 726, оп.1,
спр.165, арк.1.

5. Там само, ф. 186,
оп. 7, спр. 59 – 63.

6. ЦДІА України,
м. Львів, ф. 5, оп. 1,
спр.176, с. 1626.

7. Мацюк О. Вказ.
праця. – С. 87.

8. Томенчук Б.,
Кугутяк М. Вказ.
праця. – С. 49.

ПІСТИНЬ ІІ

Село Пістинь
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Пістинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у південно-західній частині села Пістинь, на лівому високому березі р. Пістинька (права притока р. Прут) в урочищі Вали

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

Липень 2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслов

ОПИС

Об'єкт підпрямокутної форми (100x150 м). Споруджений на високому мисовидному виступі берега, у зв'язку з чим три його сторони є ескарпованими схилами (рисунком 1). У даний момент вони обривисті. З напільної північно-західної сторони пам'ятка обмежена потужним (довжиною 40 м) оборонним валом (висотою 6 м) та ровом (ширина 6–8 м, глибина 3–4 м). На його кінцях (флангах) простежуються сліди кутових веж (бастіонів). В'їзд фіксується в центральній частині валу невеликим розривом. В'їзна дорога, очевидно, проходила по дну рову. На протилежному березі річки розташовувався давній монастирський комплекс.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У 2008 р. ґрунтовні дослідження і опис фортеці були здійснені М. Кугутяком та Б. Томенчуком¹.

Рисунок 1
Село Пістинь.
Урочище Вали.
Схема оборонного двору

1. Томенчук Б.,
Кугутяк М.
Вказ. праця. — С. 49.

ПІСТИНЬ III

Село Пістинь
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Пістинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у центральній частині с. Пістинь, на лівому підвищеному березі р. Пістинька (права притока р. Прут) в урочищі Центр

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хрулов

ОПИС

Оборонний двір підпрямокутної форми (70x80 м) простежується незначним підвищенням у центральній частині невеликого плато лівого берега р. Пістинька. Навпроти нього, на правому березі невеликого потічка, зафіксовано ще один майданчик підтрикутної форми (60x70 м), який має ескарповані схили.

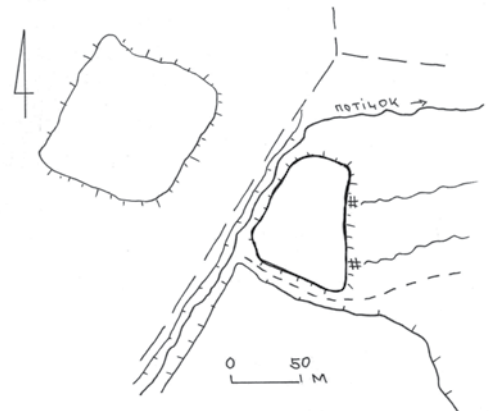
З напільної південно-західної сторони, очевидно, знаходився рів, яким тепер проходить дорога. В підніжжі його східного схилу розміщені два давні джерела (криниці). Між цими двома майданчиками є стара дорога (рисунки 1, 2, 3).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У 2008 р. ґрунтовні дослідження, картографування і опис пам'ятки були здійснені Б. Томенчуком та М. Кугутяком¹.

Рисунок 1, 2
Село Пістинь.
Урочище Центр.
Схема оборонного двору

1. Томенчук Б., Кугутяк М.
Вказ. праця. — С. 50.

Рисунок 3
Село Пістись.
Урочище Центр.
Фрагмент валу
оборонного
двору

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Пнівський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у с. Пнів

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Кам'яна фортеця

ДАТУВАННЯ

1582 р. – початок XIX ст.

ОПИС

Пнівська фортеця зведена на невеликому природному підвищенні Забережжя, яке в XV–XVI ст. було правим берегом Чорної Бистриці, яку нині називають Надвірнянською Бистрицею (рисунок 1). Східну сторону замке обороняв досить глибокий яр. Від заходу замок захищав крутий схил пагорба. Північна і південна сторони були більш доступними для штурму, адже до них прилягала відкрита рівнина (рисунок 2). В стратегічному плані замок являв собою п'ятикутник з чотирма кутовими різної конфігурації вежами, що виступають за лінію сторін. У південно-східній стіні були влаштовані дві навісні стрільниці: одна – біля Круглої вежі, друга – біля вежі з контрфорсом, яка не збереглася до наших днів. Обороноздатність фортеці підсилював трикутний виступ, що виконував роль вежі у південно-східній стіні, та в'їзна вежа (рисунок 3). Зовнішні вежі і мури замку збудовані з великих тесаних блоків гірського та річкового каменю. В місцях пізнішого ремонту є кладки цегли. Товщина мурів стін і веж не однакова і доходила до 2 м. Висота мурів сягала висоти 9 – 10 м.

Оборонні вежі були дво-триярусними з дерев'яними перекриттями (рисунок 4). У стінах веж добре збереглися гнізда, куди вкладалися дерев'яні перекриття. Зовнішні стіни і трикутний виступ мали два яруси стрільниць. До стрільниць другого ярусу з внутрішнього боку були прилаштовані дерев'яні галереї, на яких в час загрози оборонці займали заздалегідь визначені місця. Вежі замку виступають за лінію стін, а це дозволяло вести вогонь по всій довжині і контролювати підступи до них. Вони на другому і третьому поверхах мали віконця, з яких в години облоги також вівся обстріл ворога. Під вежами замку розміщувалися підвальні приміщення (рисунок 5). В'їзна брама була у вежі (посередині південної стіни). Перед нею був глибокий рів, через який перекинуто підйомний міст, що в разі небезпеки піднімали при допомозі спеціальних механізмів. Брама була тріярусною з численними стрільницями: нижні – для гармат, що виходять до рову, верхні – для ручної вогнепальної зброї. На другому і третьому ярусах розміщувалися вікна. В холод-

ну погоду варта грілася біля вогнища, яке розкладали в стіні надбрамного простору. Оборону в'їзду підсилював неправильної форми чотирикутник, який гострим кутом виступав за межу оборонної стіни. Загальна площа пнівської фортеці досить значна і становить 0,4 га. На території замку розміщувався палац родини Куропатів, конюшня, інші господарські будівлі і колодязь. Палац на дитинці примикав до південно-східної стіни. Під житло використовували другий і третій поверхи. В гранчастій вежі містилася каплиця.

ІСТОРІЯ

Уперше замок у Пньові згадується 1582 р., хоча, на думку частини істориків (зокрема, В. Грабовецького¹), міг виникнути ще до XIV ст. або ж у другій половині XVI ст. Найбільш резонансною з подій найближчого до часу виникнення періоду є напад опришківської ватаги Степана Буклашки та Гриня Кардаша в 1621 р. У штурмі взяло участь 48 осіб². Основний мотив нападу – розправа над магнатом за визиск поневолених

Рисунок 1
Село Пнів. Руйни замку

Рисунок 2
Село Пнів. Вигляд на фортецю

селян та пограбування їхнього майна. Вони діяли за розробленим заздалегідь планом. Від слуги замку Прокопа Ючева ватаг довідався, де можна зробити підкоп, щоб безперешкодно проникнути в замок. По ньому і пробралися на територію замку. Сторож, який помітив опришків, з невідомих причин не піднімав шуму, тому їм вдалося поранити власника замку Олександра Куропатву і забрати з собою деякі дорогоцінності. Щоправ-

1

2

да, шляхті вдалося схопити 24 опришків³.

Другою важливою подією в долі замку була облога в середині листопада 1648 р. повстанцями Семена Височана. Останній під тиском польських військ був змушений відступити на Брацлавщину, де зі своїм загоном влився в полк Івана Богуна. В 1649 р. замок облягали козаки Білоцерківського, Корсунського, Черкаського, Чигиринського, Канівського і Уманського полків⁴. Тоді фортеця зазнала великих руйнувань і на її віднов-

лення сейм Галицької землі 1668 р. виділив 1000 злотих.

Чергова облога замку відбулася у вересні 1676 р., коли під його стіни підійшло багатотисячне військо турецької армії під командуванням Ібрагім-паші. Обложені гідно оборонялися, дочекавшись підтримки військ з-під Журавно (тепер населений пункт Львівської області). Турки, відчуючи загрозу, зняли облогу. Під 1680 р. Пнівський замок (разом зі Станіславом) згадується

як оплот і захист усього Покуття. 20 грудня 1697 р., у результаті переділу родинного спадку фортеця опинилася в руках Гелени Куропатви, дружини власника Делятина і цілого ключа Адама Станіслава Белзецького⁵.

У замку концентрувалися величезні багатства магнатської родини Куропатвів, нагромаджених через стягнення податків з місцевих селян. Зокрема, в інвентарі речей, складеному в замку 29 листопада 1658 р., по смерті дружини Петра Куропатви, записано

Рисунок 4
Село Пнів. Оплот
родини Куропатів

552 золоті і срібні речі на суму понад 200 тис. злотих, у тому числі срібна коновка, невеликий срібний котел, три срібні ліхтарі та ін.⁶

У 1745 р. припинив існування рід Куропатів, Пнівський замок відійшов до магнатів Сенявських, а відтак – до Цетнерів. Згодом фортеця стала державною власністю, поступово занепадаючи⁷.

Відомо, що в замку власником регулярно велося підписання грамот, адресованих церковним громадам багатьох гуцульських сіл. Документи затверджували право на користування землями, які були закріплені за тією чи іншою церквою Косівщини, Коломийщини і Надвірнянщини. Сьогодні вони є важливим джерелом до історії церков краю⁸.

ЛЕГЕНДИ

За легендою фортеця мала підземний хід до Надвірнянського замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Одним з перших Пнівський замок був введений до реєстру фортифікаційних споруд Галичини польським істориком О. Чоловським⁹. У XIX – на початку XX ст. були здійснені перші фотознімки пам'ятки (рису-

Рисунок 3
Село Пнів. Фрагмент
бастіону

1. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII – XIX ст. – С. 66 – 67.

2. Грабовецький В. В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI – XIX ст.) в літописі та ілюстраціях. Видання 2-ге, доповнене. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – С. 36; Украинские Карпаты. История / Ред. колл. Ю. Ю. Сливка и др. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 66.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 120, с. 164 – 169.

4. Там само, спр. 141, с. 1819 – 1821, 1864 – 1868, 1492; Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1901. – Т. V. – С. 85 – 86, 118.

5. Там само, спр. 188, с. 193–204, спр. 197, с. 1400 – 1404; спр. 198, с. 1402; спр. 230, с. 826 – 830; ф. 6, оп. 1, спр. 199, с. 834.

6. Там само, спр. 149, с. 1478 – 1479.

7. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2. – С. 113.

8. ЛННБУ. ВР, спр. 778, арк. 340 зв., 833 зв. – 834.

9. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – Lwów, 1892. – S. 33 – 34.

10. Prochaska A. Fragmenty historyczne, zamki kresowe i kresowa szlachta // Przewodnik Naukowy i Literacki. Rocznik XLIV. – Lwów, 1918. – S. 1076.

Рисунок 5
Село Пнів.
Вигляд на фортецю

Рисунок 7
Село Пнів.
Поштова листівка
із зображенням
фортеці. Підпис
«Руїни замку
Куропатівів
(пам'ятка XVI ст.)»

5

нок 7). Пізніше короткі нариси про замок залишили А. Прохазка, І. Криг'якевич та ін.¹⁰

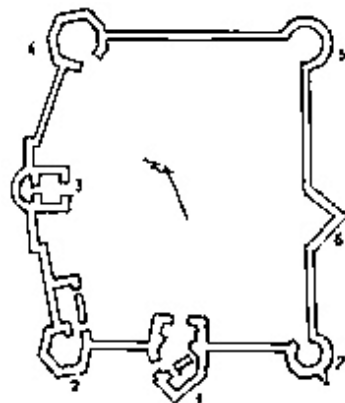
Грунтовніше вивчення Пнівської фортифікації розпочалось наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., коли за результатами досліджень В. Вечерський, М. Мицан та М. Максим'юк опублікували спеціальні історичні нариси, присвячені замку¹¹. Неодноразово пнівська твердиня була предметом зацікавлення краєзнавців та журналістів, які залишали короткі повідомлення до історії замку в газетних чи журнальних статтях, нарисах з історії населених пунктів¹². Упродовж 2006 – 2010 років Пнівський замок активно досліджувався працівниками Інституту історії, етнології і археології Карпат під керівництвом М. Кугутяка (П. Сіреджук, Б. Томенчук та ін.) (рисунок 6). Невідомі архівні джерела до іс-

торії пам'ятки в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. зібрав П. Сіреджук. Загалом, Пнівський замок є найвизначнішою і найбільшою за розмірами пам'яткою кам'яного фортифікаційного будівництва Галицької Гуцульщини.

11. Вечерський В. Замки и крепости Украины. – К., 2005. – С.112; Максим'юк М. Вказ. праця. – С. 1 – 50; Мицан М. Пнівський замок: збереження чи забуття // Прикарпатський туризм. – 2005. – 28 березня; Максим'юк М. Твердиня у передгір'ї Карпат

[Пнівський замок Надвірнянського району] // Галичина. – 2008. – 20 лист. (№175-176). – С.17; Палков Т. Замки Карпат. Історія і легенди. Путівник. – Львів. Ладекс, 2009. – С. 54 – 58.

12. Гандзюк Р. Вказ. праця. – С. 28 – 36.

Рисунок 6
Село Пнів. Схема замку

РОЖНІВ

Село Рожнів
Косівського району

Рисунок 1
Село Рожнів.
Урочище Старий
двір. Залишки
валових укріплень
оборонного двору

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Рожнівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в північній частині села Рожнів, на підвищеному правому березі р. Гнилиця (ліва притока р. Рибниці), в урочищі Старий двір

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

Перша половина XVIII – початок XIX ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

10 травня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ОПИС

Пам'ятка мала чітку прямокутну форму (90х80 м). З двох сторін (північна і південна) її оборонні стіни омивалися двома потічкамими, між якими розміщувався оборонний двір. Із західної сторони, очевидно, був оборонний вал і рів (рисунок 1). Сліди окремих фортифікаційних елементів присутні і зі східної оборонної стіни (рисунок 2, 3). Біля південної стіни на березі ріки був млин. Біля замку (0,4 км на північний схід) розміщувався монастир з церквою Пресвятої Діви Марії¹.

ІСТОРІЯ

Населений пункт, вірогідно, існував у княжій добі, адже в часі Речі Посполитої був королівським селом. Перша письмова згадка про Рожнів датується 1408, друга – 1424, а третя – 1427 рр.².

Про оборонний двір Миколи Прибиславського, що був у Рожневі, маємо небагато

відомостей. Зокрема, 2 серпня 1739 р. він був пограбований російськими козаками. У шляхтича забрано готівки 550 тисяч злотих, чотири шаблі, в тому числі й срібну, одяг, дорогоцінні речі, серед яких значився перський килим вартістю 80 злотих, 7 швабських сорочок, три гданських обруси, три великих окутих кедрових скрині. Вартість забраних у нього речей становила 5825 злотих польських³. Панський двір у селі ще функціонував у 1803 р. Згадка про нього є в описі нерухомого майна, яке належало церкві Святого Василя⁴. В науковий обіг відомості про цей двір введено вперше.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Б. Томенчук та М. Кугутяк весною 2010 р. провели обстеження території двору, здійснили картографування пам'ятки та виконали її опис. Архівні дані до історії оборонного двору в Рожневі зібрав П. Сіреджук.

1. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 50.

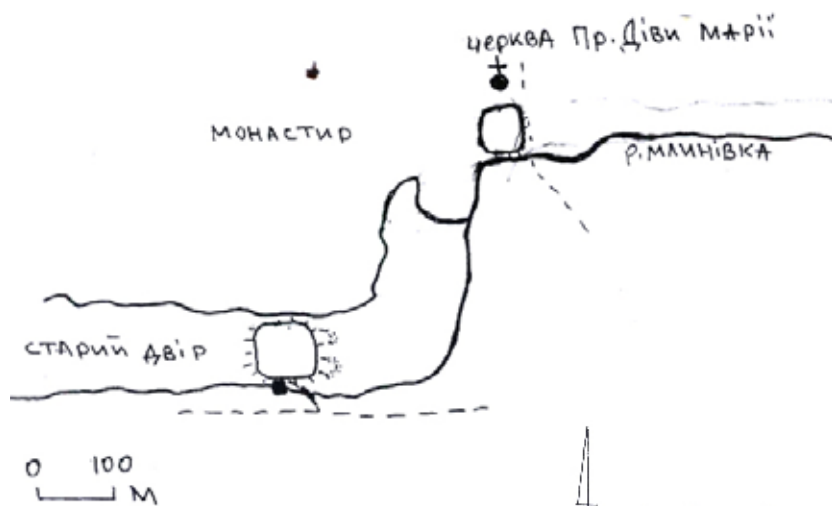
2. Сіреджук П. Рожнів у XV – XX століттях. Нариси історії села. – Львів: СПОЛОМ, 2010. – С. 24.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 243, с. 1835 – 1836.

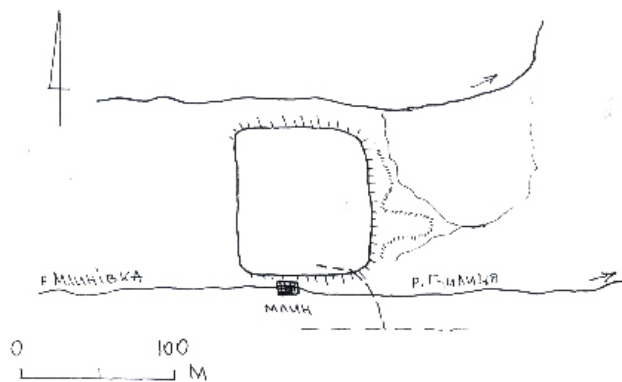
4. Там само, ф. 159, оп. 9, спр. 2345, арк. 25.

1

Рисунки 2, 3
Село Рожнів.
Урочище Старий
двір. Схема
оборонного двору

СОЛОТВИН

Селище міського типу Солотвин
Богородчанського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Солотвинський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в південно-західній частині селища на високому мисовидному виступі, утвореному двома потічками, в урочищі Вали

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок (*castrum*)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

30 травня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслів

ОПИС

Майданчик підпрямокутної форми (100x100 м), займає верхнє, найвище плато цього мису. З усіх чотирьох сторін майданчик мав вал і рів, який зараз зберігся лише у південно-східному куті, де є залишки в'їзду та окремого вежоподібного майданчика (5x4 м) (рисунки 1, 2). На момент існування фортифікації, за даними Мирона Степановича Лучицького 1931 р. н., чия хата розташована на території колишнього замку, який омивався потічком Солонець. Територія оборонної споруди тепер зайнята садибами. За даними респондента, вали пам'ятки колись сягали 5 – 6 м висоти, створюючи периметр 300x300 м (як у Добротові, Кутах та інших містечках краю). У 90-х роках ХХ ст. вони були зруйновані екскаватором у ході будівельних робіт. Під час копання криниці в межах колишньої оборонної споруди на глибині 1 м було знайдено кубічний камінь.

ІСТОРІЯ

Первісна назва поселення – Краснополе. Населений пункт виник у першій половині XVII ст. Вперше згадується в письмових джерелах 1634 р.¹. Протягом 1634 – 1641 років у документах Краснополе значиться новозаснованим містечком. За теперішньою назвою Солотвин відомий з 1645 р.². За часів Речі Посполитої належав до королівського домену. Солотвин був господарсько-адміністративним центром однойменного староства.

Вірогідно, з виникненням містечка в ньому й збудували фортифікацію. Станом на 1662 р. замок уже існував, адже на його потреби піддані села Раковець від господарства давали по возові дерева³. Повторно пам'ятка згадується 1670 р. в угоді, складеній між братами Якубом і Домініком Потоцькими. У ній зазначалося, що піддані Якуба Потоцького мають право рубати ліс для потреб замку і солеварень у Солотвині тільки два рази в тиждень: по понеділках і вівторках.

Чергова згадка про Солотвинський замок датується 22 січня 1692 р. Адміністратор Солотвина Іоанн Вільчинський скаржився до Галицького гродського суду, що у драганській в'язниці Солотвинського замку незаконно утримували єврея Лейзора⁴.

Остання письмова згадка про Солотвинський замок датується 2 березня 1762 р.⁵.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дані про пам'ятку в 1901 р. першим у науковий обіг ввів С. Томашівський. Б. Томенчук та М. Кугутяк в 2010 р. здійснили обміри, опис замку, провели його фотографування (рисунок 3).

Матеріали до історії солотвинської фортифікації зібрав П. Сіреджук. Пам'ятка була предметом дослідження В. Грабовецького.

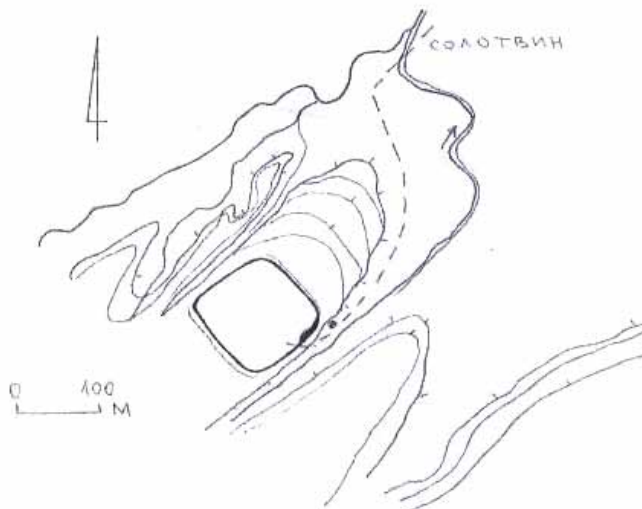
1

Рисунки 1, 2
Селище міського
типу Солотвин.
Урочище Вали.
Система оборонних
укріплень

2

Рисунок 3
Селище міського
типу Солотвин.
Урочище Вали.
Схема оборонного
двору

1. Томенчук Б.,
 Кугутяк М. Вказ.
 праця. – С. 50.

2. ЦДДА України,
 м. Львів, ф. 6, оп. 1,
 спр. 197, с. 1867.

3. Там само, ф. 5, оп. 1,
 спр. 243, с. 1835 – 1836.

4. Там само, ф. 159,
 оп. 9, спр. 2345, арк. 25.

СОПІВ

Село Сопів
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Сопівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у південно-західній частині села Сопів, на лівому заплавному березі потічка Бутьковець (права притока р. Сопівка (Лючка), в урочищі Підзамчисько

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ОПИС

Пам'ятка мала чітку прямокутну форму (20x20 м). Північною стороною він примикав до берега. Тут простежуються цегляні підвальні приміщення. З інших сторін, очевидно, був невеликий вал та рів, які зараз знівельовані (рисунки 1, 2).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Б. Томенчук, М. Кугутяк восени 2009 р. здійснили обміри, опис і фотозйомку пам'ятки¹.

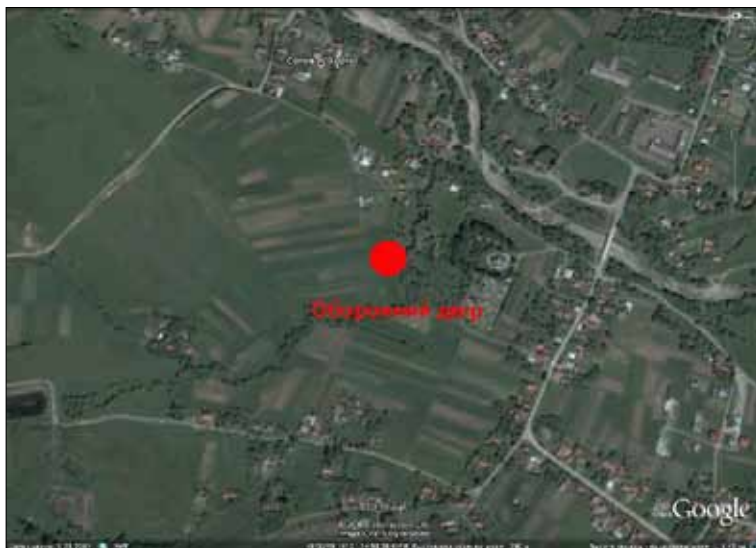

Рисунок 1
Село Сопів. Урочище Підзамчисько.
Місце розташування оборонного двору

Рисунок 2
Село Сопів. Урочище Підзамчисько.
Схема оборонного двору

1. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 51.

СТАРІ БОГОРОДЧАНИ

Село Старі Богородчани
Богородчанського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Богородчанський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в західній частині міста на високому мисоподібному пагорбі берега р. Бистриця Солотвинська в урочищі Підзамчисько

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

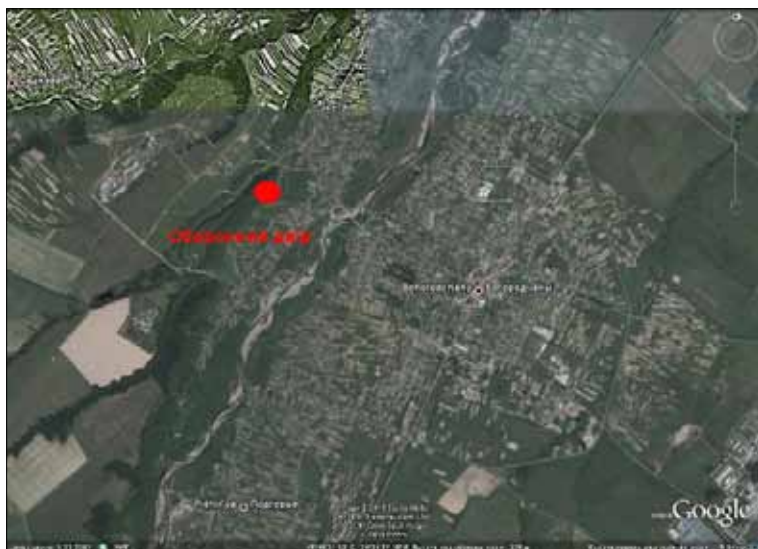
6 червня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслов

ОПИС

Городище мисовидного типу (рисунок 1). Розміщене між двома потічками. Складається з чотирьох майданчиків. Перший (північний) 30х35 м оточений по периметру невисоким валом (рисунок 2). У південно-західному куті фіксуються сліди вежі-бастіону. Другий майданчик (35х30 м) також оточений по периметру невисоким валом. Між цими двома майданчиками розміщені два рови і вал між ними. Третій майданчик (50х30 м) найбільший. Він також має по периметру невисокий вал, а в південно-західному куті – вежу-бастіон. Між другим і третім майданчиком – широкий і глибокий рів. Четвертий майданчик (10х15 м) розміщений з напільної сторони. Від третього його відокремлюють два глибокі рови і вал. Схили городища ескарповані, а в південній частині обривисті (рисунок 3). Даний опис, а також виявлена кераміка, відповідають фортифікаціям, характерним для XVII ст. На карті австрійського картографа Міга ви-

глядає могутньою фортецею краю. Такої ж думки дотримується К. Баранський, дослідник історії Богородчан¹. У X – XIII ст. тут було укріплення, знищене згодом пізньосередньовічними забудовами.

ІСТОРІЯ

Первісна назва населеного пункту – Богородчани. Вона вперше згадується 1441 р.². Перша письмова згадка про замок датується 1646 р.³.

У цьому замку його власники писали листи, надавали грамоти, складали контракти на оренду поселень, розглядали суперечки конфліктних сторін тощо. Зокрема, в Богородчанському замку 15 травня 1715 р., власниця Богородчан, кастелянша Київська Олександра з Косаковських Потоцька, своїм листом, датованим 15 березня 1715 р. дозволила єпископу Львівському, Галицькому і Кам'янець-Подільському та архімандриту Унівському Варлааму Шептицькому закріпити за Богородчанською міською церквою Святої Трійці земельний маєток. Місце для резиденції пароходу і декану Богородчанського деканату Василю Білявському на-

дано грамотою, написаною О. Потоцькою в замку 21 червня 1716 р. Власниця половини Заболотова, с. Олешкова та шостої частини села Тростянець О. Косаковська з Габрієлем Янським 2 січня 1718 р. уклала в Богородчанському замку договір на оренду вищеназваного свого маєтку терміном два роки за 15 тисяч злотих. Тут 1 липня 1721 р. слухалася облята (внесення змісту оригіналу документа в новий текст) між якимось Ясінським та двома євреями: Абрамком і Лейбою Здиковежами⁴. 10 квітня 1724 р. власники Богородчан Домінік Коссаковський та його дружина Софія Коссаковська написали ординацію для функціонування шпиталю – лікарняного притулку при костелі для перестарілих одиноких жінок у Богородчанах, в якій зобов'язали адміністрацію Богородчанського замку щоквартально з продовольчого складу видавати йому півтори осьмачки

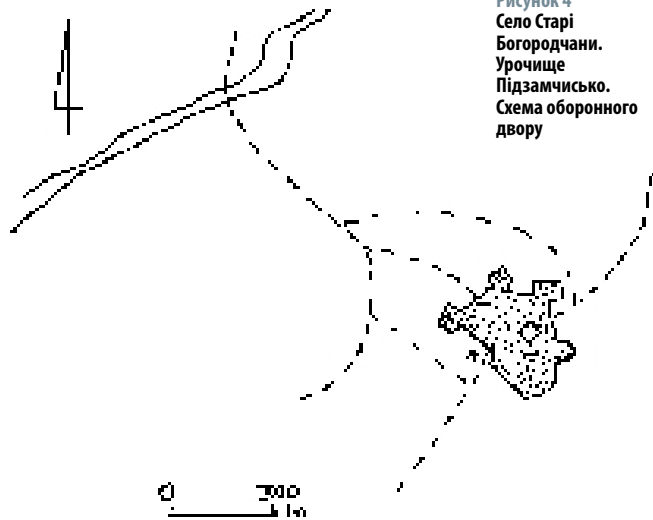
1. Barański K. Przemienili... – S. 276.

2. AGZ. – Lwów, 1887. – T. XII. – S. 93.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 139, с. 1012.

4. Там само, спр. 231, с. 1372 – 1373.

Рисунок 4
Село Стари
Богородчани.
Урочище
Підзамчисько.
Схема оборонного
двору

жита, півчетвертки пшениці, один четверик вівса, один четверик ячмінної крупи, четверик моркви, пів фаски масла, пів бочки солі, півчетверика гороху, 50 головок капусти, один полець солонини, на великий піст три гарнці олії, три бочки пива, п'ять возів дров на літню пору і десять фір дров на зимню пору, шість злотих на м'ясо, півкопи сира та копу соленої риби – оселедців⁵.

У 1744 р. замок здобули опришки під керівництвом Олексія Довбуша, про що залишився акт від 25 серпня 1744 р.⁶. За результатами нападу було здійснено ревізію майна: «У тій скарбниці і покоях і скринь і 24 столиків порубаних. . . Дві шкірою оправлені валізи порубано, одна скриня з книгами і паперами зверху полупана, дві інші скрині, з яких багато паперів на середині скарбниці попалено; полум'ям і вогнем килими поспалено, а скарбниця була майже спалена. У скрині порцеляна і скло потовчене. Всі три дзеркала на друзки потовчені, столики китайські порубані; з чорного сейфу економічні книги і папери порозкидані. Столик з паперами різними порубаний, папери порозкидані. Тут вельможного панства Романовського речі також порубані. Контуш білий з багатого матеріалу, горностаями підшитий і обкладений соболями, блідозелений з турецької матерії у золоті квіти чорними хутрами підшитий знищили... Забрано будзиган срібний, оздоблений камінням, патронташ із срібної бляхою. У скарбниці добрий контуш гданський, великий, пана Романовського, в якому гудзика повідривані, через що сукні попсовано, а також порізані, потоптані і воском скапані. Із скрині дві шапки добрих і поясів кілька взятих. Дерев'яні скрині з хутрами і різними кавалками розрубані. Великі скрині, просто оковані, пошкоджені. У тій же скрині вчинено шкоди за звітом на тисячу злотих. У тій же самій скрині пообрізані великі срібні позолочені сагайдаки, залишилося рушниць, як визначено дві, і дві пари паризьких пістолів. Це саме

їх милостиве панство Романовські визнали про той грабіж скарбниці. Посуд знищено і шкатулки, всі скрині потовчені, жодна цілою не залишилась. У покоях багато речей порубано, потовчено, а решта забрано. Інший столик у тому ж покої порубано, папери порозкидано. . . В інших покоях скриньки пані Комісарової порубані, потовчені на шматки, а деякі речі забрані. В тому ж будинку три вікна розбиті, віконниці порубані, 4 людини, з них двох жовніврів, вдарено топірцями по плечах, голові, шиї, порубано на смерть. Конвентецького чоловіка, який підняв тривогу, на дзвіниці застрілили. Швеця в груди прострілено, жида топірцем на передмісті порубано. Вікна повибивано, тут же замкового ключника тятю у голову кілька разів сокирами і по плечах жорстоко збито. Тут же слугу міського сокирами по руках, плечах збито. . .»⁷. Відомо, що сам Олекса Довбуш зі скарбу цього замку забрав дорогоцінний діамантовий хрест, який у нього був вилучений в день смерті⁸.

31 березня 1757 р. власник міста Богородчани Станіслав Коссаковський в Богородчанськім замку написав презенту міському пароху Андрію Старожинському, в якій зазначалося, що за парафією зберігаються всі її попередні надання. Загалом пам'ятка проіснувала до кінця XVIII ст.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Б. Томенчук та М. Кугутяк впродовж 2009 – 2010 років провели обміри, опис замку, фотографування⁹ (рисунок 4). Архівні матеріали до історії пам'ятки зібрані П. Сіреджук та В. Грабовецький.

5. AALw. – AV.18. – Sygn. 15. – С. 10.

6. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 250, с. 1778.

7. Грабовецький В. В. Олекса Довбуш. – Львів: Світ, 1994. – С. 255;

Грабовецький В. В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI – XIX ст.). – С. 123 – 124.

8. Грабовецький В. В. Олекса Довбуш. – С. 229.

9. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 44.

Рисунок 1
Село Старі
Богородчани.
Урочище
Підзамчисько.
Місце розташування
оборонного двору

Рисунок 2
Село Старі
Богородчани.
Урочище
Підзамчисько.
Місце розташування
оборонного двору

Рисунок 3
Село Старі
Богородчани.
Урочище
Підзамчисько.
Валові укріплення

СТОПЧАТІВ

Село Стопчатів
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Стопчатівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у південно-західній околиці села Стопчатів, на правому високому березі р. Лючка (права притока р. Прут), в урочищі Фабрика

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

Червень 2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, М. Волощук

ОПИС

Об'єкт має чітку п'ятикутну форму (80x80x60x60x80 м). Споруджений на деякій віддалі (60 м) від високого берега, між двома глибокими ярами. По периметру насипано потужні (високі і широкі) оборонні вали, з внутрішньої сторони яких простежено окремі фрагменти цегляних казематів (рисунки 1, 2). В'їзд фіксується розривом у північному валу (рисунком 3). Біля пам'ятки проходить стара дорога, яка веде вздовж берега р. Кошелівка до с. Уторопи.

ІСТОРІЯ

Первісна назва населеного пункту – Стопчатче. Перша письмова згадка про Стопчатів датується 1373 р.¹. Оборонний двір належав посесору власника села.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У червні 2008 р. ґрунтовні дослідження (фотозйомка, обміри і опис) пам'ятки виконані Б. Томенчуком М. Кугутяком² та М. Волощуком (рисунком 4).

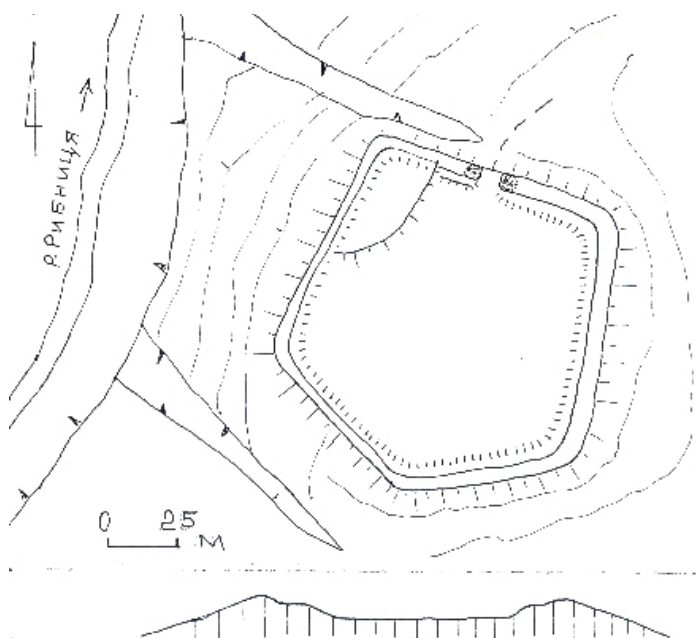

Рисунок 1
Село Стопчатів.
Урочище Фабрика.
Фрагмент цегляної
стіни

Рисунок 2
Село Стопчатів. Урочище
Фабрика. Оборонний вал

Рисунок 4
Село Стопчатів.
Урочище Фабрика.
Схема оборонного двору

Рисунок 3
Село Стопчатів.
Урочище Фабрика.
Місце розташування
в'їзду до
оборонного двору

1. AGZ. – Lwów, 1875. –
T.V. – S. 39.

2. Томенчук Б.,
Кугутяк М. Вказ.
праця. – С. 51.

ТЕКУЧЕ

Село Текуче
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Текученський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у с. Текуче

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ІСТОРІЯ

Село виникло наприкінці XVI ст. Достеменно воно відоме з 1620 р.¹ Тут був розміщений оборонний двір Матвія Раковського. Повсталі селяни Яблунівського ключа магната Станіслава Яблонівського та села Сопова восени 1648 р. пограбували його, забрали 2 кобили, 2 жеребців, 12 голів великої рогатої худоби та іншого майна².

Повторно цей двір зазнав руйнування 1673 р., коли був понищений турецько-татарським військом у часі польсько-турецької війни 1672 – 1676 років. Деякий час стояв у руїнах. В інвентарі села, датованому 29 квітня 1678 р., зазначається, що помешкання двору було без печі і вікон з двома коморами. Навпроти нього була пекарня з волоською піччю. Комора була без вікон, але з дверима. Вона була накрита дошками тільки на четверту частину. Город біля двору був пустий і без плотів. Винниця і бровар значилися спалені ворогом³.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У вересні 1993 р. наукова експедиція під керівництвом О. Мацюка виявила місце розташування пам'ятки⁴. Архівні дані про оборонний двір у с. Текуче на початку XXI ст. зібрав П. Сіреджук. У 2009 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомка і опис фортифікації були здійснені Б. Томенчуком і М. Кугутяком.

1. APKW, TS, sygn. 80, k. 50.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 141, с. 1448.

3. Там само, спр. 183, с. 1756.

4. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 87.

ТЮДІВ

Село Тюдів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Тюдівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у с. Тюдів

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ОПИС

Пам'ятка мала прямокутну форму. З усіх сторін оточена валами і ровами.

ІСТОРІЯ

Населений пункт виник на землях села Старі Кути. Тюдів відомий з 1593 р.¹. У селі розміщувався оборонний двір-замок. Він датується 1651 р.². Повторна згадка про нього відома з 1662 р.³. Черговий раз Тюдівський двір згадується 1668 р.⁴ У матеріалах Галицького гродського суду повідомляється, що в серпні того року корогва жовнірів під командуванням воєводи Белзьського, магната Іоанна Чарторийського грабувала жителів Кутського ключа: Кобак, Кут, Рибного, Тюдова і гірських сіл, завдавши їм шкоди на 4332 польських злотих. У ході безчинств двір і його укріплення було зруйновано. На відновні роботи потребувалося кілька сот злотих⁵.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

О. Мацюк (вересень 1993 р.) виявив незначні сліди колишніх укріплень⁶. Архівні дані про пам'ятку збирав П. Сіреджук.

1. ЦДІА України, м. Львів, ф. 134, оп. 2, спр. 44, арк. 114.

2. Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 141, с. 1448.

3. Там само, спр. 166, с. 613 – 614.

4. Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 89, с. 61.

5. Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 199, с. 795.

6. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 88.

УТОРОПИ

Село Уторопи
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Уторопський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт був розташований у центральній частині села Уторопи на високому березі р. Кошелівка, в урочищі Замок

ТИП ПАМ'ЯТКИ

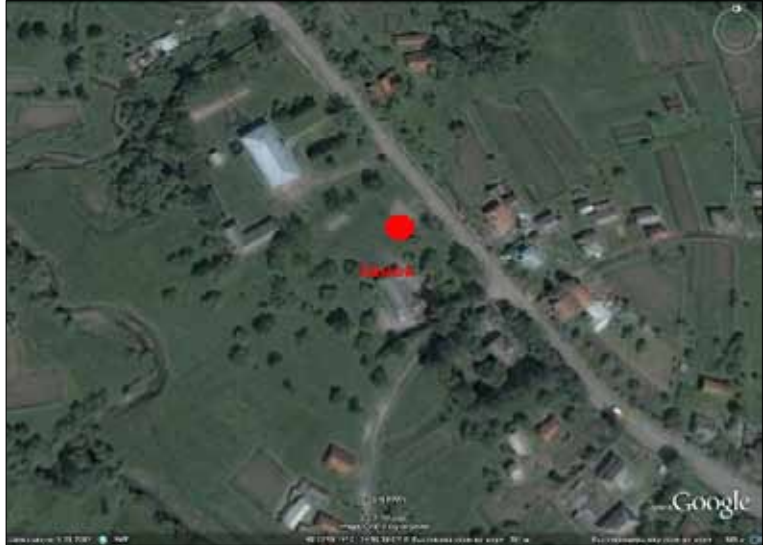
Міський замок (castrum)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ОПИС

Пам'ятка мала прямокутну форму (100х90 м). Південно-західною стороною фортифікація примикала до високого ескарпованого берега ріки, а з протилежного – до бокового яру. З двох інших сторін об'єкт мав оборонний вал та рів, які збереглися лише частково (рисунки 1, 2). На кутах простежуються сліди веж-бастіонів. Уздовж північно-східної стіни проходила давня дорога. Тут же був і в'їзд до фортифікації. На території фіксуються старі фундаменти. Біля об'єкта, на північ від нього, на місі, очевидно, була окрема господарська зона. Нижче фортифікації, вздовж річки, розміщувалася виробнича зона з окремих солеварних комплексів (бань). Населений пункт у південному напрямі перетинається дорогою регіонального державного значення Р-24, яка сполучає міста Коломию та Косів.

ІСТОРІЯ

Уторопи – одне з найдавніших сіл Галицької Гуцульщини. Перша письмова згадка про нього датується 1367 р. (villa Utrop)¹. Завдяки розвинутому солеварному промислу 1527 р. Уторопи стали першим на теренах краю містом з магдебурзьким правом² (В. Грабовецький вважає, що це сталося 1524 р.³). Як кожне тогочасне місто чи містечко, мало своє оборонне укріплення, про що містяться згадки за 1614 р. На той час серед його озброєння числилась лише одна гармата⁴. Замок належав родині Потоцьких⁵. Пізніші згадки про нього датуються 1663 та 1680 роками. З опису замку 1724 р. відомо, що він мав на озброєнні 6 гаківниць та 12 мушкетів⁶.

1. MRPS. – V. 1910. – Vol II. – Pars. V. – P. 105.

2. MRPS. – V. 1910. – Vol.I. – Pars. IV. – P. 267.

3. Грабовецький В. В. Уторопи: сторінки історії. До 630-річчя першої письмової згадки. – Івано-Франківськ: Крок, 1997. – С. 31.

4. ЦДІАЛ, ф. 5, т. 134, с. 683.

5. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112; Його ж. Уторопи: сторінки історії. – С. 56.

6. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 134, с. 683; спр. 222, с. 1591; ЛННБУ, ВР, ф. 141, оп. 1 спр. 1043/ II, арк. 8.

Рисунки 1, 2
Село Уторопи.
Урочище Замок.
Місце розташування
в'їзду до фортеці

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Першими фортифікаційні споруди Уторопів у своїх працях згадували польські історики кінця XIX – першої половини XX ст. В. Лозінський та О. Чоловський. У міжвоєнний період коротку замітку про оборонні споруди села залишив А. Прохазка⁷. Наукова експедиція на чолі із О. Мацюком у вересні 1993 р. виявила пам'ятку та провела її поверхнєве обстеження⁸. У серпні 2008 р. додаткове обстеження та фотофіксацію зробив М. Волощук (рисунок 4). У квітні 2010 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомку і опис фортеці здійснили Б. Томенчук і М. Кугутяк⁹ (рисунок 3). Джерела до історії замку в Уторопах зібрали П. Сіреджук та В. Грабовецький.

7. Loziński W. Op. cit. – S. 98; Prochaska A. Op. cit. – S. 1074.

8. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 88.

9. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 52.

Рисунок 3
Село Уторопи.
Урочище Замок.
Схема замку

Рисунок 4
Пам'ятний хрест
в с. Уторопи з
нагоди скасування
кріпосного права в
Галичині (1848 р.)

ФИТЬКІВ

Село Фитьків
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Фитьківський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка міститься біля сучасної каплиці, розташованої на місці старого невеликого костелу (рисунки 1, 2)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVIII – початок XIX ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЯ)

2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ІСТОРІЯ

Населений пункт у письмових джерелах датується 1433 р.¹ Оборонний двір у Фитькові було збудовано близько 1721 р. з ініціативи ксьондза сільського костелику Ігнація Францішека Борима на місці невеликого замочку, який був осідком шляхтича Сокольницького. Двір мав оборонний характер. Характерним його атрибутом була наявність башт. Припускаємо, що отець його продав власнику села, бо сам не прижився у Фитькові через брак пастви².

Протягом наступних десятиліть фортифікацію підтримували в належному стані. Не дивно, що про пам'ятку збереглися згадки в пізніших документах, зокрема – в Йосифінській метриці села, яка датується 19 грудня 1787 р. Тоді у дворі проживав Антон Борковський, котрий орендував село у Станіславської капітули, а також ще був власником села Лісна Тарнавиця. У цій метриці двір повторно згадується 18 серпня 1789 р. Згідно з документом, до двору належали такі сільськогосподарські угіддя: орного

поля 21 морг і 1145 сажнів, городів і лук – 104 морги і 1451 сажень, пасовищ і лісів – 362 морги і 655 сажнів, ставів – 21 морг і 1145 сажнів³.

Пам'ятка ще існувала в належному стані в 1820 р., оскільки згадується в Францісканській метриці села.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Восени 2010 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомка і опис пам'ятки були здійснені Б. Томенчуком і М. Кугутяком. Архівні дані до історії Фитьківського оборонного двору зібрав П. Сіреджук⁴.

1. Пташицкий С. Описание книг и актов Литовской метрики. – СПб., 1897. – С. 226.

2. AALw., AV, 1, sygn. 1, k. 59.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 19, оп. VI, спр. 32, арк. 1 зв., 73 зв. – 74, 83 зв.

4. Там само, ф. 20, оп. VI, спр. 36, арк. 1 зв.

Рисунок 1
Село Фитків.
Пам'ятні хрести з
нагоди скасування
кріпосного права у
Галичині (1848 р.)

Рисунок 2
Село Фитків.
Каплиця.
Місцезнаходження
оборонного двору

ХІМЧИН

Село Хімчин
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Хімчинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у північно-західній околиці села Хімчин на високому березі потічка в урочищі Замчиська

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

Червень 2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, М. Волощук

ОПИС

Ледь помітні сліди оборонної споруди фіксуються на мисовидному виступі берега потічка Хомчин (рисунок 1).

ІСТОРІЯ

Згадане село виникло близько 1592 р. на землях села Рожнева. Первісна назва Хомчин. Вона, ймовірно, пішла від річки Хомчин, на берегах якої воно виникло¹. Повторна згадка про Хімчин датується 1594 р.².

Тут був оборонний двір, який згадується в матеріалах Галицького Гродського суду за 1739 р., пізніше – 1743 р.³. Є документальне свідчення про нього 5 квітня 1744 р., коли власниця села Юстина Дідушицька терміном на три роки за 35 тисяч злотих здала село в оренду чернігівському стольнику пану Туркулу. Для обслуги двору власниця села виділила чотири селянських родини: дві піших і дві тяглих. Орендна угода між обома сторонами, укладена в цім дворі, вступила в силу з 5 квітня 1744 р.⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У червні 2008 р. дослідження, фотозйомка і опис пам'ятки були здійснені Б. Томенчуком, М. Кугутяком та М. Волощуком (рисунок 2). Архівні дані до історії Хімчинського оборонного двору зібрав П. Сіреджук⁵.

1. Акты, издаваемые Виленскою Археографическою Комиссиею. – К. – Вильна, 1887. – Т. XIV. – С. 421.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 9, оп. 1, спр. 602, с. 681.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 249, с. 1781.

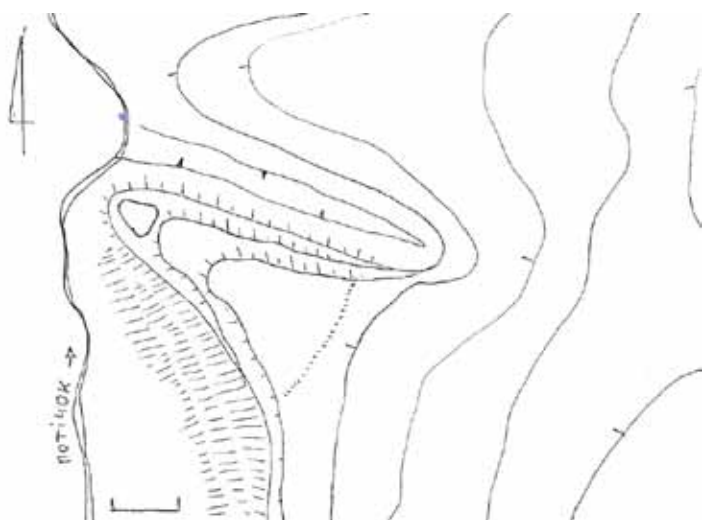
4. Там само, спр. 250, с. 2136 – 2139.

5. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 53.

Рисунок 1
Село Хімчин.
Урочище Замчиська.
Місце розташування
оборонного двору

Рисунок 2
Село Хімчин.
Урочище Замчиська.
Схема оборонного
двору

ШЕШОРИ І

Село Шешори
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Шешорівський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у північно-східній околиці села Шешори (біля г. Кернична), на правому високому березі р. Пістинька (права притока р. Прут) в урочищі Замчисько

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Королівський замок

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ОПИС

Замок підпрямокутної форми (50х30 м). Споруджений на високому мисовидному виступі берега. Три сторони, обривисті, а напільна (східна) – ескарпований схил (висотою до 2 м). На кутах чітко простежуються сліди веж бастионного типу. На майданчику, в південній частині, фіксуються окремі фрагменти кам'яних фундаментів (рисунки 1, 2). В'їзд, очевидно, проходив уздовж північного берега до північно-східної вежі. Довжина близько 40 м. На початку дороги в'їзду в місці повороту, біля обриву берега простежується основа зовнішньої вежі. Зі східної, напільної сторони, перед об'єктом, облаштовано невеликий (20х25 м) майданчик, який, очевидно, мав господарське призначення. Він оточений невеликим валом та глибоким (3 – 4 м) і широким (6 – 8 м) ровом. Останній захищав увесь замковий комплекс. Сьогодні це обійстя мешканця села М. Боринського.

ІСТОРІЯ

Шешори належать до найдавніших сіл Галицької Гуцульщини. Перша письмова згадка про село датується 1427 р. Вдруге Шешори згадуються 1445 р. Третя згадка про село припадає на 1456 р. На шешорських землях виникли чотири поселення: Рівне (1591 – 1641),

Брустури (1609), Прокурава (1633) та Шеніт (1820)¹.

Місцевий замок мав стратегічне значення, оскільки він перекривав єдину дорогу, що вела вглиб гір у найвужчому місці села – біля теперішнього Шешорівського лісництва. Звідси добре простежується рух по дорозі Яблунів – Косів. З точки зору військової стратегії – це ідеальне місце. Отже, при виборі місця під замок дуже вдало вибрано географічний рельєф та геологічну будову. Найбільш ранні дані про Шешорівський замок припадають на 1644 р.²

З 1665 р. він перебував у руках магнатської родини Потоцьких, зокрема галицького старости Теодора Потоцького, який мав маєтки не тільки на Гуцульщині, але й на Покутті: в селах Брустури, Вербівці, Сороки, Торговиця, Уторопи і Шешори³.

Цей замок, вірогідно, був резиденцією Т. Потоцького. Відомо, що 1 березня 1672 р. в ньому Христофор Потоцький віддав дві з 17 тисяч злотих, позичених ним під заставу села Шешори у Лукаша Дзеватовського. Цю суму 14 січня 1672 р. було позичено і оформлено в Кам'яниці-Подільському. Гроші К. Потоцьким віддані Л. Дзівановському в присутності свідків: Софії, дружини позичальника, писаря Теребовлянського гродського суду Станіслава Рабаровського та Петра Хратовського. Повернення зазначеної суми боргу скріплено підписами обох сторін та свідків. Чергова згадка про нього є в скарзі власника с. Шешори Христофора Потоцького, датованій 19 вересня 1678 р., на неправомірні дії і кривди, завдані брустурівським і шешорівським

селянам шляхтичем Міхалем Каковським в часі оренди (1676 – 1677 рр.), незаконне утримування у замковій в'язниці уторопчанина Петровчика. Подальші відомості про нього збереглися за 1682, 1692, 1724, 1742 і 1759 рр.⁴

З інвентарного опису замку 1724 р., який нині зберігається в фонді Баваровських рукописного відділу Національної наукової бібліотеки АН України у Львові ім. В. Стефаніка, він був дерев'яним і обнесений частоколом з вежами. Станом на 22 травня 1724 р., Шешорівський замок мав таке озброєння: у в'їзній брамі стояли 6 великих гармат, 2 шмігівниці (легкі гармати), які були на колісних лафетах⁵.

У башті лівої сторони замку було 14 гаківниць (довгі рушніці з гаками для кріплення на замковій стіні), 14 мушкетів, 14 списів з малими наконечниками, 4 крайцари (шомпольний пристрій зі штопором для чищення стволів гармат і гаківниць), бочка порошу (на дві п'яді неповна), 4 півбочки гарматного порошу. В цій башті під курдигардою (в'язницею) зберігалася одна гаківниця, 10 різних мушкетів, 4 кайдани та три форми для виливання куль. За брамою по правому боці у новій башті стояли дві гаківниці, а під курдигардами містилися два гарматні лафети. У цехгаузі (складі, де зберігалася зброя), зберігалася 200 великих гарматних ядер, 4 лавери (важелі для підйому великих гармат), два довгих списи (дзиди), 10 смоляцьких, п'ять колових (з колісцевим замком), два льонтових (фітильних) мушкети, дві яничарки (рушніці турецького виробництва), три залізни стемлі (шомполи), довгий залізний ланцюг від гармати, позо-

Рисунки 1, 2
Село Шешори.
Урочище Замчисько.
Фрагмент кам'яних
укріплень
королівського замку

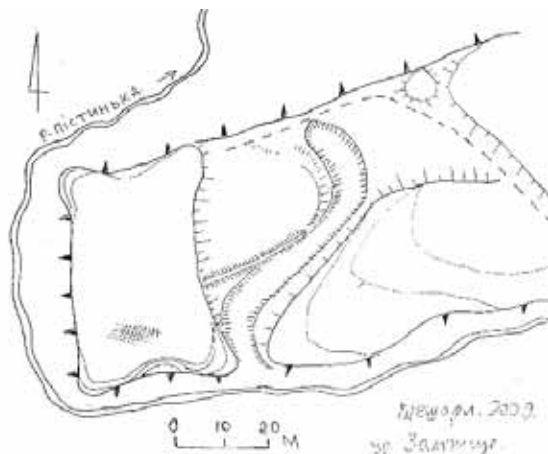
1. AGZ. – Lwów, 1887. – T.XII. – S.135, 137; Zbiór Dokumentów Malopolskich. – Warszawa, 1976. – Cz. VII. – S. 226.

2. Prochaska A. Fragmentsy historyczne. Zamki kresowe i kresowa szlachta // Przewodnik Naukowy i literacki. Rocznik XLIV. – Lwów, 1918. – S.1058.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп.1, спр.185, с. 1266.

4. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 185, с. 1266; спр. 205, с. 887.

Рисунок 3
Село Шешори.
Урочище Замчисько.
Схема замку

лочений буждиган (парадна булава-пернач), турецька шабля з позолоченою рукояткою із слонової кістки, панцир. В описі ще зазначаються і матеріальні цінності, які зберігалися в замку⁶.

За цекгаузом у башті зберігалася бочка селітри, старий мідний котел, фляги. У курдигарді замку зберігалися також господарські знаряддя: пила для розпилювання дерева на дрова, сокира для колення дров, дві шатківниці для шаткування капусти, чотири сікачі, великий алембик та ін. У замковій пивниці берегли 711 кварт горілки, бочку вишневого вина, дві бочки малинику, дві з половиною бочки питного меду.

В описі ще зазначаються і матеріальні цінності, які зберігалися в замку: меблі, столовий посуд, чоловічий і жіночий одяг, постіль, гданські обруси, малі шкатулки, велика шкатулка з шухлядами, в яких зберігалися документи, дев'ять різних скринь, запаси зерна: ячменю, проса, пшона, гороху, пшениці, жита, вівса, конопляного насіння, два полці солонини тощо. З домашніх тварин тут було 20 різної масті коней, 33 корови. З засобів пересування на території замку було дві старі карети, чотири мажі, продуктовий віз⁷.

Якщо порівняти озброєння Шешорівського замку з тогочасним озброєнням сусідніх замків, то воно було досить потужним. Для прикладу, озброєння замку в Уторопах складалося з шести гаківниць та 12 мушкетів. Зі скарги губернатора шешорівського маєтку пана Бернацького до Галицького гродського суду довідуємося, що другого дня після свята Апостола Бартоломея (в понеділок 25 серпня) 1742 р. озброєний шляхетський загін вінницького старости Людвіга Калиновського, вірогідно, через зраду варті, вдерся на територію замку і вчинив погром. Нападники пограбували цінності двох спалень і забрали зі собою кілька десятків одиниць стрілецької зброї для піхоти (очевидно, рушниць і мушкетів).

Кривдники вивезли пограбоване до резиденції Л. Калиновського – замку в містечку

Гвіздець на Покутті. Вдруге Шешорівський замок здобули влітку 1759 р. 29 карпатських опришків загоном побратима Олекси Довбуша – Івана Бойчука, який був родом з Верхнього Ясенова на Верховинщині. Після смерті О. Довбуша його загін наводив жах на польську шляхту і євреїв-орендарів, які визискували місцевих гуцулів не лише на Гуцульщині, але й далеко за її межами. Повертаючись із вдалого походу на Болахів, Іван Бойчук повів опришків до містечка Пістинь. По дорозі зайшли до корчми у Шешорах, де єврей-корчмар розповів І. Бойчуку про коштовності Шешорівського замку.

У Шешорах І. Бойчук до цього бував не раз і серед населення мав своїх прихильників. Зокрема, відомо, що він тричі гостював у сільського отамана Мачішака та відпочивав у місцевого шляхтича. Можливо, завдяки допомозі й за сприяння шешорівчан, опришки вночі легко і без втрат захопили цей замок. У нападі брали участь Іван Бойчук і Степан Зеленчук з Космача, Іван Барчук з Соколівки, Семен Данилюк з Ясенова та ін. Дальша доля замку невідома. З приходом австрійської влади Шешори стали державним селом⁸. Гадаємо, що, залишившись без опіки власника, замок поступово руйнувався і з часом сам по собі розвалився. Тепер збереглися лише рештки фундаменту замкового палацу, порослого травою та глибокий рів, який зараз не прослідковується.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Шешорівським замком першим зацікавився український історик, етнограф і філолог А. Петрушевич. В історичній довідці, присвяченій селу, він повідомляв про сліди замку поблизу гори Керничної. Сьогодні вказаний документ зберігається у рукописному відділі Національної бібліотеки АН України у Львові імені В. Стефаніка. Дослідник також подав про нього відомості в «Топонімічному описі окремих церков»⁹. Дослідження Шешорів-

ського замку продовжив польський історик А. Прохаска, який у 1918 р. у розвідці про галицькі замки зазначив, що він міг бути споруджений 1644 р., будучи приналежним Теодору Потоцькому¹⁰. На початку 90-х років ХХ ст. краєзнавчий матеріал про Шешорівський замок збирала вчителька Шешорівської ЗОШ О. Василяшук¹¹. П. Сіреджук відшукав місцерозташування Шешорівського замку та весною 1993 р. у районній газеті «Гуцульський край» опублікував краєзнавчу статтю¹². У вересні 1993 р. з ініціативи П. Сіреджука група львівських дослідників замків України на чолі з О. Мацюком прибула на місце і зробила перше професійне обстеження колишньої оборонної споруди. Результати польових досліджень та нових архівних пошуків викладені у колективній праці «Старожитності Косівщини»¹³. Ще одне дослідження залишків замку в серпні 2008 р. провів М. Волощук, а в 2009 р. Б. Томенчук і М. Кугутяк здійснили найповніше обстеження замку, опис та фотофіксацію¹⁴ (рисунок 43). Історичне минуле пам'ятки цікавило В. Грабовецького¹⁵.

5. ЛННБУ. ВР, ф. 4, спр. 320, арк. 291, 320.

6. ЦДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 222, с. 1590.

7. Там само, с. 1591.

8. APKW, TS, sygn. 656, г. 449 – 457.

9. ЛННБУ. ВР, ф. 141, спр. 1043// II, арк. 8.

10. Prochaska A. Op. cit. – S. 1058.

11. Василяшук О. Шешори: на терезах часу. – Косів, 1993. – С. 16.

12. Сіреджук П. Шешорівський замок // Гуцульський край. – 1993. – 27 травня.

13. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 88 – 89.

14. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 53.

15. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 111.

ШЕШОРИ II

Село Шешори
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Шешорівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у центральній частині села, на лівому березі р. Пістинька (урочище "Біля Гука") (рисунок 1)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

6 листопада 2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ОПИС

Оборонний двір розміщений на мисовидному виступі високого берега ріки, що вплинуло на його підтрикутну форму (60х60х60 м). Схили ескарповані, а зараз більше обривисті. З напільної (західної) сторони простежується фрагмент глибокого оборонного рову. Поверхня двору має значні перепади висот по лінії схід – захід. Найвищим є невеликий майданчик, розміщений у самому куті мису, над водоспадом.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

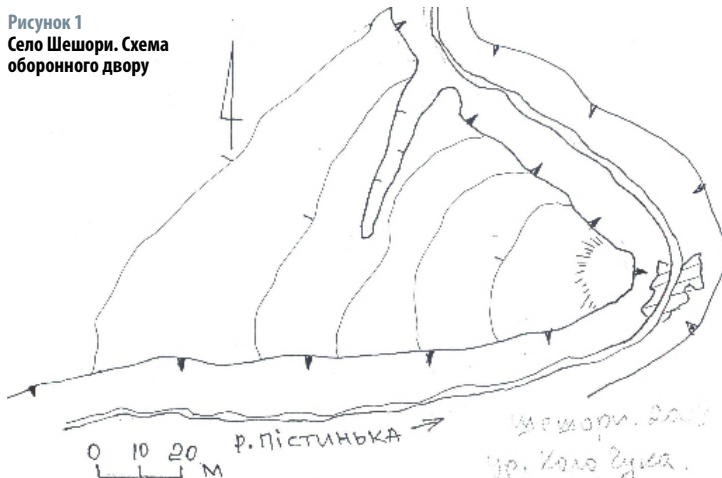
У 2008 р. дослідження пам'ятки, картографування і опис здійснили Б. Томенчук і М. Кугутяк (рисунок 2)¹.

1. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 52.

Рисунок 2
Село Шешори.
Урочище
Замчисько.
Вали

Рисунок 1
Село Шешори. Схема
оборонного двору

ЯБЛУНІВ

Селище міського типу Яблунів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Яблунівський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у центральній частині селища Яблунів на підвищеному лівому березі р. Лючка (права притока р. Прут), в урочищі Ратуша-Базар

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

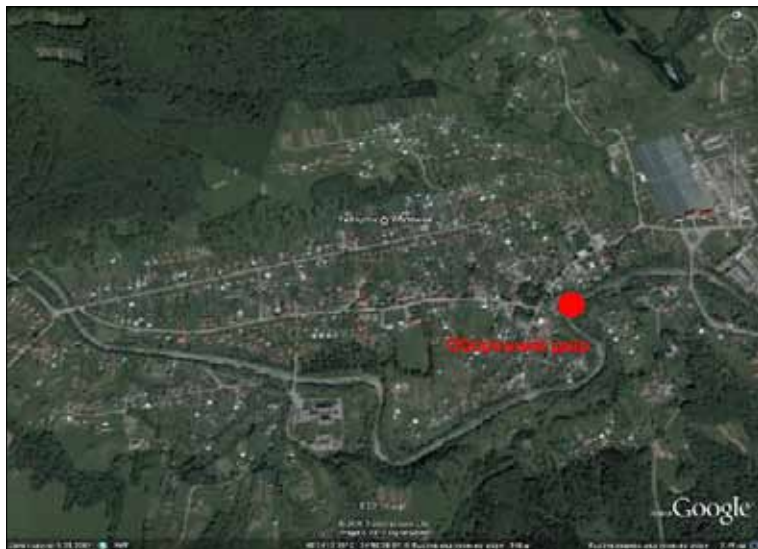
25 квітня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, М. Волощук

ОПИС

З опису цього замку від 4 травня 1752 р., який нині зберігається у фондї Олександра Чоловського Головного архіву давніх актів у Варшаві (AGAD), відомо, що фортеця являла собою невелику дерев'яну споруду, що містилася в центрі міста, бо з неї можна було потрапити до соляних бань та ратуші. Замок був обнесений валами з частоколом. Візна брама з вежею була накритаю дахом і збудована з круглого дерева; ворота були дощаними, але окуті залізом. При тій брамі була в'язниця, що являла собою дім з двома ґратованими вікнами, які потребували ремонту. Піч з великим запічком-бовдуром, двома залізними підпорами, трьома штабами, колода для арештантів і дві лавки. Недалеко брами стояла губернаторська стайня, збудована з дерева. По одній стороні в стайні були ясла і жолоб, а по другій – стійла. На дитинці була резиденція з ганком губернатора Яблунівського ключа Павла Беное з кухнею, льохом для

зберігання молока, кімнатою, коморою. У губернаторському залі стояла сіра кахлева піч, новий стіл столярної роботи, дві лавки, мала шафа. Дах губернаторського будинку на кроквах був накритий дошками. У приміщенні була комора з одним вікном з віконницею. Сама будівля була старою і підпиралася опорами. До неї прибудували хату з двома вікнами та шпіхлер. Неподалік був садж – крита дерев'яна загорода на трьох кабанів, далі – стайня з двома хлівами для фільваркового дробу, льох для зберігання ярини. З дитинця був вихід-ворота з дерев'яним засувом до міських солеварень. Другі подвійні двері дитинця відкривались в разі потреби виходу на город, який був огорожений терасовим плотом. Тут же за стайнею був невеликий сад. Замок охоронявся загоном смоляків¹.

Обстеження 2010 р. показали, що замок мав підпрямокутну форму (25x30 м) (рисунки 1). На його чотирьох кутах розміщувались bastiони. Оборонні стіни були дерев'яними. Слідів пам'ятки наразі на поверхні не простежується (рисунки 2).

ІСТОРІЯ

Первісна назва містечка – Влодків. Його розбудова була зумовлена розвитком солеварного промислу у Стопчатіві. Початки містечка сягають в останнє десятиліття XVI ст. Зокрема, в одному з документів, який датується 1593 р., зазначається про нове містечко Стопчатів. Своє ім'я цьому населеному пункту надано 2 квітня 1602 р. старостою Галицького староства Станіславом Влодеком, який в першому своєму привілеї (сьогодні зберігається в рукописному відділі Національної бібліотеки АН України у Львові) зазначив, що новозасноване містечко на Гуцульщині повинно називатися його прізвищем – Влодків².

Уокремий населений пункт Влодків відділився від Стопчатова 28 квітня 1609 р., коли було проведено розмежування між обома населеними пунктами. Близько 1620 р. Влодків перейшов у приватну власність шляхтича Матія Яблоновського, який дав початок могутньому роду Яблоновських не лише на Гуцульщині, але й на Прикарпатті. Його син Іоанн близько 1640 р. перейменував Влодків на Яблунів. З тих пір населений

Рисунок 1
Селище міського
типу Яблунів.
Урочище Ратуша-
Базар. Схема замку

Рисунок 2
Селище міського
типу Яблунів.
Урочище Ратуша-
Базар. Місце
розташування
фортифікації

2

пункт носить ім'я Яблунів на честь родини Яблоновських, яка у свій час панувала у цій околиці Гуцульщини. Припускаємо, що будівництво замку в містечку розпочалося не пізніше 1605 р., адже в привілеї Станіслава Владка зазначається, що він має бути обнесений валами і частоколом, а сам власник зобов'язується придбати для оборони гармату і вогнепальну зброю. Повторна згадка про яблунівську фортифікацію припадає на 28 квітня 1609 р. У документі наголошується, що власник містечка Станіслав Владек зобов'язується для неї купити важке озброєння, а міщани повинні за свій рахунок утримувати фортифікацію в належному стані. Відомо також, що селяни Лючі, замість сторожування, за свій рахунок повинні були найняти для охорони замку одну особу³.

З інвентарного опису Яблунівського ключа 1780 р., який уцілів у Центральному державному історичному архіві України у Львові, відомо, що замок-двір губернатора Яблунівського ключа був у доброму стані.

Восанне фортифікація в Яблуніві згадується 28 червня 1787 р., коли її було перероблено на казарми для австрійського військового гарнізону⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідження минулого цього замку започатковано А. Шнайдером в 70-х роках XIX ст., який збирав джерельний матеріал, що до наших днів дійшов у вигляді двох документів за 1787 р.⁵ Спроби відшукати сліди замку були зроблені у вересні 1993 р. під керівництвом О. Мацюка, але вони не увінчалися успіхом⁶. Системні обстеження місця розташування пам'ятки здійснили впродовж 2008 – 2010 років Б. Томенчук, М. Кугутяк⁷ та М. Волощук. Восени 2010 р. Б. Томенчук та М. Кугутяк провели ретельний опис та фотофіксацію слабо помітних решток колишнього Яблунівського замку.

1. AGAD. Zesp, czol, sygn. 235, k. 6 – 8, 11, 27.

2. Сіреджук П. Облята містечка Яблунів // Старожитності Косівщини. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – С. 41 – 45.

3. ЛННБУ. ВР, ф. 103, оп. 1, арк. 36 – 37.

4. APKW, TS, sygn. 656, k. 457.

5. APKW, TS, sygn. 656, k. 457.

6. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 88.

7. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 44.

ДАВНІ ТРАНСКАРПАТСЬКІ ШЛЯХИ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

Надзвичайно важливим геополітичним фактором для усіх давніх цивілізацій, культур та держав були шляхи. Вони визначали як напрямки міграції і заселення, так і завоювання і колонізації. Врешті, вони мали особливо важливе значення в розвитку як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі. Перебуваючи під контролем ранніх племінних об'єднань і пізніших держав, шляхи завжди мали і військово-політичне значення. Найчастіше, саме боротьба за оволодіння і контроль над цими шляхами і були причинами більшості давніх конфліктів. З другого боку, шляхи мали надзвичайно велике значення для розвитку державотворчих і містотворчих процесів.

Транскарпатські шляхи в зоні Гуцульщини (галицької і буковинської) мали загальноєвропейське і навіть євразійське значення. Це, зокрема, Пруто-Серето-Дунайський трансєвропейський шлях – річковий і сухопутний, як частина знаменитого Східноєвропейського Бурштинового шляху (Балтійське море – Вісла – Західний Буг – Серет – Дністер – Прут – Серет Карпатський – Дунай – Чорне море)¹. Другим є Пруто-Тисо-Дунайський шлях, як частина трансєвразійського шляху (Чорне море – Дністер – Прут – перевал – Тиса – Дунай)². Перший визначає напрямки міграцій прафракійських, праслов'янських і германських племен. Зокрема, населення неолітичної культури лінійно-стрічкової кераміки, енеолітичної (трипіль-

ської, гумельницької, лендельської, лійчастого посуду та кулястих амфор), бронзової доби (культури шнурової кераміки, комарівсько-тшинецької, ноа, фракійського гальштату, голіградської), ранньозалізної доби (пшеворської, зарубинецької, липицької тощо). Надзвичайно велике значення його було в часи готських і слов'янських міграцій. Володіючи всім Східноєвропейським Бурштиновим шляхом, готи мали вихід як до Балтійського, так і до Чорного морів. Нижня ділянка Бурштинового шляху (Дністер – Прут – Серет Карпатський), очевидно, деякий час була кордоном остготів і вестготів. Останні зайняли карпатську Дакію (270 – 375 роки н. е.), яку після них захопили гепіди. Як і готська, слов'янська міграція старими янтарними шляхами з V (VI) ст., особливо добре простежується археологічно в напрямку поширення найдавніших слов'янських пам'яток празького (склавіни) і пенківського (анти) типу на Середній Дунай через Дністер – Віслу – Мораву і через Дністер – Прут – Серет Карпатський на Нижній Дунай. Вперше виділившись (сформувавшись після загальної політичної і економічної кризи) з поліетнічної черняхівської культури на Середньому Подністров'ї (контактна зона фракійців, германців, слов'ян, сарматів), носії склавинської спільноти до кінця VII ст. освоїли землі Моравії, Словаччини, Чехії, антської Болгарії, Македонії, Сербії і Хорватії. Зокрема, прикарпатські хорвати заселили традиційно

близькі їм за природно-кліматичними умовами гірські і передгірські райони Верхньої Драви і Сави. Таким чином, балканські хорвати взяли під свій контроль південну частину Центральноєвропейського Бурштинового шляху з виходом до Адріатичного моря. Прикарпатські хорвати контролювали традиційно нижню ділянку Східноєвропейського Бурштинового шляху з виходом до Чорного моря і Дунаю.

З трансєвропейськими шляхами великою мірою були пов'язані і перші державотворчі процеси. Зокрема, в зоні Центральноєвропейського Бурштинового шляху утворилась держава Само (625 – 659 роки) і Велика Моравія, а в зоні Східноєвропейського – Велика Хорватія (середина – друга половина X ст.). За Володимира Святославовича, в результаті русько-хорватської війни (992–993 роки) було ліквідовано Велику білу нехрещену Хорватію, а її землі (Прикарпаття і Середнє Подністров'я) прилучено до Київської Русі. Це означало і взяття під контроль великокиївською владою Східноєвропейського Бурштинового шляху. Боротьба за приєднання земель сусідніх тиверців і уличів, які контролювали нижню ділянку Дністровського шляху, розпочалась ще в кінці IX ст.

В середині X ст. киеворуські князі (Ігор, Святослав) здійснили декілька походів на Дунай, в зону Східноєвропейського Бурштинового шляху з метою і його підпорядкування (виходу на Дунай і Чорного моря). В 981 р. Володимир Святославович завоював «червенські гради»

і Перемишль, що означало взяття під контроль Вісло-Буго-Дністровської і Вісло-Сяно-Дністровської ділянок Центральноєвропейського Бурштинового шляху.

Східноєвропейський Бурштиновий шлях знав і періоди більш раннього його блокування аварами (568 – 799 роки) та уграми (кінець IX – X ст.) і Великою Болгарією (IX – X ст.), які в різний час панували в Карпатському регіоні.

У часи Галицького князівства (XII ст.) Східноєвропейський Бурштиновий шлях був під контролем галицьких князів. Подальше посилення його ролі і значення сприяло внутрішній політичній консолідації Галицької і Волинської земель, які на початку XIII ст. об'єднались у Галицько-Волинську державу. У середині XIV ст., у зв'язку з включенням окремих галицько-волинських земель до складу Великого князівства Литовського, Польського і Угорського королівств та Молдавського князівства, проходить і переорієнтація Східноєвропейського Бурштинового шляху. Боротьба за контроль над ним і надалі визначала стосунки між князями і королями, між окремими містами і державами. Все ж, в епоху середньовіччя Дністро-Пруто-Серето-Дунайський шлях і надалі відігравав важливу роль як у зовнішній трансєвропейській торгівлі, так і в цілому у геополітичних відносинах між Польщею, Молдовою і Турецькою імперією.

Свідченням багатовікової історії (від неоліту до середньовіччя)

функціонування цієї нижньої ділянки Східноєвропейського Бурштинового шляху є численні поселення і городища, розміщені в його стратегічно ключових ділянках. Вони забезпечували як його охорону, так і життєдіяльність.

Другий, трансєвропейський шлях проходив через центральну частину Галицької Гуцульщини. В давні часи цей транскарпатський шлях визначав основні напрямки міграції майже всіх кочових народів Сходу, які йшли Дністровським степовим коридором до Панонських степів. На Покутті (Буковині) він переходив до р. Прут, а далі піднімався вздовж неї до Яблуницького (Татарівського) перевалу, звідки опускався вже на тому боці Карпат в долину Тиси. Цей основний транскарпатський шлях мав ще два невеликі відгалуження. Зокрема, з Прута на Покутті він виходив на р. Черемош, а далі його долиною – до Марамороських гір (Руський Діл). По той бік гір він виходив на р. Рускаву і її долиною до р. Бишеу (ліва притока р. Тиси), а далі вже до Трансільванії. Цей Трансільвано-покутський шлях мав своє невелике відгалуження з Чорного Черемошу через Чорногору з виходом до р. Бишеу (Чорногірський шлях). Вищезазначені транскарпатські шляхи обслуговували не лише східний (азійський) чорноморський напрямок, але і північний та північно-західний. Зокрема, останній виходив на Бистрицю Надвірнянську – Бистрицю Солотвинську – Лімницю – Дністер, а далі – на Київський, або Львівський

г. Баба
Скельне
святинище

Камінь
Довбуша

Надвірнянське
городище

Назавизівське
городище

Назавизівський
монастир

СТРАГОРА

шлях. Цей шлях, зокрема, визначає основні напрямки давніх міграцій германських і слов'янських народів. У III – II ст. до н. е. тут з'явилися західні бастарни – латенізовані германці, а в середині I ст. до н. е. – германо-слов'янські носії пшеворської культури. З кінця I ст. з Подністров'я починається просування в Карпатський регіон і венедрів. В III – V ст. н. е. по обидві сторони Карпат, в зоні транскарпатського шляху, сформувалася своєрідна фрако-слов'янська культура карпатських курганів, політичним стержнем якої стали тайфали (германці), давні союзники готів. У V ст. н. е. в передгір'ях Карпат з'явилися ранні поселення празько-пеньківської культури склавинів і антів, що знаменувало початок слов'янського періоду в історії Прикарпаття, який мав продовження вже в подальшій історії хорватів, Великої Хорватії і Галицького князівства. Транскарпатський шлях з усіма його відгалуженнями мав надзвичайно велике значення

в їх економіці та в міжнародній і регіональній торгівлі.

Все ж, найперше, цей транскарпатський шлях був важливою частиною великого трансєвроазійського шляху. Зокрема, ним проходили окремі загони киммерійців та скіфів, а потім сарматів. Частина сарматів осіла на Покутті і на Потиссі. В кінці V ст. н. е., йдучи до Паннонії, тут пройшли гуни, потім – авари (VI ст. н. е.), а ще пізніше – угри (кінець IX ст.). Добре знали цей шлях і печеніги та половці. Останніми з кочових народів транскарпатськими шляхами пройшли монголи. Все це в окремі періоди приносило не лише політичну нестабільність в даний регіон, але й нестабільність у функціонуванні самого шляху. Археологічним свідченням цього є городища, побудовані тут в часи військової небезпеки місцевими племенами і ранніми державними утвореннями.

Окремим питанням є характеристика численних транскарпат-

ських переходів, стежок і бродів, які в основному мали місцеве, регіональне значення. Вони зв'язували між собою окремі села і полонини і були призначені для пересування місцевого населення і отар худоби. Їх роль і значення особливо посилювалися в часи пізнього середньовіччя, коли різко збільшилася кількість населення на Гуцульщині і набуло розвитку товарне виробництво. Зокрема, набирає більшої ваги Соляний шлях з Карпат на Поділля і на Подніпров'я (Яблонів – Вербіж – Коломия – Ценява – Гвіздець – Городенка – Устечко – Чортків – Терехівля). Стає знаменитим і Воловий шлях з Молдавії (Волощина) через Покуття на Польщу і в Австрію (Молдавія – Чернівці – Снятин – Станіславів – Калуш – Болахів – Стрий – Дрогобич – Самбір – Перемишль). На Гуцульщині таким регіональним Воловим шляхом був шлях з Кутів до Заболотова, Торговиці і Городенки.

В період Австро-Угорської

імперії почала різко змінюватися вся система шляхів, як місцевих, так і регіональних. Найперше вони почали «випрямлятися» – ставали прямими, широкими (4 – 5 сажнів) і часто з кам'яним мощенням. Найпершою мощеною дорогою став шлях, який проходив уздовж Карпат (Стрий – Станіславів – Коломия – Снятин) до молдавського кордону. Кам'яне мощення доріг з'явилося і в Гуцульщині, зокрема з Коломій до Делятина та з Коломій до Кут.

Проведені Карпатською експедицією дослідження дозволили підтвердити історичні відомості про давні транскарпатські шляхи. Виявлено окремі ділянки добре збережених старих шляхів і доріг. Простежено в окремих місцях їхню інфраструктуру, зокрема місця корчм, митниць, пограничної сторожі, торгів, ярмарок тощо. Але подібні обстеження лише розпочато.

1. Томенчук Б. Баварський Географ і річкові шляхи та гради в геополітиці середньовічної Європи // Карпати: Людина. Етнос. Цивілізація. – Івано-Франківськ, 2009. – № 1. – С. 54 – 67.

2. Глушко М. Шляхи сполучення і транспортні засоби в Українських Карпатах другої половини XIX – початку XX ст. – К., 1993. – С. 21 – 39; Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX ст. Історичний нарис. –

Львів, 1982. – 150 с.; Кляпчук М., Кляпчук В. Транскарпатський шлях від доби палеоліту до кінця XVIII століття // Галичина. – 2005. – № 11. – С. 45 – 52; Шараневич И. Старинные пути руско-угорские через Карпаты и руско-польские через Сян и Вислу // Литературный сборник. – 1869. – Вып. 1 – IV; Halaga O. Porta Poloniae. W kwestii szlaków karpackich we wczesnym szedniowieczu // AAC. – 1965. – № 1-2. – S. 5 – 33.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Адам – 114.
Андрій, герцог – 15.
Андрій II, король – 15.
Андрій – 78, 106.
Андронік, король – 63.
Анжу – 64.
Антоніни – 62.
Арпади – 63.
Арсенич П. – 28, 31, 43, 106, 159, 161, 166, 170, 175, 176, 180, 183, 185, 188, 191, 192, 194, 199, 201, 203, 205, 210, 213, 217, 220, 222, 223, 225, 228, 232, 236, 239, 242, 245, 248.
Арсенич С. – 103.
- Бабій Д. – 114.
Баваров Ф. – 71.
Баварський Географ – 13.
Бакай О. – 159.
Бакс К. – 159.
Баліньський М. – 60.
Бандрівський М. – 17, 71, 155, 158, 159, 191, 192, 193, 207, 232.
Баран А. – 114.
Баран В. – 17.
Барановський А. – 88.
Бараньський К. (Barański K.) – 60, 72, 73, 77, 88, 89, 90, 91, 101, 103, 107, 111, 132.
Бартко – 104.
Бартоломей святий – 108, 148.
Барчук І. – 148.
Баторій Стефан – 107.
Батьків О. – 116.
Бахтинський Д. – 76.
Бебенко – 114.
Беднарчук Ф. – 76.
Бедюк – 116.
Бейко Д. – 114.
Бейсюк Т. – 158.
Бела III – 15.
Бела IV – 15.
Белзецький Адам Станіслав – 124.
Белзецький Б. – 77, 78, 86, 108.
- Белзецький Е. – 77, 78, 101.
Белзецький І. – 79.
Белзецький О. – 84.
Белзецький Т. – 77, 101.
Белзецькі – 69, 77.
Беноє П. – 150.
Бенчак Л. – 114.
Беньків В. – 114.
Береза – 116.
Березовський Л. – 71, 103.
Березовський Негрич Х. – 103.
Березовський С. – 103, 167.
Березовські – 71.
Бернацький – 148.
Беседовська Н. – 158.
Бесюк Г. – 61, 117.
Бетчак С. – 108.
Бігун В. – 158.
Біксешин Неграй І. – 97.
Білеренє П. – 104.
Біліньський С. – 76.
Білоус Ф. – 104.
Білявський В. – 132.
Бішата – 114.
Близнюк В. – 159, 228.
Богун І. – 124.
Богуш Г. – 114.
Боднар К. – 104.
Бойко С. – 104.
Бойко Ф. – 108.
Бойчук І. – 67, 148.
Болеслав, король – 63.
Болван – 114.
Боплан Г. – 83.
Боратковський С. – 104.
Борима І. Ф. – 142.
Боринський М. – 146.
Борис-Михаїл, князь – 13.
Борковський А. – 142.
Бородикович М. – 114.
Брись – 114.
Бросмачів О. – 104.
Бруніцький Ф. – 88.
Будзий Я. – 114.
- Будзів І. – 104.
Будилович Г. – 114.
Буків Л. – 114.
Буклашка С. – 67, 123.
Бурєбіста – 11.
Буяк Ф. (Вијак F.) – 154, 159.
- Вайгель Л. – 92, 93, 233.
Вакуленко Л. – 11, 17, 71, 155, 159, 161, 232, 233.
Валько П. – 116.
Варвадюк М. – 158.
Варвариця А. – 114.
Василяшук О. – 61, 148.
Василій святий – 127.
Ватаман Ю. – 104.
Ватулин Є. – 108.
Вацик М. – 158.
Велзський І. – 78, 106.
Верезовський П. – 71.
Верхратський І. – 154, 159.
Вечерський В. – 126.
Видзг І. – 107.
Видзг Л. – 107.
Винар Л. – 71.
Винокур І. – 42.
Височан Семен – 62, 66, 71, 78, 100, 106, 124.
Вишиванюк М. – 6.
Вільчинський І. – 129.
Владислав Ягайло, король – 64, 92.
Влодек С. – 150, 151.
Возний І. – 16.
Войтович Л. – 71.
Володимир Великий (Святославович), князь – 15, 63, 253.
Володимирко Володаревич, князь – 15.
Волощук М. – 6, 47, 62, 74, 81, 92, 93, 96, 114, 116, 118, 135, 140, 144, 148, 150, 151.
Вуянко М. – 40, 46, 81, 114, 116, 158, 213, 214, 222, 225.

- Габінет М. – 159.
 Габорак М. – 158, 159, 175, 213.
 Гаврилів Б. – 115.
 Гаврилишин Н. – 104.
 Гаврилишин С. – 104.
 Гаврилків В. – 61, 117, 118.
 Гаврило – 114.
 Гакет Б. – 154.
 Галушко Д. – 114.
 Гандзюк Р. – 61, 108, 126.
 Генік-Березовський С. – 159.
 Гердза І. – 104.
 Геренчук К. – 159.
 Геродот – 11.
 Гішак – 116.
 Глодан Р. – 158.
 Глушко М. – 255.
 Гобошанка Т. – 114.
 Голинський-Гусак Р. – 71.
 Голинський-Кагар О. – 71.
 Голинський-Макогін О. – 71.
 Голиш І. – 104.
 Головата Ю. – 116.
 Головацький Я. – 154, 159.
 Головач К. – 116.
 Гончар Ф. – 114.
 Горбуля – 116.
 Горинь – 114.
 Горнова Е. (Hornova E.) – 77.
 Горн М. – 60.
 Гошко Ю. – 154, 155, 159, 161, 172, 175, 186, 192, 194, 213, 215, 223, 225, 228, 230.
 Грабовецький Б. – 71, 155, 159, 166, 213, 215, 222, 225, 233, 248.
 Грабовецький В. – 61, 71, 72, 73, 79, 86, 90, 91, 92, 93, 95, 100, 101, 106, 114, 116, 123, 125, 129, 133, 139, 140, 148, 155, 158, 159, 235, 236, 255.
 Грабовецький-Дідич Г. – 71.
 Грабовецький-Рошкович А. – 71.
 Грабовецькі – 71.
 Гречишин А. – 114.
 Григір – 114.
 Григор – 104.
 Григорій – 104.
 Григорців М. – 104.
 Григорчук С. – 157, 159.
 Гринюк Г. – 158, 217, 219.
 Гринюк П. – 217, 219.
 Грицюк І. – 158, 209.
 Грицюк Л. – 158.
 Грицько – 114.
 Гуменюк В. – 158.
 Гуменюк Ю. – 178.
 Гурко Ю. – 114.
 Густав Адольф, король – 108.
 Гуца – 116.
 Гадків П. – 114.
 Гадків Ф. – 114.
 Гадомський Г. – 106.
 Гержинський Й. – 76.
 Гелетка І. – 114.
 Гридчук І. – 108.
 Гридчук П. – 108.
 Данило Романович, князь – 15, 63, 90.
 Данилюк С. – 148.
 Дволіжний Л. – 116.
 Дворниченко А. – 71.
 Делятинський А. – 104.
 Демарш – 114.
 Демидич Д. – 116.
 Демянів Г. – 116.
 Дерча М. – 78, 106.
 Дерчин Т. – 78, 106.
 Децебал – 11.
 Дзеватовський Л. – 146.
 Дзівановський Л. – 146.
 Димидецький А. – 88.
 Димидецький І. – 88.
 Димидецький К. – 88.
 Димидецькі – 88.
 Динис О. – 114.
 Дівочка М. – 114.
 Дідушицька С. – 95.
 Дідушицька Ю. – 144.
 Дідушицький Г. – 95.
 Дідушицький Д. – 76.
 Дідушицькі – 65, 94.
 Дікер Й. (Dieker J.) – 154, 159.
 Дмитрів О. – 108.
 Дмитрук Я. – 114.
 Добрий О. – 92.
 Добровольський В. – 158.
 Доброслав – 90.
 Доброславичі – 93.
 Довбуш Олекса – 61, 67, 133, 148.
 Долішній М. – 108.
 Домажирич Л. – 90.
 Домінік святий – 74.
 Драбчук І. – 93.
 Дуба І. – 104.
 Дудка В. – 108.
 Дудкевич І. – 114.
 Дуків Я. – 114.
 Дуца П. – 116.
 Дядьковичі – 93.
 Дяк Ф. – 116.
 Дянець П. – 78, 106.
 Єлизавета, королева – 79.
 Жардецький В. – 108.
 Желіборський С. – 101.
 Жилих – 116.
 Жук Ф. – 114.
 Журавські – 71.
 Заболотівський С. – 104.
 Запп К. – 107, 111.
 Засенчук Михайло – 114.
 Засенчук Місь – 114.
 Захарчук І. – 114.
 Зашкільняк Л. – 71.
 Заєць – 114.
 Зварич Ф. – 114.
 Здиковеж А. – 132.
 Здиковеж Л. – 132.
 Зеленчук С. – 148.
 Зембржидовський А. – 100.

- Зембржидовський М. – 100.
 Золин І. – 116.
 Зубатий А. – 114.
- Ібрагім-паша – 124.
 Іваника – 114.
 Іванов Є. – 155, 159.
 Івашисин О. – 104.
 Ігнашко К. – 114.
 Ігор, князь – 13, 253.
 Ілля – 104.
 Ілляш, воєвода – 92.
 Ісаєвич Я. – 71, 155, 159.
- Казимир III, король – 64, 92, 235.
 Казимир Я. – 92, 100.
 Казік М. – 114.
 Каковський М. – 146.
 Календич І. – 104.
 Календич С. – 104.
 Калиновський Л. – 67, 148.
 Камінські З. (Kaminski Z.) – 159, 166, 169, 172, 176, 186, 191, 192, 194, 199, 203, 213, 215, 217, 220, 222, 225, 228, 230, 232.
 Кардаш Г. – 123.
 Каспер – 114.
 Кваснюк Я. – 158, 217, 219.
 Кіт І. – 158, 213, 214, 222, 225.
 Клапчук В. – 77, 79, 106, 155, 159, 172, 175, 180, 188, 199, 203, 255.
 Клапчук М. – 23, 28, 31, 43, 77, 79, 106, 155, 159, 161, 166, 170, 175, 176, 180, 183, 185, 188, 191, 192, 194, 199, 201, 203, 205, 207, 210, 213, 217, 220, 222, 223, 225, 228, 232, 236, 239, 242, 245, 248, 255.
 Клим – 116.
 Клим'юк Б. – 158.
 Клим'юк П. – 158, 188.
 Климик І. – 104.
 Клишко В. – 158.
 Климов І. – 114.
 Кліфас І. – 114.
- Кліш М. – 104.
 Клуник С. – 116.
 Ключас О. – 114.
 Книгиницький М. – 71.
 Кобринський Й. – 166.
 Ковалюк Г. – 158, 215.
 Ковтун В. – 93.
 Кожан Л. – 116.
 Козак Д. – 17.
 Козловський М. – 158.
 Коломан – 15.
 Комісарова – 133.
 Коник П. – 114.
 Конопля В. – 17, 159, 207, 232.
 Контний П. – 83, 98.
 Копитко М. – 104.
 Коритрук К. – 104.
 Коритрук С. – 104.
 Корицінський П. – 92.
 Кормильчичі – 93.
 Королько А. – 86, 101.
 Корсак В. – 76.
 Косаковська О. – 132.
 Косевський Г. – 116.
 Коссаковська С. – 132.
 Коссаковський С. – 133.
 Коссаковський Д. – 132.
 Коста П. – 116.
 Костинець Г. – 116.
 Костишин Я. – 114.
 Костянтин Багрянородний – 13, 14.
 Коч М. – 114.
 Кочкін І. – 6, 46, 108, 111, 161, 164, 167, 169, 172, 175, 178, 180, 183, 185, 186, 188, 191, 194, 197, 199, 203, 207, 209, 213, 215, 217, 220, 222, 225, 228, 230, 233, 235, 239, 242, 245, 248.
 Кошевка Ю. – 158, 242, 244.
 Кравець І. – 116.
 Крашевський – 114.
 Криж І. – 114.
 Крип'якевич І. – 60, 83, 126, 191.
 Крушельницька Л. – 17, 46, 71, 155, 158, 159, 161, 207, 208, 232, 233, 234.
- Кугутяк М. – 6, 18, 20, 22, 23, 24, 28, 31, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 42, 44, 47, 49, 51, 52, 54, 56, 62, 72, 74, 77, 79, 81, 84, 86, 88, 89, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 108, 111, 112, 116, 118, 119, 120, 121, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 140, 142, 144, 148, 149, 150, 151.
 Кульчицькі – 93.
 Курдвановський С. – 108.
 Куропатва Г. – 107.
 Куропатва О. – 124.
 Куропатва П. – 124.
 Куропатва Ю. – 108.
 Куропатви – 66, 69, 107, 111, 125.
 Курч – 116.
 Кухарчук Ф. – 158, 199.
 Кучерський І. – 114.
 Кушнір В. – 114.
 Кушнір Ф. – 78, 106.
 Кушнірчук М. – 158.
- Лаврентій святий – 78.
 Лаврук М. – 16.
 Лазаренко Є. – 159.
 Лайош Анжуйський – 64.
 Лайош І, король – 79.
 Ланка – 101.
 Ласло І, король – 101.
 Левандовські – 105.
 Левицький В. – 158, 175, 176.
 Левицький П. – 107, 111.
 Левкович Г. – 116.
 Лейзор – 129.
 Лесенілів С. – 104.
 Лесишин В. – 158, 237.
 Лещар Ф. – 108.
 Лисисин М. – 61, 105.
 Лисичка – 114.
 Лисишин А. – 105.
 Литвин А. – 108.
 Литвинів Д. – 114.
 Лінле С. – 103.
 Ліпінський Т. – 60.

- Лозінський В. (Losiński W.) – 77, 101, 140.
 Лозинський М. – 60.
 Лукомський Ю. – 111.
 Луляк Г. – 116.
 Луцик – 78, 106.
 Луцик Г. – 114.
 Лучицький М. С. – 129.
 Ляховецький К. – 108.
- Мазиброда – 114.
 Майоров О. – 17, 71.
 Макарів А. – 104.
 Макович І. – 114.
 Максим – 114.
 Максим'юк М. – 61, 71, 107, 111, 126.
 Максимко – 114.
 Малевська М. – 52.
 Малик – 114.
 Мандибур М. – 16.
 Манник – 114.
 Марія – 92.
 Мартин – 114.
 Марущенко О. – 158.
 Масан О. – 71.
 Масетник С. – 95.
 Матвій – 116.
 Мацкевий Л. – 192, 232.
 Мацюк О. – 62, 71, 95, 96, 105, 106, 112, 113, 118, 119, 137, 138, 140, 148, 151, 192, 232.
 Мацькович В. – 116.
 Мацьків І. – 114.
 Медуля Г. – 116.
 Мельнь П. – 6.
 Мельник Г. – 104.
 Мельник І. – 114.
 Мельник М. – 114.
 Мельник С. – 104.
 Мельник Я. – 158, 205.
 Мигалевич П. – 78, 106.
 Микита, отаман – 114.
 Микита – 104.
 Микитич – 116.
- Микитич Ф. – 104.
 Мисько В. – 116.
 Миронюк І. – 6.
 Михайлина Л. – 17, 25, 42, 43.
 Михайло святий – 103.
 Михалко – 114.
 Михальців – 78, 106.
 Мицан М. – 61, 126.
 Миций М. – 114.
 Мициків М. – 116.
 Мицько І. – 93.
 Миша Я. – 114.
 Міг – 132.
 Місевят Д. – 116.
 Молибожич І. – 90.
 Монолатій І. – 92, 93.
 Моця О. – 6, 17.
 Мурзін В. – 17.
 Муха – 62, 92.
 Мучило – 116.
- Намісник А. – 78, 106.
 Насеровський А. – 88.
 Нестер – 114.
 Несторак М. – 158, 178.
 Німець О. – 100.
 Новиця Г. – 108.
- Обертинський О. – 72.
 Олег, київський князь – 13.
 Олекса, піп – 114.
 Олекса – 104.
 Олексин Я. – 114.
 Олтаревська Т. – 108.
 Олчич П. – 104.
 Онисів І. – 104.
 Онушко Д. – 104.
 Орлович М. (Orłowicz M.) – 60, 96.
 Осадця Г. – 116.
 Осадця К. – 108.
 Осадчин Г. – 108.
 Оссуховські В. (Ossuchowski W.) – 154, 159.
 Остап, отаман – 116.
- Остафійчук Б. – 6.
 Островський К. – 114.
 Отрощенко В. – 17.
- Павлів Д. – 159, 161, 232, 233.
 Павлюк С. – 6, 71, 108.
 Панько – 104, 114.
 Пасічник Т. – 114.
 Пачошинський Я. – 98.
 Пашко Г. – 116.
 Пелещешин М. – 17, 232, 234.
 Петрик – 116.
 Петрик А. – 93.
 Петровчик – 146.
 Петруки – 157.
 Петрушевич А. – 148.
 Печенізький Г. – 114.
 Пещак М. – 93.
 Пивоваров С. – 6, 16.
 Пилип'юк Г. – 158, 178.
 Пилип'юк В. – 95.
 Пилип – 114.
 Пиндорак В. – 158.
 Підгірянк М. – 175.
 Підлестейчук І. – 94.
 Пієстрак Ф. (Piestrak F.) – 154, 159.
 Плетенець Я. – 114.
 Пліхтяк Н. – 61, 117.
 Плосконос Ю. – 158.
 Плугатор Г. – 159.
 Пнівський В. – 104.
 Полеєнко І. – 114.
 Полтак І. – 114.
 Поп'юк М. – 158.
 Попович Г. – 78, 106.
 Поташник – 114.
 Потоцька О. – 132.
 Потоцький А. – 78.
 Потоцький Б. – 118.
 Потоцький Д. – 129.
 Потоцький Й. – 98.
 Потоцький К. – 146.
 Потоцький М. – 108.
 Потоцький С. – 66, 114, 116.

- Потоцький Т. – 146, 148.
 Потоцький Х. – 146.
 Потоцький Я. – 129.
 Потоцькі – 67, 69, 139, 146.
 Прибиславський М. – 68, 127.
 Присяжний Г. – 116.
 Присяжний О. – 116.
 Приходнюк О. – 17, 71.
 Прохазка А. (Prohaska A.) – 60, 96, 125, 126, 140, 147, 148.
 Процик – 108.
 Прусик – 114.
 Пташицький С. – 142.
 Пукшій – 114.
 Пуряк І. – 76.
 Пушик С. – 101.
 П'ясти – 63, 64.
 Рабаровський С. – 146.
 Радуш Т. – 114.
 Раковський М. – 137.
 Ракоці Дьордь – 66.
 Ракоці Ференц – 66, 67, 68.
 Раппопорт П. – 52.
 Ратаїв Я. – 116.
 Ратич О. – 16, 34, 36, 52.
 Рибачук М. – 158.
 Рибчанський М. – 61, 105.
 Рожко М. – 17, 63, 71, 107, 108.
 Роман – 114.
 Роман Мстиславич, князь – 15.
 Романець В. – 46, 81, 108, 111, 114, 116, 158, 180, 182, 207, 225.
 Романовичі – 63.
 Романовська Г. – 158.
 Ростиславовичі – 15, 63, 101.
 Рудий К. – 78, 106.
 Русанівський В. – 93.
 Русанова І. – 28.
 Русанова Н. – 43.
 Рутковський Я. (Rutkowski J.) – 154, 159.
 Ручка С. – 114.
 Рушковський А. – 74.
 Рущиц Я. – 88.
 Юриковичі – 63.
 Сава І. – 114.
 Савин Л. – 108.
 Савка – 114.
 Савчук М. – 74.
 Садовський А. (Sadowski A.) – 154, 159.
 Самберка П. – 114.
 Сапик – 114.
 Свинярський С. – 114.
 Святослав, князь – 253.
 Сегеда С. – 17.
 Семен – 114, 116.
 Семанко – 116.
 Сениця – 116.
 Сигизмунд Август – 92.
 Сигізмунд Люксембурзький – 64.
 Симота – 104.
 Ситник О. – 158.
 Сич О. – 6.
 Сіреджук І. – 158.
 Сіреджук П. – 6, 61, 62, 72, 74, 76, 79, 81, 84, 86, 89, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 115, 116, 118, 126, 127, 129, 133, 137, 138, 140, 142, 144, 148, 151, 158, 159, 166, 191, 192, 232, 233, 248.
 Сливка Ю. – 125.
 Сливко О. – 159.
 Слободян В. – 159.
 Слюсарчук В. – 158.
 Смігарів Ф. – 78, 106.
 Смолій В. – 71.
 Сніцер Л. – 114.
 Собеський Я. – 103.
 Сокольницький – 142.
 Срулинович В. – 108.
 Старий Г. – 104.
 Старожинський А. – 133.
 Степан – 104.
 Стеф'юк В. – 61, 96.
 Стефан, король – 63.
 Стефаник В. – 4, 70, 98, 105, 111, 146, 148, 161, 205.
 Стринафонов В. – 95.
 Стринка В. – 104.
 Стролюк С. – 104.
 Струк Я. – 104.
 Суддич/Судиславович – 90, 93.
 Сулек – 116.
 Сулятицький Д. – 100.
 Сумцов М. – 158, 159.
 Сухар С. – 97.
 Табахарнюк В. – 158.
 Татомир Д. – 71.
 Тептюхович В. – 235.
 Тесля П. – 114.
 Тесляк – 114.
 Тимошенко Л. – 71.
 Тимошук Б. – 16, 17, 25, 28, 42, 43, 63, 71.
 Тирський І. – 175.
 Тисменецький Л. – 116.
 Ткач М. – 114.
 Ткач С. – 114.
 Толочко П. – 17, 71.
 Томашівський С. – 129.
 Томенчук Б. – 6, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 51, 52, 54, 56, 62, 72, 74, 77, 79, 81, 84, 86, 88, 89, 92, 96, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 111, 112, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 140, 142, 144, 148, 149, 150, 151, 155, 158, 159, 161, 164, 166, 167, 169, 170, 172, 175, 176, 180, 182, 183, 185, 186, 188, 191, 192, 194, 199, 201, 203, 205, 207, 209, 210, 213, 217, 220, 222, 223, 225, 228, 232, 233, 235, 236, 239, 242, 245, 248, 255.
 Трембіцькі – 95.
 Трєп'ятка, отаман – 114.
 Трєтяк М. – 114.
 Трицкан Ф. – 108.
 Труш Я. – 108.
 Турку – 144.
 Турська Я. (Turska J.) – 154, 159.

Убиш К. – 72.
 Убиш М. – 86.
 Убиш О. – 72.
 Угерницький Г. – 71.
 Уторопчук І. – 158.

Федір – 104.
 Федорашиць Т. – 104.
 Федорів Р. – 96.
 Федькович Ю. – 71.
 Фенюк В. – 105.
 Филипчук М. – 111.
 Филицук П. – 157, 158.
 Фриз В. – 97.
 Футулуйчук В. – 89.

Хмельницький Богдан – 62, 66.
 Хратовський П. – 146.
 Хруслов Б. – 6, 18, 22, 23, 28, 33, 44, 47,
 49, 51, 54, 74, 81, 84, 120, 121, 129, 132.

Цетненери – 108, 125.
 Цетнер І. – 88, 108.
 Цикаляк С. – 158, 228, 229.
 Цина – 116.

Чапка Ф. – 104.
 Чар – 116.
 Чарторийський І. – 138.
 Чачко Г. – 116.
 Чернякевич – 114.
 Чоловський А. (Czołowski A.) – 60, 71,
 108, 125, 140, 150.
 Чорний Я. – 116.
 Чурилівна Б. – 95.

Шайноха В. (Szajnoha W.) – 154, 155,
 156, 157, 159, 161, 166, 169, 170, 172,
 178, 188, 194, 199, 203, 209, 210, 215,
 228, 230, 245, 248.
 Шараневич І. – 255.
 Швець М. – 114.
 Шептицький В. – 132.
 Шломович Д. – 74.

Шнайдер А. – 151.
 Шпай – 104.
 Штефан Великий – 64.
 Шухевич В. – 158, 159.

Щавінські – 88.
 Щиголь Р. – 60.

Юрій – 114.
 Юсип – 114.
 Ючев П. – 124.

Яблоновський М. – 150.
 Яблоновський С. – 88, 103, 104 – 105,
 137.
 Яблоновський Я. – 103, 104.
 Яблоновські – 65, 69, 105, 150, 151.
 Ядвіга, королева – 64.
 Язловецькі – 94.
 Якимів Т. – 114.
 Якубович Іван – 104.
 Якубович Івасько – 104.
 Ямних – 114.
 Ян Ольбрахт – 64.
 Янко І. – 61, 81, 155, 157, 158, 159, 186,
 203.
 Янковський А. – 88.
 Янський Г. – 132.
 Януш Б. (Janusz B.) – 34, 36, 232, 233.
 Ярема – 114.
 Ярослав Осмомисл, князь – 15.
 Ясінський – 132.
 Ясько – 116.
 Яхнів – 116.
 Яцків Л. – 116.
 Яцовчик – 116.
 Яцьків П. – 114.

Baliński M. – 99.
 Domanowski A. – 101.
 Falkowski J. – 159.

Górka D. – 71.
 Halaga O. – 255.
 Horn M. – 95.
 Lipinski T. – 99.
 Novak T. – 105.
 Szczygiel R. – 95, 107.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Аварський каганат – 12.
Австрія – 67-68, 254.
Австро-Угорська імперія – 254.
Адріатичне море – 253.
Акра, річка – 164.
Акрешори, село – 155, 157, 161-165.
Антонів, село – 95.
- Баба, урочище – 31, 254.
Бабче, село – 156, 215.
Баварія – 158.
Базиліни, урочище – 215.
Балкани – 12.
Балканська (хрещена) Хорватія – 14.
Балканський Південь – 9.
Балтійське море – 252.
Банєнка, річка – 191.
Бані, урочище – 178-179, 191, 230, 235.
Банний потік – 158.
Банська, річка – 158.
Банське, озеро – 158.
Баня, урочище – 88, 230.
Баня-Березів, село – 155-159, 166-171.
Банянка, потік – 158.
Баня-Свірська, село – 155, 158, 233.
Баня-Соляна, криниця – 158.
Баньки, урочище – 199-200, 233-234, 248-249.
Береза, село – 116.
Березів, село – 77.
Бистриця Надвірнянська – 9, 34, 52, 123, 156, 253.
Бистриця Солотвинська – 9-10, 49, 132, 253.
Битків, село – 156.
Бишеу, річка – 253.
Білі Ослави, село – 61, 72-73, 84, 155-156, 175-177, 188.
Біля сировиці, урочище – 232.
Богородчани – 132, 178, 230.
Богородчанський замок – 62, 68, 132-133.
Богородчанський район – 20, 49, 129, 230.
Болгарія – 13-14, 253.
- Болехів – 148, 157, 254.
Брацлавщина – 124.
Брустури (Брустори), село – 18-19, 66, 108, 146, 158.
Брустурівське городище – 18.
Будьковець, потічок – 131.
Буківець, присілок – 68.
Буковина – 9, 17, 62, 95, 156, 253.
- Вавель – 105.
Валахія – 64.
Вали, урочище – 120, 129-130.
Варшава – 34, 61, 70, 95, 99, 105, 108, 147, 150.
Велесниця, річка – 44.
Велика Моравія – 13-14, 253.
Велика Хорватія – 13-15, 71, 253, 254.
Велике князівство Литовське – 253.
Великий Євразійський Степ – 9.
Великий Ключів, село – 61, 69, 74, 156.
Великохорватське князівство (Велика Біла нехрещена Хорватія) – 14-16, 253.
Вербівці, село – 146.
Вербіж, село – 254.
Верецький перевал – 64.
Верхнє Повісляння – 13.
Верхнє Подністров'я – 12.
Верхній Березів, село – 112.
Верхній Прут – 16-17.
Верхній Серет – 16.
Верхній Ясенів – 76, 148.
Верхня Драва – 253.
Верховина – 159.
Верховинський район – 62, 76, 98.
Верховинщина – 98, 148.
Вільно – 144.
Вісла – 13, 71, 252-253, 255.
Влодків – 150-151, 248.
Вовчківці – 92.
Водична Баня, річка – 175.
Водишній, урочище – 175.
Водишнянка, річка – 175-176.
Волинська волость – 15.
Волинь – 11-12, 17.
Воловий шлях – 254.
Волощина – 95, 254.
- Ворона, річка – 9.
Ворюк, урочище – 205-206.
Воскресінецьке городище – 47-48.
Воскресінці, село – 47-48, 63.
Вроцлав – 95, 105.
- Галицька Гуцульщина – 4, 18, 20, 22-24, 33, 36, 39-40, 44, 46-47, 51-52, 54, 56, 61-62, 65-66, 68-70, 72, 76, 79, 107, 126, 156, 158-159, 253.
Галицька земля – 9-10, 13, 15-17, 60, 81, 92-93, 108, 124, 139.
Галицьке князівство – 15, 90, 253-254.
Галицьке Прикарпаття – 10.
Галицький гродський суд – 78-79, 88, 100-101, 103, 106-108, 118, 129, 144, 148.
Галицько-Буковинське Прикарпаття – 9, 13, 16-17, 25.
Галицько-Волинська держава – 15, 253.
Галицько-Волинське князівство – 90.
Галич – 10, 15-17, 63, 66, 93.
Галичина – 18, 20, 22-24, 33, 36, 39-40, 44, 46-47, 49, 51-52, 54, 56, 60, 63-64, 79, 111, 125-126, 141, 143, 255.
Ганусівці, село – 77.
Ганьківці, село – 114.
Гвізд, село – 156, 178-179, 215.
Гвіздець, місто – 118, 148, 254.
Гірське, село – 155.
Глушків, село – 104.
Гнилиця, присілок – 232.
Гнилиця, річка – 127.
Гнилиця, урочище – 161-163.
Гориш, село – 155, 156.
Горишняк, урочище – 245.
Горішній Кут, урочище – 217-221.
Горішній Ясенів, село – 76.
Город, село – 63.
Городенка – 66, 254.
Городенківщина – 76, 188.
Городець, урочище – 51.
Городище, урочище – 22-23, 25, 31, 33-34, 42, 49, 51-52, 56.
Городище-Замчище, урочище – 27, 46.

- Готія (Римська Дакія) – 11, 252.
 Грабовець, село – 20-21.
 Грабовецьке городище – 20-21, 255.
 Гуцульщина – 4, 9-10, 13, 16, 60-70, 79, 83, 95, 101, 103, 106, 108, 125, 146, 148, 150-151, 155-157, 159, 166, 169, 172, 180, 207, 232, 236, 252-256.
- Дакія – 11, 252.
 Двір панський, урочище – 84-85, 106.
 Двір, урочище – 74-75, 86-87.
 Двір-Костел, урочище – 88.
 Дебеславське городище – 22.
 Дебеславці, село – 22, 63, 105.
 Делятин – 23-24, 60, 63, 69, 77-80, 103-104, 106, 124, 155-156, 159, 175, 180-183, 185, 199, 203, 255.
 Делятинське городище – 23-24.
 Делятинський замок – 62, 77-78.
 Делятинщина – 67, 77-78, 159, 175, 180, 188, 199.
 Джурків, село – 88.
 Дзвиняч, село – 156.
 Димидче, село – 88, 95, 104.
 Діл, урочище – 97, 242.
 Дніпро, річка – 13, 25, 43.
 Дністер, річка – 11-13, 16-17, 71, 103, 252-253.
 Дністровський степовий коридор – 11, 253.
 Дністровський шлях – 13, 253.
 Дністро-Пруто-Серето-Дунайський шлях – 12, 253.
 Дністро-Серето-Дунайський шлях – 12.
 Добрилів – 77.
 Добротів, село – 62, 69, 78, 81-82, 106, 129, 186-187.
 Добротівський замок – 62, 81.
 Довгополе, село – 61, 69, 83.
 Долина – 157.
 Долинщина – 95.
 Дрогобич – 71, 93, 159.
 Дубовий потік – 248.
 Дулібський племінний союз – 12.
 Дунай, річка – 11-13, 252-253.
- Європа – 9, 11, 16, 60, 64, 71, 255.
 Єзупіль – 66.
 Жаб'є – 66, 95.
 Жуків, село – 95.
 Журавно – 124.
 Жураки, село – 156.
- Забережжя, урочище – 123.
 Заболотів – 66, 114, 132, 254.
 Заболотівщина – 104.
 Завоєли, присілок – 68.
 Задубрівці, село – 95, 104, 114.
 Закарпаття – 16-17, 52, 66, 68.
 Заліщанщина – 103.
 Залуччя, село – 104.
 Замкова гора – 114-116.
 Замок, урочище – 90.
 Замок-двір, урочище – 103, 105, 118, 151.
 Замчиська, урочище – 144-145.
 Замчисько, урочище – 146-147, 149.
 Замчище Мале, урочище – 33.
 Замчище, урочище – 24, 46-47, 67.
 Зарінок, урочище – 220.
 Заріччя, село – 65, 67, 69, 84-85, 155-156, 175, 188-190.
 Західна Україна – 154.
 Західний Буг, річка – 11, 252.
 Західнокарпатський регіон – 13.
 Звенигородське князівство – 15.
 Золота Орда – 16.
- Іванів потік – 86.
 Іванівка, село – 155, 157.
 Іванівське городище – 62.
 Іванівці, село – 61, 86-88, 155.
 Івано-Франківськ – 17, 25, 71, 73, 81, 86, 93, 97, 106, 108, 113, 115, 125, 139, 151, 159, 172, 175, 192, 213, 217, 220, 232, 236, 255.
 Івано-Франківська область – 16, 217, 220.
 Івано-Франківщина – 175, 213.
 Ісаків, село – 71.
- Іспас, село – 88, 104.
- Калуш – 157, 254.
 Кам'янець-Подільський – 67, 132, 146.
 Камінь, урочище – 112-113.
 Карат, вулиця – 228-229.
 Карпати – 4, 9, 11, 16-17, 25, 43, 60-63, 71-72, 81, 84, 93, 97-98, 108, 118, 125-126, 133, 154-159, 161, 172, 175, 186, 192, 194, 207, 213, 215, 223, 225, 228, 230, 232-233, 254-255.
 Карпато-Дунайський Південь – 9.
 Карпатське підгір'я – 14.
 Карпатський регіон – 9-13, 71, 253-254.
 Карпатський хребет – 60, 63, 69.
 Каштани, урочище – 105.
 Келехів, село – 95.
 Кернична, гора – 148.
 Києво-Печерський монастир – 235.
 Києворуська держава – 13, 15.
 Київ – 16.
 Київська Русь – 15, 159, 213, 222, 225, 253.
 Київський шлях – 253.
 Кишинів – 16.
 Клева, урочище – 56.
 Ключів, село – 61, 69, 74, 155-156.
 Княздвір, село – 28, 61-62, 69, 88, 155-159.
 Княздвір-Баня, село – 155.
 Княздвірка, село – 88.
 Княздвірське городище – 28-29.
 Кобаки, село – 25, 27, 63, 138.
 Кобакське городище – 25-27.
 Кобилиця, річка – 203.
 Коломийська волость – 90.
 Коломийська гімназія – 92.
 Коломийський замок – 90, 92.
 Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини імені Йосафата Кобринського – 166.
 Коломийський повіт – 81.
 Коломийський район – 22, 28, 40, 46-47, 62, 74, 81, 86, 88, 114, 131, 135, 150, 213, 222, 225.

- Коломийщина – 78, 95, 125, 167.
 Коломия – 61, 63, 66, 69-71, 78, 90-93, 116, 139, 159, 167, 234-235, 254-255.
 Копана гора – 42.
 Копане, урочище – 248.
 Корнів, село – 95.
 Кородище, урочище – 18.
 Королівство Польське – 64.
 Косів – 60-62, 65, 69, 94-97, 100, 104, 117, 139, 146, 148, 155, 157, 159.
 Косівський замок – 95.
 Косівський район – 18, 25, 27, 31, 33, 51, 62, 97-98, 100, 103, 106, 112, 117, 120-121, 127, 137-139, 144, 146, 149, 158, 161, 164, 166, 169, 172, 191, 194, 197, 217, 220, 228, 232, 235, 239, 242, 248.
 Косівщина – 62, 71, 104, 106, 108, 113, 118, 125, 148-149, 151, 159, 192, 217, 220, 232.
 Космач, село – 62, 65-66, 68-69, 97, 104, 148, 155, 157, 161, 191, 194, 197.
 Кошелівка, річка – 135, 235.
 Краків – 61, 95, 105, 111, 161, 166, 170, 178, 199, 203, 215, 228, 230, 248.
 Краківська академія – 103.
 Красна, село – 78, 106, 155-156, 199, 201.
 Красний двір – 107.
 Красний потік – 199.
 Краснопольє – 129.
 Криворівня – 95.
 Кримське ханство – 64.
 Кричка, село – 156.
 Кругленький, урочище – 222-224.
 Куманська єпископія – 15.
 Кути – 31, 60-61, 63, 65, 69, 98-100, 129, 138, 155, 157, 159, 228, 254-255.
 Кутська Слобідка – 98.
 Кутське городище – 62.
 Кутський замок – 62, 65, 138.
 Кушть, урочище – 207-208.

 Лазок, урочище – 232.
 Ланчин – 86, 101-102, 106, 203, 205.
 Ластівка, урочище – 175, 188.

 Литва – 16.
 Лімниця, річка – 156, 253.
 Лісна Тарнавиця, село – 108, 142.
 Лоева, село – 155-156, 207-212.
 Лоевець, потік – 207.
 Лойовець, потік (річка) – 24, 77.
 Лондон – 73.
 Лука Райковецька – 13.
 Луковець Великий, річка – 49.
 Лунга, річка – 172.
 Любіжня, потічок, річка – 24, 185.
 Любківці, село – 104.
 Люблін – 78, 88, 95, 101, 107.
 Люча, річка – 112.
 Люча, село – 61-62, 67, 69, 103-106, 151, 157.
 Лючанський замок – 68, 103-106.
 Лючка, річка – 51, 106, 114, 131, 135, 150.
 Лючки, село – 157.
 Львів – 16-17, 70-71, 73-74, 79, 81, 83-84, 86, 89, 93, 95, 97, 99-101, 103, 105-106, 108, 113, 115-117, 119, 125-127, 130, 132-133, 137-139, 142, 144, 147-148, 159, 207, 232, 234, 236, 253, 255.
 Львівська область – 124, 159.
 Львівський історичний музей – 166, 175.
 Львівський шлях – 253.
 Львівщина – 95.

 Македонія – 252.
 Мала Галицька земля – 15.
 Мала Кам'янка, село – 155-156.
 Манява, село – 156-157.
 Марамароські гори – 253.
 Марамарош, комітат – 63-64.
 Маріямпіль – 103.
 Марківка, село – 213-214, 225.
 Маркова, село – 215.
 Медвежий, присілок – 191-193.
 Межириччя, присілок – 84.
 Мел, урочище – 194-197.
 Микитинецьке городище – 33.
 Микитинці, село – 33.

 Микуличин, село – 107.
 Мишин, село – 155, 157.
 Міська гора – 95-96.
 Молдавія – 16, 64, 254.
 Молдавське господарство – 92.
 Молдова – 9, 12-13, 66, 253.
 Молдавське князівство – 92, 253.
 Молодків, село – 156, 178, 215-216.
 Молодятин, село – 155-156.
 Монастир Благовіщення Пресвятої Богородиці – 92.
 Монастир Діви Марії отців домініканців – 90.
 Монастирська гора – 38.
 Монастирсько, село – 157.
 Монастирище, село – 155.
 Монастирок, урочище – 40, 90.
 Монастирчани, село – 230.
 Монгольська імперія – 16.
 Морава, річка – 13, 252.
 Моравія – 13-14, 253.
 Москалівка, село – 95.

 Надвірна – 34-37, 71, 107-108, 111, 126, 175.
 Надвірнянське городище – 34.
 Надвірнянський замок – 107-108, 125.
 Надвірнянський район – 23-24, 38, 44, 52, 72, 77, 84, 101, 123, 142, 175, 178, 180, 183, 185-186, 188, 199, 201, 203, 205, 207, 209, 215, 245.
 Надвірнянщина – 108, 125.
 Назавизів, село – 38-39, 63.
 Назавизівське городище – 38-39, 254.
 Назавизівський монастир – 38, 254.
 Нижнє Подністрів'я – 15-16.
 Нижній Березів – 62, 69, 103, 112-113, 164.
 Німеччина – 70, 158.
 Нові Кути – 98-100.
 Новоселиця, село – 95, 104-105.

 Обертин – 66, 72, 88, 104.
 Оболонь – 97.
 Овідієва гора – 31.
 Олешків, село – 27, 95, 104, 132.

- Опрашина, село – 156.
Ослава – 72, 77.
Ославка, річка – 72, 175-176.
Отинія – 66, 156.
Оттоманська Порта – 64.
- Паннонія – 253-154.
Панонські степи – 253.
Панське поле, урочище – 205.
Паризький університет – 103.
Пасічна, село – 108.
Перемишль – 15, 253-254.
Перемишльське князівство – 15.
Перерів (Перерив), село – 104, 114.
Перше Болгарське царство – 13.
Печеніжин – 40-41, 61, 114-116, 155-156, 225.
Печеніжинське городище – 40-41.
Печеніжинський замок – 70, 114, 116.
Пилипи, село – 63.
Північна Буковина – 17, 62.
Північне Прикарпаття – 18, 44.
Північне Причорномор'я – 12, 90.
Під Діл, урочище – 242.
Під Ксьондзовим Берегом, урочище – 215.
Підгайчики, село – 104, 114.
Підгородище, урочище – 20.
Підзамчисько, урочище – 131-134.
Підкарпаття – 159.
Піскова гора – 94.
Пістинь, село – 62-63, 65-66, 69-70, 117-122, 148, 155, 157, 217-221, 235.
Пістинька, річка – 66, 117, 121.
Пістинський замок – 62, 68.
Пйотрков – 92.
Плісенськ – 63.
Пнів, село – 60-61, 66, 69, 123-126, 156.
Пнівський замок – 60, 62, 66-67, 69-71, 107, 111, 123-126.
Погребнич, гора – 77.
Погрібич, урочище – 77.
Поділля – 9, 11, 157, 167, 254.
Подніпров'я – 11, 90, 254.
Подністров'я – 10-13, 15-16, 252-254.
- Покуття – 9, 15, 63, 65-66, 83, 95, 124, 146, 148, 253-254.
Польща – 16, 60, 62, 64-66, 68, 70, 92, 105, 253-254.
Пониззя – 16, 64.
Попруття – 17.
Посіч, урочище – 183.
Потисся – 11.
Празький університет – 103.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника – 4, 70, 98, 111, 161, 205.
Прикарпатський регіон – 17, 71, 126.
Прикарпаття – 9-14, 16-17, 36, 52, 61, 65-66, 68, 70-71, 73, 79, 93, 95, 100-101, 103, 106, 115, 139, 148, 150, 154-155, 159, 166, 213, 215, 222, 225, 233, 236, 248, 253-254.
Прип'ять – 13, 71.
Причорномор'я – 12, 90.
Прокурава, село – 66, 146.
Пруссія – 68.
Прут, річка – 10, 12, 16-17, 43, 63-64, 71, 81, 84, 86, 90, 155-156, 159, 186, 203, 252-253.
Пруто-Бистрицьке підгір'я – 7-58.
Пруто-Серето-Дунайський трансєвропейський шлях – 252.
Пруто-Тисо-Дунайський шлях – 252.
- Радянський Союз – 52.
Раковець, село – 129.
Ратундзева, річка – 166-167.
Ратуша-Базар, урочище – 150-151.
Рахиня, село – 95.
Рибне, село – 138.
Рибниця, річка – 95.
Ринок, урочище – 239.
Рівне, село – 146.
Річ Посполита – 60, 65-68, 127, 129.
Роднянський перевал – 64.
Рожнів, село – 61-62, 68-69, 95, 104, 127, 144.
Російська імперія – 68.
Росія – 70.
Росохач, село – 118.
- Рудники, село – 42-43.
Рудницьке городище – 42-43.
Румунія – 9, 12.
Рунгури, село – 155-156, 222, 225-227.
Рускаву, річка – 253.
Руське воєводство – 66, 81, 103.
Руський Діл – 253.
- Сава, річка – 253.
Саджавка, село – 86, 155-156.
Самбір – 254.
Санкт-Петербург – 17, 71.
Семаківці, село – 104.
Сербія – 252.
Середній Дністер – 13, 16-17.
Середній Дунай – 12.
Середній Майдан, село – 44-45.
Середньомайданське городище – 44-45.
Серет Карпатський, річка – 9, 11-12, 252.
Серет, річка – 11, 16, 63-64, 252.
Серето-Дунайський шлях – 10, 253.
Серето-Пруто-Дністровське межиріччя – 16, 63.
Слобідка, село – 98, 114, 116.
Слобода, село – 116.
Слобожниця, річка – 186.
Словаччина – 252.
Снятин – 90, 92, 103, 254-255.
Снятинське передмістя – 98.
Снятинський район – 42.
Соколівка, село – 104-105, 148.
Солоне, джерело – 158.
Солонець, потік – 158, 215, 232.
Солонець, урочище – 213-214.
Солонці, урочище – 186.
Солотвино – 66, 69, 108, 129-130, 156.
Солотвинський замок – 62, 129-130.
Соляний шлях – 254.
Солянка, урочище – 209-211.
Сопів, село – 69, 131, 137, 155-156.
Сопівка, річка – 131.
Соровиця в Медвежім, джерело-криниця – 191.
Сороки, село – 118, 146.

- Спас, село – 46, 62-63, 65, 88, 104.
 Спаське городище – 46.
 СРСР – 60, 69, 94, 159.
 Станіслав (Станіславів) – 66, 107, 124, 254-255.
 Старе Село, урочище – 166-169.
 Старий двір, урочище – 90.
 Старий Косів – 94, 157.
 Старі Богородчани – 61, 69, 132-134.
 Старі Воскресінці, хутір – 47.
 Старі Кути – 98, 138, 157, 159, 228.
 Старунське городище – 49-50.
 Старуня, село – 49-50, 156, 178, 230.
 Столпчатє – 135.
 Стопчатів, село – 51, 61, 69, 104, 135-136, 150, 155, 157, 248.
 Стопчатівське городище – 51.
 Стрий – 254-255.
 Стримба, річка – 107.
 Суворичинка, урочище – 169-171.
 Суруп, урочище – 161, 164-165.
 Східна Європа – 64, 71.
 Середнє Подністров'я – 10-11, 13, 252-253.
 Східні Карпати – 17, 71, 232.
 Східноєвропейський Бурштиновий шлях – 11-13, 252-253.
 Східнокарпатський регіон – 11, 17.
- Татаринка, річка – 54.
 Татарівське городище – 54.
 Татарський перевал – 66, 84, 90, 253.
 Татарський потік – 54.
 Текуче, село – 104, 108, 137, 161, 232-234.
 Тербовля – 15, 103, 254.
 Тербовлянська земля – 13.
 Тербовлянське князівство – 15.
 Тербовлянський градський суд – 146.
 Тернопіль – 71.
 Тиса, річка – 13, 252-253.
 Тисмениця – 235.
 Товмачик (Тлумачик), село – 88.
 Томчуччина, урочище – 191, 193.
 Торговиця, село – 146, 254.
 Трансільванія – 62, 65-67, 191, 253.
- Трійця, село – 104.
 Тростянець, село – 95, 132.
 Труфанівка, гора – 232.
 Тулухів, село – 104.
 Турецька імперія – 253.
 Турка, село – 77-78.
 Тюдів, село – 138.
- Угорське королівство – 15, 79, 90, 92, 253.
 Угорщина – 14-16, 64.
 Україна – 1, 6, 9, 12, 17, 61, 70-71, 73-74, 79, 81, 83-84, 86, 89, 93-101, 103, 106, 108, 113, 115-117, 119, 125-127, 130, 132-133, 137-139, 142, 144, 146-148, 150-151, 154, 156, 159, 161, 191, 205, 232-233, 245, 256.
 Українські Карпати – 2, 4, 16-17, 71, 97, 125, 155, 159, 161, 172, 175, 186, 192, 194, 215, 223, 225, 228, 230, 232-234, 255.
 Устечко – 103, 254.
 Уторопи, село – 60-62, 65, 69, 104, 135, 139-141, 146, 148, 155-157, 160, 235-244.
 Уторопський замок – 139.
- Фабрика, урочище – 135-136.
 Фитьків, село – 52-53, 142-143.
 Фітьківське городище – 52-53, 255.
- Хімчин, село – 61-62, 69, 95, 144-145.
 Хінгану – 9.
 Хмелеве, село – 63.
 Хмелів – 63, 71.
 Хоминський гірський хребет – 31.
 Хомчин – 144.
 Хорватія – 14-15, 17, 63, 71, 252-254.
 Хотинська височина – 14.
- Центр, урочище – 121-122.
 Центральноєвропейський Бурштиновий шлях – 253.
 Центрально-Східна Європа – 9, 11, 71.
 Ценява, село – 254.
 Церква, урочище – 22.
- Цецина, фортеця – 63.
 Цирилівка, потік – 207.
 Цісарка, дорога – 106.
- Черемош, річка – 10, 63, 98, 253.
 Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – 6, 71, 256.
 Чернівці – 16-17, 63, 71, 254.
 Чехія – 70.
 Чорна Бистриця, річка – 123.
 Чорне море – 11, 252-253.
 Чорний ліс – 9.
 Чорний потік, річка – 90.
 Чорний потік, село – 112.
 Чорний Черемош, річка – 253.
 Чорні Ослави, село – 72, 155-156, 188, 245-247.
 Чорногора – 253.
 Чорногірський шлях – 253.
 Чортівець, село – 114, 116.
 Чортків – 254.
- Шевелівка, село, присілок – 155-156, 180-182.
 Шепіт, село – 146.
 Шепітське городище – 18.
 Шешори, село – 61-62, 66, 69-70, 146-149, 217.
 Шешорівський (Шешорський) замок – 62, 66-67, 146, 148-149.
 Шипинська земля – 63.
 Шипот, село – 63.
 Шкрабан, урочище – 117.
 Штурбак, урочище – 117-118.
- Яблонецьке городище – 54-55.
 Яблониця (Яблуниця), село – 54-55.
 Яблуницький перевал – 84.
 Яблунів, село – 103, 146, 150-151, 248.
 Яблунівський замок – 150.
 Ямна, село – 56-57.
 Ямненське городище – 56-57.
 Яремчанська міська рада – 54, 56.
 Яричів – 95.
 Ясенів, село – 76, 148.

**Редакційна рада і Редакційна колегія
висловлює щиру подяку за сприяння у підготовці
видання**

Архієпископу Івано-Франківському і Галицькому
Київського патріархату УПЦ Іоасафу
Ієромонаху Хресто-Воздвиженського Манявського
Скиту Феогносту (Ярославу Бодоряку)

Миколі Бандрівському

Юрію Боберському

Роману Водвуду

Марії Вуянко

Роману Глодану

Володимиру Грабовецькому

Ігорю Каганцю

Яремі Кваснюку

Володимиру Клапчуку

Богдану Клим'юку

Роману Кобильнику

Ігорю Ковалю

Миколі Козловському

Андрію Корольку

Петру Костючку

Івану Коту

Ларисі Крушельницькій

Федору Кухарчуку

Тарасу Лавруку

Василю Левицькому

Тарасу Маланюку

Христині Мартинюк

Ігорю Олійнику

Миколі Палійчуку

Галині Панахид

Уляні Паньків

Михайлу Паньківу

Василю Пиндораку

Миколі Поп'юку

Євгену Романишину

Василю Романцю

Олександрю Ситнику

Василю Ткачівському

Марії Ткачівській

Ярославу Токаруку

Борису Хруслову

Івану Янку

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ПОЛІТОЛОГІЇ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ І АРХЕОЛОГІЇ КАРПАТ

СТАРОЖИТНОСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ

ДЖЕРЕЛА З ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ
КАТАЛОГ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

У 2-Х ТОМАХ

**Автор ідеї, головний редактор
і керівник авторського колективу
Микола Кугутяк**

РЕДАКЦІЙНА РАДА:
**Михайло Вишиванюк,
Микола Кугутяк,
Петро Мельник,
Іван Миронюк,
Богдан Остафійчук,
Олександр Сич**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
**Мирослав Волощук,
Ігор Кочкін,
Микола Кугутяк,
Петро Мельник,
Петро Сіреджук,
Богдан Томенчук,
Борис Хруслів**

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Степан Павлюк –
доктор історичних наук, професор,
академік НАН України (Інститут
народознавства НАН України)

Олександр Моця –
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
(Інститут археології НАН України)

Сергій Пивоваров –
доктор історичних наук, професор
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

Художнє оформлення
Борис Великголова

Технічна редакція
Андрій Лотоцький

Літературна редакція
**Галина Пославська
Михайлина Маїк**

Англійський переклад
Тетяна Бенько

видавництво
“МАНУСКРИПТ-ЛЬВІВ”
2011